

บทที่ ๓

พุทธลักษณะพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา

จากการศึกษาหาปริสลักษณะในบทที่ ๒ ทำให้ผู้วิจัยทราบว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น มีมหาปริสลักษณะหรือลักษณะมหาบุรุษ ครบถ้วนทั้ง ๓๒ ประการ ทำให้ไม่เหมือนปุถุชนคนธรรมดาทั่วไป ซึ่งมหาปริสลักษณะที่มีการบันทึกนี้เองที่เป็นต้นแบบของการสร้างพระพุทธรูปในภายหลัง

ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา และการพัฒนาการสร้างพระพุทธรูปในยุคสมัยต่างๆในประเทศไทย รวมถึงความเชื่อของชาวล้านนา และประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปในล้านนา ได้แก่ พระพุทธสิหิงค์ พระพุทธนเรศวร (พระแก้วหยก) และพระเจ้าแก้วตื้อ ที่ผู้วิจัยได้นำมาศึกษา ดังนี้

๓.๑ ความเป็นมาของพระพุทธรูป

พุทธรูปหมายถึง รูปของพระพุทธเจ้า หรืออีกนัยหนึ่งเรียกว่า พุทธปฏิมา ซึ่งหมายถึง รูปเปรียบของพระพุทธเจ้า พระพุทธรูปจัดเป็นสิ่งที่เราสร้างขึ้น โดยเจตนาอุทิศต่อพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า อุทเทสิกเจดีย์ ซึ่งเป็นหนึ่งในเจดีย์ ๔ ในพระพุทธศาสนา คือ ๑.ธาตุเจดีย์ หมายถึงเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๒.บริโกตเจดีย์ หมายถึง สิ่งของหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยใช้สอย ๓. ธรรมเจดีย์ สิ่งที่บรรจุพระธรรมคือคำสอนของพระพุทธเจ้า ๔.อุทเทสิกเจดีย์ หมายถึง พระพุทธรูป รูปสลักเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ต้นศรีมหาโพธิ์

ความเป็นมาของพระพุทธรูปตามตำนานกล่าวว่า ประเทศอินเดียเป็นแดนพุทธภูมิจึงเป็นประเทศนาร่องในการสร้างพระพุทธรูปตามหลักฐานที่ค้นได้ตั้งนี้จากหนังสือจดหมายเหตุระหว่างทางไปอินเดียของหลวงจีนฟาเหียน ได้กล่าวถึงตำนานการสร้างพระพุทธรูปดังนี้

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปปรารถนาเทศนาโปรดพระมารดาในสวรรค์พรพา ๑ พระเจ้าปเสนชิต กรุงโกศลราช มีความรำลึกถึงพระพุทธองค์ เนื่องจากไม่ได้เห็นมาช้านาน จึงตรัสให้นายช่างทำพระพุทธรูปขึ้น ประดิษฐานไว้เหนืออาสนะที่พระพุทธเจ้าเคยประทับ ครั้นพระพุทธองค์กลับจากสวรรค์จึงตรัสสั่งให้รักษาพระพุทธรูปนั้นไว้เพื่อสาธุชนจะได้ใช้เป็นแบบอย่างในการสร้างพระพุทธรูป เมื่อพระองค์ล่วงลับไปแล้ว ตำนานดังกล่าวยังขัดกับหลักฐานที่เจอโบราณวัตถุว่าพุทธกาลพระเจ้าอโศกมหาราชก็สร้างพระพุทธรูปเป็นเจดีย์และวัตถุอย่างหนึ่งในพุทธเจดีย์ที่พระเจ้าอโศกสร้างไว้

ไม่มีพระพุทธรูปแต่มีรูปอย่างอื่นแทนเช่นรอยพระพุทธรูปบาทพระธรรมจักรเป็นต้นซึ่งเป็นข้อพิสูจน์ว่า ประเพณีการทำพระพุทธรูปยังไม่มีในสมัยนั้นอาจเกิดขึ้นภายหลังในราวปี พ.ศ. ๗๐๐ หรือ^๑

เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประจวบ ใกล้เคียงเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระอานนท์ ซึ่งในเวลานั้นยังไม่บรรลุมรรคผลได้ทูลปรารภว่า แต่ก่อนบรรดาภิกษุพุทธสาวกก็เคยมาเฝ้าเห็น พระองค์อยู่เป็นนิตย์ต่อไป เมื่อพระองค์เข้าสู่ปรินิพพานแล้วพระภิกษุพุทธสาวกก็จะไม่ได้เฝ้าเห็น อีกต่อไปก็คงจะพากันว่าเหวเป็นอันมาก สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อได้ทรงฟังดังนั้นก็ส่งอนุญาต ว่าถ้าพุทธสาวกเหล่าใดใครจะเห็นพระองค์พระให้พากันไปปลงธรรมสังเวช ณ ที่ใดที่หนึ่งใน ๔ แห่ง ต่อไปนี้^๒

กล่าวด้วยสังเขปสถาน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อนพวกภิกษุอยู่จำพรรษาในทิศ ทั้งหลาย ย่อมมาเพื่อเฝ้าตาคตพวกข้าพระองค์ย่อมได้เห็นได้เข้าไปนั่งใกล้ภิกษุเหล่านั้นผู้ให้เจริญใจ ก็โดยการล่วงไปแห่งพระผู้มีพระภาคพวกข้าพระองค์จะไม่ได้เห็นไม่ได้เข้าไปนั่งใกล้พวกภิกษุผู้ให้เจริญใจ “อานนท์ สังเขปสถาน ๔ แห่งเหล่านี้เป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาสังเขปสถาน ๔ แห่งเป็นไฉน คือ

๑. สังเขปสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตามระลึกว่าพระตาคต พระสูตรในที่นี้

๒. สังเขปสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตามระลึกว่า พระตาคตตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้^๓

๓. สังเขปสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตามรำลึกว่าพระตาคต ทรงยังอนุตตรธรรมประจักษ์ให้เป็นไปในที่นี้

๔. สังเขปสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตามระลึกว่า พระตาคตเสด็จปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุในที่นี้ สังเขปสถาน ๔ แห่งนี้แล เป็นที่ ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธา

อานนท์ภิกษุภิกษุณีอุบาสกอุบาสิกาจะมาด้วยความเชื่อว่าพระตาคตประสูติในที่นี้ก็ดี พระตาคตตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในที่นี้ก็ดี พระตาคตทรงยังอนุตตรธรรมจักรให้เป็นไป ในที่นี้ก็ดี พระตาคตเสด็จปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ในที่นี้ก็ดี ก็ชนเหล่าใดเหล่า

^๑ วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, “พระพุทธรูป”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา <http://wikipedia.org/wiki> พระพุทธรูป, ๑๔ ธันวาคม ๒๕๖๐.

^๒ ส.พลายน้อย, พระพุทธรูปสำคัญในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๕), หน้า ๒๙.

หนึ่งเที่ยวจาริกไปยังใจดีมีจิตเลื่อมใส แล้วจะทำการละลงชนเหล่านั้นทั้งหมดเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกจัดเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์^๓

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกไม่มีพระพุทธรูปกราบไหว้บูชา แต่มีพัฒนาการเรื่องรูปปั้นมาพร้อมกับชนชาติกรีกที่เข้ามารุกรานอินเดียหรืออาจมีมานานกว่ากรีกเสียอีก เพราะปรากฏคำว่า “ปฏิมมา” ในพระไตรปิฎก ดังนี้ ยังญาณให้เกิดในวัตรคุณ รูปปฏิมมา และในอาการกิริยาแล้วยอมอยู่ในกาลทั้งปวง^๔ เพื่อยืนยันว่ามีช่างปั้นดังนี้ “ภิกษุทั้งหลายเหมือนอย่างว่าบุรุษปั้นมหาปฐพีให้เป็นก้อน ก้อนละเท่าเม็ดกระเบา แล้ววางไว้สมมุติว่านี่เป็นบิดาของเรานี้เป็นบิดาของบิดาของเราโดยลำดับ บิดาของบิดาแห่งบุรุษนั้นไม่พึงสิ้นสุด ส่วนมหาปฐพีนี้เพ่งถึงการหมดสิ้นไป ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าสงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้น เบื้องปลายไม่ได้ ที่สุดเบื้องต้นยอมไม่ปรากฏพวกเธอได้เสีย ทุกข์ ความเผ็ดร้อน ความพินาศ ได้เพิ่มพูนปฐพีที่เป็นป่าช้าตลอดกาลนาน เหมือนฉะนั้น “ ภิกษุทั้งหลายก็เหตุเพียงเท่านี้ พอทีเดียวเพื่อจะเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนดพอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้”^๕ หรือในวินัยเรื่องรูปปั้นดังนี้

ก็โดยสมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งมีความกำหนดได้ถูกต้องนิมิตแห่งรูปปั้น ด้วยองค์กำเนิดเธอ ได้มีความรังเกียจว่า พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แล้ว เราต้องอาบัติปาราชิกแล้วกระมังหนอ จึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ ภิกษุเธอไม่ต้องอาบัติปาราชิก แต่ต้องอาบัติทุกกฏ^๖

หรือในชาดกกระบุไว้ดังนี้ “นั่นหน้าของใครหนองามยิ่งนัก ดังทองคำอันนายช่างหลอมด้วยไฟสุกใส หรือต่างแห่งทองคำอันละลายขวางที่ปากบา้ฉะนั้น เด็กทั้งสองคนนี้มีอวัยวะคล้ายคลึงกันมีลักษณะคล้ายคลึงกัน คนหนึ่งคล้ายคลึงพ่อชาลี คนหนึ่งเหมือนแม่กันหา ชินาทั้งสองคนมีรูปเสมอกันดังราชสีห์ออกจากถ้ำทองฉะนั้นเด็ก ๒ คนนี้ปรากฏเหมือนดังหล่อด้วยทองคำเทียว”^๗

ข้อสังเกตเรื่องศิลปกรรมนั้น ย่อมมีมาคู่กับมนุษยชาติ ที่มีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง มาตั้งแต่เริ่มแรก ทางด้านศิลปกรรมย่อมมีช่างต่างๆไทยเรียกช่างสิบหมู่ ดังข้อความช่างสิบหมู่หรือบรรดาช่างทำการศิลปกรรมประเภทต่างๆ ซึ่งจะมีคำอธิบายงานของช่างแต่ละหมู่ ต่อไปข้างหน้านี้ จัดว่าเป็นกลุ่มบุคคลที่มีความสำคัญในการสร้างสรรค์แบบแผน ของรูปลักษณะศิลปลักษณะขนบนิยมและประเพณีนิยมขึ้นในงานศิลปกรรมแต่ละประเภท บริการแก่สังคม สมัยนิยมและค่านิยม

^๓ ที.ม.อ. (ไทย) ๑๐/๑๔๔.

^๔ อัง.ติก. (ไทย) ๓๒/๓๔๓/๓๗๖.

^๕ ส.ส. (ไทย) ๑๖/๔๒๔/๑๗๘.

^๖ วิ.ม.ห. (ไทย) ๑/๕๙/๒๒๒.

^๗ ที.ส. (ไทย) ๒๒/๑๒๑๕/๓๐๙.

ในหมู่คนทั่วไปในสังคม มักได้รับการชี้แนะหรือกำหนดขึ้นจากแบบแผนทางรูปลักษณะของงานศิลปกรรม ที่บรรดาช่างต่างๆ สร้างสรรค์แสดงออก และนำเสนอต่อสังคมแต่ละสมัย ช่างสิบหมู่แต่ละพวกอาจดำเนินการสร้างสรรค์งานศิลปกรรม ด้วยวัสดุที่ต่างกัน ระเบียบวิธีสร้างงานที่ต่างกันก็ดี และเนื้อหาสาระที่นำเสนอต่าง ๆ กันก็ดี แต่มีประเด็นหนึ่งที่ควรพิจารณาคือสาระสำคัญทางด้านรูปลักษณะ มีบรรดาช่างใช้เป็นสื่อแสดงออกความนึกคิดนึกเห็น ให้ปรากฏเป็นรูปประธรรม จะได้รับการแสดงออกด้วยรูปลักษณะ เป็นไปตามขนบและประเพณีนิยมตามตามกันไปทั้งสิ้น^๘

พุทธนิมิต

พระพุทธรูปที่สร้างจากจินตนาการอันได้จากเรื่องราวตามพุทธประวัติและชาดกที่พระพุทธรองค์ตรัสแสดงแก่พุทธบริษัทมีปรากฏหลายที่ในพระคัมภีร์ เรื่องยมกปาฏิหาริย์จนกลายมาเป็นตำนานพระพุทธรูปปางไม้นามแก่นจันทร์สมัยต่อมา

อีกอย่างหนึ่งพระพุทธรูป เมื่อจะทรงกราบแสดงพระสัทธรรมโปรดเวไนยสัตว์นั้นทรงทำพุทธนิมิตเพื่อถามตอบปัญหาตามแต่จริต ๖ ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้นดังข้อความ “แต่นั้นทรงทราบว่าพึงรู้ได้ด้วยคำถามทรงรำพึงถึงบริษัททั้งสิ้นต่อไปอีกว่าผู้สมารถจะถามปัญหามีอยู่หรือไม่ ครั้นทรงทราบว่าไม่มีใคร จึงทรงดำริว่า หากเราถามเอง แก่อเอง ก็จะไม่เป็นที่สบายแก่บริษัทนี้ ถ้ากระไรเราควรเนรมิตพระพุทธรูปนิมิต จึงทรงเข้าสมาบัติ มีฌานเป็นบาท ครั้นทรงออกจากฌานแล้ว ทรงปรับปรุงด้วย มโนมยิทธิ ทรงเนรมิต พระพุทธรูปนิมิตได้ ปรากฏพร้อมด้วยจิตอธิฐานว่าของสมบูรณ์ด้วยลักษณะแห่งอวัชระน้อยใหญ่ทั้งหมด ทรงบาตรและจีวรจึงพร้อมด้วยการมองดูและเหลียวดู เป็นต้น พระพุทธรูปนิมิตนั้น เสด็จมาจากปาจิณโลกธาตุ ประทับนั่งบนอาสนะเสมอพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระสูตร ๖ พระสูตร ด้วยสามารถจิตในสมาคมนี้นี้ คือ ปุราณสูตร ๑ กลหวิวาสสูตร ๑ จุฬพยุหสูตร ๑ มหาพยุหสูตร ๑ ตวณฺณสูตร ๑ และสัมมาปริพาชณียสูตรนี้แหละ ๑ บรรดาสูตรเหล่านั้น พระพุทธรูปนิมิต เมื่อจะถามปัญหาเนื้อความเป็นไปแห่งสิ่งนี้ อันควรกล่าวถึง สัปายะแห่งพวกเทวดา ที่เป็นราคะจริตจึงกล่าวคาถานี้มีคำเริ่มต้นว่า ปุณฺณามิมนิ ปหุตฺตปณฺณํ ดังนี้^๙

พระพุทธรูปเจดีย์

ในพระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ตอนหนึ่งในสมัยครั้งพุทธกาลนั้น พวกที่นับถือพระพุทธศาสนานับถือแต่พระพุทธรูปเจ้าและพระธรรมคำสอนของพระพุทธรูปเจ้าและพระสงฆ์พุทธสาวกทั้งหลายเป็นหลักศาสนาเรียกรวมกันทั้งสามว่าไตรสรณคมน์ คำมีวัตถุอื่นเป็นเจดีย์ในพระพุทธศาสนาไม่บรรดาเจดีย์ในพระพุทธศาสนา นอกจากไตรสรณคมน์

^๘ ช่างสิบหมู่, “งานช่างสิบหมู่”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.changsiptmu.com/thaiart_p๑๒html๑, [๑๒ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^๙ พุ.ธ.อ.(ไทย)๔๗/๓๔๖.

เป็นของเกิดขึ้นเมื่อพระพุทธองค์ดับขันธปรินิพพานแล้วทั้งนั้นเจดีย์ในพระพุทธศาสนามีตำรากำหนดว่าเป็น ๔ อย่าง คือ ธาตุเจดีย์อย่างหนึ่ง บริโภคเจดีย์อย่างหนึ่ง ธรรมเจดีย์อย่างหนึ่ง อุเทสิกเจดีย์อย่างหนึ่ง ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรและมิลินทปัญหาเป็นต้น^{๑๐}

ในมหาปรินิพพานสูตรนั้นพระพุทธองค์ตรัสกับพระอานนท์ไว้ตอนหนึ่งว่าไม่ควรควร ขวายในสรีระของพระองค์ดังนี้ “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญพวกข้าพระองค์จะพึงปฏิบัติในพระสรีระของตถาคตอย่างไร อานนท์พวกเธอจงอย่าชวนขวายเพื่อบูชาสรีระตถาคตเลยจงสืบต่อพยายามในประโยชน์ของตนๆ เกิดจึงเป็นผู้ไม่ประมาทในประโยชน์ของตนๆ มีความเพียรมีตนอันส่งไปแล้วอยู่ เกิดกษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตก็ดี พรหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตก็ดี คฤหบดีผู้เป็นบัณฑิตก็ดีผู้เลื่อมใสยิ่งในตถาคต มีอยู่เขาทั้งหลายจะกระทำการบูชาสรีระตถาคต ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญก็เขาทั้งหลายจะพึงปฏิบัติในพระสรีระของประพจน์อย่างไร อานนท์พึงปฏิบัติในสรีระตถาคตเหมือนที่เขาปฏิบัติในพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญก็ชาวปฏิบัติในพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิอย่างไร อานนท์เขาห่อพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าใหม่แล้วซับด้วยสำลีแล้วห่อด้วยผ้าใหม่โดยอุบายนี้ ห่อพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้า ๕๐๐ คู่ แล้วเชิญพระสรีระลงในรางเหล็กอันเต็มด้วยน้ำมัน ครอบด้วยรางเหล็กอื่นแล้วกระทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน ถวายพระเพลิงพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิ สร้างสถูปของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ที่หนทางใหญ่สี่แพร่งเขาปฏิบัติในพระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิด้วยประการฉะนี้แล พวกกษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตเป็นต้นพึงปฏิบัติในสรีระตถาคตเหมือนที่เขาปฏิบัติ พระสรีระพระเจ้าจักรพรรดิถึงสร้างสถูปของตถาคตไว้ที่หนทางใหญ่สี่แพร่ง ชนเหล่าใดจักยกขึ้นซึ่งมาลัยของหอมหรือจุก จักอภิวาทหรือจัดยังจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้นการกระทำเช่นนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่ชนเหล่านั้น สิ้นกาลนาน”^{๑๑}

อุปรบทบุคคล

ในทางพระพุทธศาสนานั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องจะดีหรือจะถูกที่ควรทำเพื่อผู้ใดที่เป็นที่เคารพบูชาในฐานะบุชนียบุคคลดังปรากฏในคัมภีร์ดังนี้ “กล่าวด้วยอุปรบทบุคคล ๔”

อานนท์อุปรบทบุคคล ๔ จำพวกอุปรบทบุคคล ๔ จำพวกเป็นไฉน คือพระตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอุปรบทบุคคลจำพวกหนึ่ง พระปัจเจกสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอุปรบทบุคคลจำพวกหนึ่ง สาวกของพระตถาคตเป็นอุปรบทบุคคลจำพวกหนึ่ง พระเจ้าจักรพรรดิเป็นอุปรบทบุคคลจำพวกหนึ่ง ในความหมายของการสร้างสถูปเจดีย์ในทางพระพุทธศาสนานั้น เพื่อให้ผู้กราบไหว้บูชา ระลึกคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์และนวกุตรคุณ ๙ เพราะเป็นองค์แทนพระรัตนตรัยเมื่อน้อมจิตระลึกถึงประจำก็ถือว่าเป็นอนุสติ ในการบำเพ็ญเพียรเพราะในครั้งพุทธกาลผู้อ้างถึงพุทธคุณมีดังนี้ ว่าด้วยพระพุทธรูป

^{๑๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *ตำนานพุทธเจดีย์*, (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๕๐๘), หน้า ๔๐.

^{๑๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๓/๑๑๕.

แม้เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะเสด็จไปดีแล้วทรงรู้แจ้งโลกเป็นสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่าเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรมพระตถาคตพระองค์นั้นทรงทำโลกนี้ พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกให้แจ้งชัดด้วยพระปัญญาอันยิ่งของพระองค์เอง ทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตามทรงสอนทำงานในเบื้องต้นางม ในท่ามกลางางม ในที่สุดทรงประกาศพระมจรธรรมพร้อมทั้งอาภรณ์พร้อมทั้งพยุชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง ก็การเห็นพระอรหันต์ทั้งหลายเห็นปานนั้น ย่อมเป็นการดีแล ดังนี้ ครั้นนั้นพราหมณ์และคฤหบดีชาวบ้านชาวนมัตต์ออกจากบ้านชาวนมัตต์เป็นหมู่หมู่พากันไปยังสวนอัมพลัญญิกา

พระพุทธรูปสมัยเริ่มแรก

ประเทศอินเดียเป็นแดนพุทธภูมิเป็นประเทศนาร่องในการสร้างพระพุทธรูปตามหลักฐานที่ค้นได้ตั้งจากหนังสือจดหมายเหตุระหว่างทางไปอินเดียของหลวงจีนฟาเหียน ได้กล่าวถึงตำนานการสร้างพระพุทธรูปดังนี้

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปประทับที่สวนโศภิตาในสวรรค์พรหมชา ๑ พระเจ้าปเสนทิชฌ กุรุโกลศาธิราชมีความรำลึกถึงพระพุทธองค์เนื่องจากไม่ได้เห็นมาช้านานจึงตรัสให้นายช่างทำพระพุทธรูปขึ้นประดิษฐานไว้เหนืออาสนะที่พระพุทธเจ้าเคยประทับ ครั้นพระพุทธองค์กลับจากสวรรค์จึงตรัสสั่งให้รักษาพระพุทธรูปนั้นไว้เพื่อสาธุชนจะได้ใช้เป็นแบบอย่างในการสร้างพระพุทธรูป เมื่อพระองค์ล่วงลับไปแล้วตำนานดังกล่าวยังขัดกับหลักฐานที่เจอโบราณวัตถุว่าพุทธกาลพระเจ้าอโศกมหาราชก็ทรงสร้างพระพุทธรูปเป็นเจดีย์และวัตถุอย่างหนึ่งในพุทธเจดีย์ที่พระเจ้าอโศกสร้างไว้ไม่มีพระพุทธรูปแต่มีรูปอย่างอื่นแทนเช่นรอยพระพุทธบาทพระธรรมจักร เป็นต้นซึ่งเป็นข้อพิสูจน์ว่าประเพณีการทำพระพุทธรูปยังไม่มีในสมัยนั้นอาจเกิดขึ้นภายหลังในราวปี พ.ศ. ๗๐๐ หรือ พ.ศ. ๘๐๐^{๑๒}

หลักฐานจากพระไตรปิฎกฉบับอรรถกถาว่า “ต่อจากนั้นทรงพระดำริว่า ก็พระพุทธเจ้าแต่ปางก่อนทรงกระทำปาฏิหาริย์แล้วเสด็จไปนั่งที่ไหน ทรงทราบว่ เสด็จไปสู่ดาวดึงส์พิภพ จึงเสด็จลุกจากพระพุทธบาทยังพระบาทเบื้องขวาเหยียบเขายุกนธร พระบาทซ้ายเหยียบยอดเขาสิเนรุ แล้วเสด็จเข้าจำพรรษาเหนือบัณฑุกัมพลศิลาโคนปาริฉัตตกฤกษ์ภายในระยะเวลา ๓ เดือน ทรงแสดงพระอภิธรรมแก่หมู่เทวดา ฝ่ายบริษัทเมื่อไม่ทราบสถานที่พระศาสดาเสด็จไปคิดว่าเห็นพระองค์แล้วจะพากันไปเลยพากันอยู่ตรงนั้นเองตลอดไตรมาส^{๑๓}

^{๑๒} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, “พระพุทธรูป”, <http://wikipedia.org/wiki> พระพุทธรูป, [๑๔ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๑๓} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๖๐/๓๓๔.

ปฐมสมโพธิกล่าวพุทธรูปของให้พระพุทธรูปเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์การเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำยมกปาฏิหาริย์แล้วเสด็จขึ้นไปจำพรรษา ณ เทวโลกดาวดึงส์สถานโดยฉับพลัน ครั้งนั้นมหาชนที่มาประชุมกันชมปาฏิหาริย์กำลังมีความเบิกบานเลื่อมใสครั้นพระผู้มีพระภาคเสด็จตั้งดวงพระอาทิตย์หรือดวงจันทร์หลบหายเข้าไปในผืนแผ่นดินเมฆอันหนาแน่น มัวมืดลงในทันทีทันใดนั้นชนทั้งหลายก็เศร้าโศกปริเทวนาการเป็นเวลานานพากันเข้าไปถามพระมหาโมคคัลลานะเถระและพระอนรุทธเถระว่าพระผู้มีพระภาคเสด็จไปอยู่ที่ใดพระเถระเจ้าจึงบอกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จขึ้นไปจำพรรษาบนปณทุกัมพลศิลาอาสน์ในดาวดึงส์เทวโลกเพื่อตรัสพระธรรมเทศนาอภิธรรม ๗ คัมภีร์โปรดพระพุทธรูปแล้วมหาชนก็ถามอีกว่าเมื่อใดเล่าพระองค์จึงเสด็จลงมา ท่านทั้งหลายผู้พระผู้มีพระภาคเจ้าจะต้องแสดงธรรมแก่ทวยเทพดาในดาวดึงส์เทวโลกถึง ๓ เดือนต่อเมื่อถึงวันมหาปวารณาจึงเสด็จลงมาสู่มนุษยโลกชนทั้งหลายจึงกล่าวแก่พระมหาโมคคัลลานะเถระว่าหากพวกข้าพเจ้ามิได้เห็นองค์พระผู้มีพระภาคแล้วจะไม่ไปจากที่นี่แล้วก็พากันตั้งจิตอธิษฐานปาฏิหาริย์อุบาสกตลอดไตรมาสเสมอกัน^{๑๔}

ข้อสันนิษฐานว่าระยะเวลาจากผู้จัดการมาถึงรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชนั้นห่างเกือบ ๔๐๐ ปีระหว่างนั้นมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองมากมาย บางสมัยตกอยู่ภายใต้กษัตริย์ที่นับถือศาสนาพราหมณ์อย่างเคร่งครัด หรืออีกอย่างหนึ่งพระพุทธรูปอาจทำด้วยวัสดุที่ไม่คงทน เช่น ไม้ดินเหนียว เป็นต้น ดังมีข้อสันนิษฐานในแนวทฤษฎีดังนี้

ทฤษฎีการกำเนิดพระพุทธรูปยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่แต่มีประเด็นที่น่าพิจารณาอยู่ ๓ ประเด็นคือ

๑. เชื่อว่าพระพุทธรูปเกิดมาในสมัยที่พระพุทธรูปองค์ทรงพระชนม์ชีพอยู่ ในหนังสือของพระถังซำจั๋ง ซึ่งเดินทางเข้าอินเดีย ได้กล่าวถึงพระเจ้าอูเทนเมืองโกสัมพี สร้างพระพุทธรูปไม้จันทน์บูชาพระพุทธรูปองค์และพระเจ้าปเสนทิโกศลเมืองสาวัตถีก็สร้างพระพุทธรูปขึ้นมาขึ้นเช่นกัน แต่หลักฐานทางโบราณคดียังไม่มีการขุดพบจึงยังไม่ยืนยันที่เด่นชัด หรือมีน้ำหนักพอ นอกจากนั้นยุคสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชก่อนพุทธปรินิพพาน ๒๐๐ ปีเศษ ก็ไม่ปรากฏว่าพระองค์สร้างพระพุทธรูปแต่อย่างใด เป็นแต่แกะสลักรอยพระพุทธรูปแทนเท่านั้น

๒. เกิดในสมัยพระเจ้ามิลินท์หรือเมเนันเดอร์ ซึ่งเป็นกษัตริย์กรีกปกครองอินเดีย โดยมีเมืองหลวงที่สาเกต ในหนังสือตำนานพระพุทธเจดีย์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวว่าเริ่มสร้างสมัยนี้ แต่มาแพร่หลายสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราช ในหนังสือประวัติศาสตร์ พุทธศาสนาของเจ้าคุณพระราชาธรรมาธิบดี (ระบบ ฐิตญาโณ) ก็กล่าวว่าสร้างในสมัยพระเจ้ามิลินท์เช่นกัน ทฤษฎีนี้มีผู้ยอมรับมากที่สุด

^{๑๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ปฐมสมโพธิกถา, (พระนคร: ประพาสต้นการพิมพ์, ๒๕๐๓), หน้า ๕๕.

๓. เกิดในสมัยพระเจ้ากนิษกะมหาราช ปกครองอินเดียเหนือ โดยมีศูนย์กลางที่เมืองโปรุชปุระ หรือเปชวาร์ หนังสือกำเนิดพระพุทธรูปหลายสมัยของบรรจบ เทียมทัต กล่าวว่าพระพุทธรูปแบบคันธารราฐเกิดในสมัยพระเจ้ากนิษกะนี้ ก่อนหน้ายังไม่มีการสร้างแต่อย่างใดพระเจ้ากนิษกะทรงรับสั่งให้ช่างกรีกสร้างพระพุทธรูปขึ้น ตามแนวพระพุทธรูปศาสนาศิลปะผสมกรีก-โรมัน

อย่างไรก็ตาม การสร้างพระพุทธรูปส่วนมากแล้วเริ่มจากสมัยพระเจ้ามิลินท์เป็นต้นมา กล่าวคือเมื่อชนชาติกรีกเข้ารุกรานอินเดีย เมื่อชนชาติกรีกที่เข้ามาตั้งแต่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์เข้ารุกรานอินเดียได้แล้ว ก็ได้ตั้งรกรากถาวร ที่ปากเตเรีย คันธาระ สาคระและหลายส่วนของอัฟกานิสถานปากีสถานและอินเดียเหนือเริ่มมาเริ่มใสในพุทธศาสนาคำว่าคันธาระมาจากคำว่าคันธารี คติของพวกกรีกไม่รังเกียจ สร้างรูปเคารพและก่อนที่จะเปลี่ยนมาเป็นพุทธรูปมาก็ได้สร้างรูปเคารพของตนอยู่มากมายหลายองค์ด้วยกัน เช่น เทพเจ้ายูปีเตอร์ หรือซิวส์ ฮิรา เฮอร์มีส อีริสอพอลโล อาร์เทมิส เอเธนา โปซีดอน อาโพรดตี ฯลฯ เทพเจ้าเหล่านี้ ส่วนใหญ่เป็นพระเจ้าประจำธรรมชาติ และพวกกรีกสร้างเป็นเทวรูปคุ่มมนุษย์มีสัดส่วนเป็นสัดส่วนงามจนจัดเป็นสัญลักษณ์อันหนึ่งแห่งศิลปกรรมของชาติกรีกโบราณ

ครั้นเมื่อเปลี่ยนใจมาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา นิสัยความเคยชินที่ได้กราบไหว้บูชาเทวรูป ทำให้พวกกรีกเกิดมโนภาพคิดสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาบ้าง เพื่อให้เป็นทัศนานุสติยามนึกถึงพระบรมศาสดา ไม่เกิดความว่าเหวเปลี่ยนใจ ฉะนั้นจึงได้เกิดคิดสร้างพระพุทธรูปขึ้นในหมู่ชาวกรีกขึ้นก่อน ภายหลังพุทธรูปของชนชาติอินเดียได้พบเห็นพระพุทธรูปเข้าก็เกิดความประสาทะจึงได้หันมานิยมสร้างพระพุทธรูปตามคติของชาวกรีกขึ้นแต่ได้ปรับเปลี่ยนแปลงเป็นแบบอย่างศิลปกรรมแห่งชนชาติของตนและพวกพราหมณ์ พลอยเกิดสร้างเทวรูปพระอิศวร พระนารายณ์ขึ้นกราบไหว้บูชา คติรังเกียจสร้างรูปเคารพจึงเป็นอันจืดจางไปจากชาติชาวอินเดียโดยพฤตินัย ในสมัยพระเจ้ามิลินท์จึงนับว่าเป็นยุคแรกแห่งการสร้างพระพุทธรูป ลักษณะพุทธรูปของช่างชาวกรีกก็สร้างให้เหมือนมนุษย์จริงลักษณะที่เห็นว่างดงาม ดวงพระพักตร์คล้ายคลึงกับเทวรูปจนบางครั้งทำเป็นพระมัสสุ (หนวด) บนพระโอษฐ์ก็มีเปื้องบนพระเศียรทำเป็นพระเกตุมาลา (ขมวดผม) เพื่อให้เห็นแตกต่างจากรูปพระสาวก เส้นพระเกศาก็ทำเป็นลักษณะม้วนเกล้า ดังเช่นพระเกศของพระกษัตริย์ ผ่ากาสาวพัสตร์ทำเป็นรอยกลีบปล่น เห็นชัดเจนดูผ้าจริง ๆ และมักจะมีประภามณฑลรายรอบพระเศียร แต่ไม่มีลวดลายพระพุทธรูปปฏิมากรดังกล่าวนี้ ช่างกรีกคิดสร้างสรรค์เป็นปางต่างๆ โดยอาศัยพระพุทธรูปที่ทรงบำเพ็ญเป็นบรรพตฐาน เช่น ปางตรัสรู้ก็ทำเป็นขัดสมาธิวางพระหัตถ์ซ้อนกัน ภายใต้อกไม้โพธิ์พฤษภปางแสดงพระธรรมจักร ทำเป็นรูปประทับบนบัลลังก์และจีบพระดรชนี เป็นวงกลมดูจวงจักรดังนี้ เป็นต้นอย่างไรก็ดี พุทธศิลป์ดังกล่าวนี้ มาแพร่หลายรุ่งเรืองอย่างกว้างขวางก็ในสมัยต่อมา คือ สมัย

พวกอินโดไชรส์หรือพวกม้วยลี มีอำนาจในอินเดียภาคเหนือเรียกว่า "พุทธศิลป์แบบคันธาระ" ทั้งนี้ เพราะเกิดขึ้นแถวแคว้นคันธาระนั้นเอง^{๑๕}

๓.๒ พระพุทธรูปในสมัยต่างๆ

๓.๒.๑ พระพุทธรูปสมัยคันธาระ

พระพุทธรูปยุคนี้เริ่มต้นจากชนชาติกรีกสร้างขึ้นที่เมืองคันธาระ พระพุทธรูปหรือรูปเคารพแทนพระพุทธรเจ้า เริ่มมีการสร้างขึ้นมาตั้งแต่ระหว่าง พ.ศ. ๕๐๐ ถึง ๕๕๐ เมื่อชาวกรีกที่ชาวชมพูทวีปอินเดียโบราณ เรียกชาวต่างแดนว่าโยนาหรือ โยนก โดยพระเจ้าเมนันเดอร์ที่ ๑ หรือพระเจ้ามิลินท์กษัตริย์เชื้อสายกรีก ยกทัพกรีกเข้ามาครอบครองแคว้นคันธาระ ปัจจุบันเป็นดินแดนของอัฟกานิสถาน จากนั้นพระองค์ก็ผนวชไปทั่วบริเวณด้านตะวันตกเฉียงเหนือของชมพูทวีป และสร้างเมืองหลวงเป็นที่ประทับ ณ เมืองสาเกต หลังจากที่ได้พบพระสงฆ์ท่านหนึ่งนามว่า นาคเสน จึงมีเรื่องราวแห่งการตั้งเจ้ามิลินท์ต่อพระเจ้านาคเสน จนพระเจ้า มิลินท์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา (คำถามคำตอบปัญจวิสัยนาจึงซึ่งถูกเขียนบันทึกเป็นหนังสือและแปลเป็นภาษาต่างๆที่มีชื่อเสียงมากเรื่องนี้ก็คือมิลินทปัญหา The Milinda Panha or The questions of king Milinda) ได้มีการสร้างสถาปัตยกรรมและประติมากรรมทางพระพุทธศาสนามากมายในแคว้นคันธาระราชรัฐ พระพุทธรูปแรกจึงเกิดขึ้นในสมัยของพระเจ้ามิลินท์หรือ เมนันเดอร์ ที่ ๑ ชาวกรีกที่มาครอบครองแคว้นคันธาระเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ หรือ ๒๐๐๐ ปีที่แล้วนั่นเองพระพุทธรูปที่เกิดขึ้นครั้งแรกจึงเรียกรูปแบบของพระพุทธรูปนี้ว่าแบบคันธาระ โดยถ่ายแบบอย่างเทวรูปที่ชาวพวกชาวกรีกนับถือกันในยุโรป มาสร้างพระพุทธรูปแบบคันธาระราชที่มีใบหน้าเหมือนฝรั่งชาวกรีก จีวรก็เป็นริ้วเหมือนเครื่องนุ่งห่มของเทวรูปกรีกขึ้นมา มีรูปแบบที่ต่างไปตามสถานที่อย่างชาวกรีกทำเส้นผมเหมือนคนสามัญชนแต่ชาวอินเดียเห็นว่าไม่งามได้ดัดแปลงพระศกเป็นรูปก้นหอย รูปหน้าเปลี่ยนเป็นหน้าคนอินเดีย สำหรับประเทศอื่นๆที่ได้รับแบบอย่างการสร้างพระพุทธรูป ก็ได้ดัดแปลงแก้ไขไปตามเห็นสมควร ทำให้เกิดพระพุทธรูปแบบต่างๆ ในอินเดีย ดังนี้ แบบคันธาระ (พุทธศตวรรษที่ ๗-๒๑) โดยศิลปินกรีกโรมันแคว้นคันธาระราชในปากีสถาน มีลักษณะเหมือนจริง พระเกศาขมวดมุ่น พระเนตร พระกรรณ พระนาสิก พระโอษฐ์ ตลอดจนวงพระพักตร์และริ้วจีวรมีลักษณะจริงอย่างธรรมชาติบางครั้งมีพระมัสสุด้วยแบบมธรา(พุทธศตวรรษที่ ๗ ถึง ๑๖) กำเนิตทางตอนเหนือของอินเดียพบในสมัยเดียวกับแบบคันธาระราชเป็นพระพุทธรูปแบบชาวอินเดีย ไม่มีมุ่นพระเกศาประทับอยู่บนสิงห์ มีบัลลังก์ประดับด้วยพระโพธิสัตว์และเหล่าอุปัฏฐากที่ฐานรูปร่างอวบอ้วนเข้มแข็ง คู่มืออำนาจพระพุทธรูปแบบคันธาระสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑-๒

^{๑๕} Suvanbhum, "The History of Buddhism".<http://suvanbhum.blogspot.com/๒๐๐๘/๐๒/buddhism-in-be-๕๐๐-๘๐๐.html>, [๑๓ ธันวาคม ๒๕๖๐].

เป็นรูปปั้นแทนพระพุทธรูปเจ้าที่ได้พัฒนามาเป็นศิลปะยุคต้นแทนสิ่งที่เราได้เคารพสักการะวัตถุต่างๆ เช่น ต้นโพธิ์ที่ตรัสรู้ สถูปเจดีย์ ที่ประทับหรือแท่นวัชรอาสน์ พระธรรมจักรหรือวารอยพระพุทธรูปเป็นประติมากรรมที่มีความงามแบบคันธาระที่พัฒนาตามแบบกรีกในยุคนั้น^{๑๖}

ในยุคคันธาระนี้แม้ราชวงศ์ของกษัตริย์กรีกจะมีอายุเพียงสั้นๆ ที่เริ่มมีพระพุทธรูปแต่ก็มีชนชาติจากเอเชียกลางเข้ามาปกครองยาวนาน เช่น ราชวงศ์คุษาณซึ่งได้สืบทอดอุปถัมภ์พระพุทธรูปมาจนถึงสิ้นสุดวงศ์ชาวคริสต์ศตวรรษที่ ๔ เข้าสู่ยุคคุปตะ

๓.๒.๒ พระพุทธรูปสมัยคุปตะ

ก่อนที่จะเข้าสู่ยุคคุปตะนั้นมีการแย่งชิงอำนาจกันระหว่างท้องถิ่นมีชาวสาก้าครอบครองแบบรัฐคุชราชกับวงศ์สศตวาหนะ และจันทรคุปตะ ซึ่งภายหลังฝ่ายจันทรคุปต์กลุ่มชัยชนะในส่วนสำคัญจึงตั้งราชวงศ์คุปตะ ยุคนี้กษัตริย์สืบทอดมาหลายพระองค์เริ่มแต่จันทรคุปตะที่ ๑ มาและได้ขยายอาณาจักรออกไปอย่างกว้างขวางของอินเดียแม้เมืองมูราก็ตกอยู่ในอำนาจด้วย^{๑๗}

“พุทธศิลป์มาตุลาได้ก่อตัวขึ้นมาใน พ.ศ ๖๐๐ หรือพุทธศตวรรษที่ ๖ มูรธาเป็นชื่อเมืองหนึ่งทางตอนเหนือของอินเดีย ใกล้เมืองเดลี เมืองหลวงตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา เป็นเมืองหลวงของแคว้นสุรเสนา เดิมพุทธะประติมากรรมหินทราย ที่เป็นอินเดียแท้ได้เริ่มขึ้นในสมัยวิคฤหะนี้ พุทธศิลป์สมัยแคว้นคันธาระเป็นศิลปะแบบกรีกโรมัน ต่อมาช่างสกุลคันธาระก็ได้เผยแพร่เทคนิคและวิธีการแกะสลักให้ชาวพื้นเมืองอินเดีย พร้อมทั้งคติการสร้างพระพุทธรูปก็เปลี่ยนจากเดิม ที่ไม่กล้าสร้างพระพุทธรูปเพราะศาสดาเพราะความเคารพ มีเพียงแต่สร้างสัญลักษณ์แทน เช่น รูปดอกบัว รูปธรรมจักร เป็นต้น มาเป็นสร้างรูปเคารพตามถาวรแบบถาวรความรู้และทัศนคติได้ถ่ายทอดสู่ชาวอินเดีย แล้วการสร้างพระพุทธรูปแบบมูรธาจึงได้เริ่มขึ้น ช่างชาวอินเดียได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบมาเป็นอินเดียแดง พระเศวตทำเป็นก้นหอยจีวรเป็นริ้ว บางแบบพระองค์ พระพักตร์เป็นคนอินเดียแทนที่จะเป็นฝรั่งแบบคันธาระ พระรัศมีวงกลมรอบพระวรกายมีริ้วสวยงาม ขณะที่สมัยคันธาระพระรัศมีเป็นแบบเรียบธรรมดาไม่มีลวดลาย พระพุทธรูปสมัยมูรธานี้นิยมทำเป็นปางประทับยืนมากที่สุด พระหัตถ์ขวายกขึ้น ในท่าทางประทานอภัย สังฆาฏิภาคเหนือพระอังสะด้านซ้ายเพียงด้านเดียว กรอบหน้าไม่สูงจนเกินไป พระนาสิกไม่โด่งเหมือนสมัยคันธาระ ปางที่นิยมทำรองลงมาคือปางปรินิพพาน เช่น พระพุทธรูปปางปรินิพพานที่เมืองกุสินาราก็สร้างโดยนายช่างชาวมูรธา ชื่อว่า ทินนา

^{๑๖} วรภัทร เครือสุวรรณ, “พระพุทธรูป” ,<http://board.palungjit.com/f๑๐%eo%>, [๑๕ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๑๗} Nalinaksha Dutt, *Mahayana Buddhism*, (Published by Sripati ghosh from ferma KLM private Ltd., 1976), p.34-35.

นับเป็นพุทธศิลป์เก่าแก่อีกองค์ ที่ยังคงถูกรักษาจนถึงปัจจุบัน พุทธศิลป์สมัยโนราห์นั้นนับว่าเป็นพุทธศิลป์ที่งดงามแบบอินเดียแท้”^{๑๘}

๓.๒.๓ ศิลปะแบบอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ ๗ – ๑๐)

กำเนิดทางภาคตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดียที่เมืองอมราวดีเป็นพุทธรูปเป็นพระพุทธรูปองค์แรกที่มีลักษณะแบบอุดมคติ รูปแบบได้รับอิทธิพลจากศิลปะมูราปกับคันธาราฐ ไม่เหมือนธรรมชาติ เป็นต้นกำเนิดของการสร้างพระพุทธรูปให้กับสมัยต่อมา

พุทธศิลป์ยุคนี้มีลักษณะพระเกศาทำเป็นรูปก้นหอย พระพักตร์คล้ายใบหน้าคนอินเดียใต้ ห่มจีวรเฉียง เป็นริ้วชายจีวร เป็นขอบหนา ไม่แนบพระสรีระเมื่อสมัยมูรา ด้านซ้ายจีวรวกขึ้นมา ภาพข้อพระหัตถ์ถ้าเป็นพระพุทธรูปยืนจะเฉียงพระองค์เล็กน้อย พุทธศิลป์สมัยอมราวดีนี้ได้มีอิทธิพลต่อการสร้างพระพุทธรูปหลาย ๆ ประเทศ เช่น มอญ พม่า เขมร ศรีวิชัย สุมาตรา หรือแม้กระทั่งในไทยเราเอง อย่างไรก็ตามพระพุทธรูปยุคนี้มีน้อยยังนับว่าหายาก ไม่พิถีพิถันมากนัก อาจจะเป็นเพราะช่างต้องการตัดรายละเอียดให้ออกไป ให้ง่ายต่อการแกะสลักลายมาเป็นศิลปะเฉพาะของอมราวดี พุทธศิลป์ยุคนี้กินเวลาดั้งแต่ พ. ศ. ๗๐๐ จนถึงพ.ศ ๑,๐๐๐ โดยประมาณ ต่อจากนั้นมาก็ไม่มีการพัฒนาเพิ่มเติมอีก

๓.๒.๔ ศิลปะแบบคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๘)

สมัยคุปตะนับว่าเป็นยุคที่ ๓ ของการทำพระพุทธรูปต่อจากสมัยคันธาระและสมัยมูรา อันเป็นยุคศิลปะอินเดียแท้ยุคนี้เรียกว่าพุทธศิลป์สมัยคุปตะการสร้างพุทธศิลป์สมัยคุปตะนี้เริ่มต้นที่ พ.ศ ๘๐๐ หรือพุทธศตวรรษที่ ๘ จนถึงพ.ศ ๑๒ ยุคนี้เป็นศิลปะที่งดงาม เป็นฝีมือของอินเดียเอง ไม่ได้รับอิทธิพลจากกรีกโรมันเหมือนสมัยคันธาระ พระพุทธรูปสมัยคุปตะนี้ที่เห็นชัดเจนที่สุดคือที่สารนาถ สมัยคุปตะนี้นับเป็นยุคทองของศิลปะอินเดีย พระพุทธรูปสมัยนี้พระเกศาทั้งหมดเป็นก้นหอย เช่นเดียวกับสมัยมาตุลา พระเกตุมาลาเป็นต่อมพระพักตร์เป็นแบบอินเดีย ห่มจีวรบางแนบติด พระองค์ ไม่มีริ้วพระอังสะกว้าง บั้นพระองค์เล็ก ปางประทับนั่งเป็นที่นิยมมากที่สุด ฐานล่างนิยมแกะรูปกวาง พระธรรมจักร พระสาวก ติดไว้ด้วยกัน ที่นิยมนำมาแกะสลักในสมัยนี้คือ หินทรายแดง เพราะง่ายต่อการแกะ ส่วนสมัยคันธาระนิยมหินดำ หรือหินสบู่ ซึ่งจะดูเรียบและง่ายต่อการแกะสลักมากกว่าหิน ศิลปกรรมยุคนี้ช่างตระกูลคุปตะเป็นผู้สร้างขึ้น ลักษณะจีวรบางแนบเนื้อ ฐานพระพุทธรูปตกแต่งด้วยดอกบัว หรือรูปสิงห์ มีทั้งแบบที่สลักด้วยหินและรูปหล่อสำริด พระเจดีย์ พุทธคยา ว่าเป็นศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยคุปตะ

๓.๓.๖ ศิลปะแบบปาละ (พุทธศตวรรษที่ ๑๔ – ๑๘)

กำเนิดที่แคว้นเบงกอลในสมัยราชวงศ์ปาละเป็นรุ่นสุดท้ายของอินเดีย มีคติพราหมณ์ผสมอยู่ทำให้งานศิลป์ไม่บริสุทธิ์ จีวรแนบเนื้อยิ่งขึ้น มีความอ่อนไหว พระพักตร์คม โดยมีพระโขง

^{๑๘} Suvarnabhumi, “The History of Buddhism”, [๒๐ ธันวาคม ๒๕๖๐].

และพระโอรส ได้รับการยกยอบชมเป็นสัน พระเนตรอยู่ในลักษณะครึ่งหลับ แสดงการภาวนา มีซุ้ม
ประภามณฑล เครื่องประดับกรูกรังเก็นงาม นิยมทำฐาน ๒ ชั้นอินเดียได้เป็นต้นแบบในการขยาย
อิทธิพลไปยังประเทศอื่นๆซึ่งทำให้พระพุทธรูปแตกต่างกันไปตามศิลปะที่รับเอามา

๓.๓ พุทธลักษณะพระพุทธรูปในประเทศไทย

พระพุทธรูปตามประวัติศาสตร์การมีพระพุทธรูปตามตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ กรม
ศิลปากร แผนกโบราณคดี กล่าวว่า ได้มีการสร้างมาราว ๗ สมัย ด้วยกันคือ สมัยทวารวดี สมัยศรีวิชัย
สมัยลพบุรี สมัยเชียงแสน สมัยสุโขทัย สมัยศรีอยุธยา สมัยรัตนโกสินทร์

พระพิมลธรรม (ชอบ อนุสาวรีย์มหาเถร) ได้นิพนธ์ไว้ดังนี้ “ในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นสมัย
ที่มีพระพุทธรูปปางต่างๆ สมบูรณ์ที่สุด เริ่มตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้
สร้างพระพุทธรูปปางต่างๆเพิ่มขึ้นถึง ๔๐ ปาง ตามพระมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรม
านุชิตชิโนรสทรงคัดเลือกถวาย หลังจากนั้นก็มีพระพุทธรูปปางต่างๆเกิดขึ้นอีกหลายปางพอจะประเมิน
ได้ว่ามีพระพุทธรูปปางต่างๆถึง ๖๖ ปางพระพุทธรูปปางต่างๆนั้นกำหนดตามพระอิริยาบถได้ ๓ อย่าง
คือ

๑. พระอิริยาบถยืน ๒๔ ปาง
๒. พระอิริยาบถนั่ง ๓๗ ปาง
๓. พระอิริยาบถนอน ๕ ปาง

พระพุทธรูปทั้ง ๖๖ ปางนั้นยังจัดเข้าในพุทธจริยา ๓ ประการคือ

๑. พุทธจริยาในขณะที่ทรงบำเพ็ญเพียร นับแต่เสด็จออกผนวชจนถึงเวลาตรัสรู้ และเวลา
เสวยวิมุตติสุขเป็นเวลา ๖ ปี ซึ่งล้วนแต่เป็นประโยชน์เกื้อกูล แก่พระองค์โดยเฉพาะเรียกว่า อตถจริยา
๒. พุทธจริยาที่ทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่พระประยูรญาติ เรียกว่า ญาติตถจริยา
๓. พุทธจริยาที่ทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มหาชนทั่วไป เรียกว่า โลกัตถจริยา^{๑๙}

๓.๓.๑ สมัยทวารวดี

สมัยอาณาจักรทวารวดี อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ -๑๓ ช่วงต้นอาณาจักรนั้น การ
สร้างรูปส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียมาก ในช่วงปลายอาณาจักรอิทธิพลของขอมได้แผ่
กระจายไปทั่วและได้แผ่อิทธิพลเข้าไปในอาณาจักรทวารวดีด้วย จนในที่สุดทำให้ศิลปะในสมัยทวารวดี
ในช่วงนี้ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะขอม ก่อนที่ในเวลาต่อมาอาณาจักรทวารวดีก็ได้ถูกผนวกมาเป็น
ส่วนหนึ่งของอาณาจักรขอม การสร้างพระพุทธรูปในสมัยนี้ส่วนใหญ่นิยมสร้างเป็นพระพุทธรูป
ในพระอิริยาบถยืนมากกว่าอิริยาบถนั่ง เป็นพระพุทธรูปที่แกะด้วยศิลาหล่อด้วยทองสำริดก็มี แต่มักมี

^{๑๙} พระพิมลธรรม (ชอบ อนุสาวรีย์มหาเถร), ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ, (กรุงเทพมหานคร:โครงการ
มูลนิธิ, ๒๕๓๓), หน้า ๒.

ขนาดเล็กกว่าพระพุทธรูป ในสมัยนี้มีลักษณะที่สำคัญที่ปรากฏ พอประมวลได้คือ พระพักตร์แบน และกว้าง พระเกตุมาลาเป็นต่อมกลม รูปร่างสะดือสอง มีพระขมวด พระเศวตใหญ่ พระอังสาใหญ่ ปั้นพระองค์เล็ก พระเนตรโปน พระโขนงโค้งติดกันเป็นรูปปีกกา พระนาสิกค่อนข้างแบน พระโอษฐ์หนา จีวรบางแนบติดองค์พระ^{๒๐}

หนังสือเรื่องพระพุทธรูปสมัยต่างๆในประเทศไทยของ นายบุริบาล บุริบาลบุรีรักษ์ หัวหน้ากองโบราณคดีเรียบเรียงไว้เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ได้ยกตัวอย่างพระพุทธรูปสมัยทวารวดีว่า พระพุทธรูปสมัยนี้ทำด้วยศิลาดินเผาและโลหะแต่จะทำด้วยวัตถุอย่างใดก็ตามลักษณะโครงละม้ายคล้ายคลึงกันทั้งนั้นคือพระเกตุมาลาเป็นต่อมสั้นขมวดพระเศวตและป้านไม่มีไรพระศก พระนลาฏคดเคี้ยวหลังพระเนตรอุมจนเกือบได้ระดับระดับกับพระนลาฏ พระโขนงยาวเหยียด พระพักตร์แบน กว้าง พระโอษฐ์เบะ พระหนุบาง จีวรบางแนบติดกับพระองค์ชายสังฆาภิรมีทั้งอย่างสั้นเพียงพระฐานและยาวเลยลงมาจนจบพระนาภี พระหัตถ์และพระบาทใหญ่ บัรรองฐานกลีบใหญ่กลางกลีบมักเป็นสันมีกลีบเล็กแซมมีทั้งบัวคว่ำบัวหงาย และบัวหงายอย่างเดียว เกสรหยาบ พระยืนโลหะมักมีประภามณฑลและนั่งมักมีเรือนแก้วด้วย^{๒๑}

๓.๓.๒ สมัยอาณาจักรศรีวิชัย

สมัยอาณาจักรศรีวิชัยสมัยอาณาจักรศรีวิชัยอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ถึง ๑๘ อาณาจักรศรีวิชัย เป็นอาณาจักรทางใต้ของประเทศไทย มีศูนย์กลางอยู่แถบอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานีในปัจจุบัน^{๒๒}

ลักษณะพระพุทธรูปสมัยศรีวิชัย

ตำนานพระพุทธรูปของท่านบุริบาล บุริบาลบุรีรักษ์ ว่าพระเกตุมาลา เป็นต่อมสั้น คล้ายสมัยทวารวดี แต่ขมวดพระเศวตเล็กละเอียดกว่าสมัยทวารวดี โดยมากมีไรพระศก แต่ถ้าไม่มีไรพระศก มักมีอุณาโลม ในระหว่างพระโขนงและมีใบโพธิ์ติดที่พระเกตุมาลา พระนลาฏเรียบ พระโขนงโค้ง พระพักตร์แบน เหมือนสมัยทวารวดี พระโอษฐ์เบะ ชายสังฆาภิรมีทั้งสองอย่าง สั้นเหนืออยู่เหนือพระฐานและยาวลงมาจนถึงพระนาภี บัรรองฐานกลีบใหญ่ มีส่วนกว้างมากกว่าสมัยทวารวดี กลีบมีกลีบเล็กแซมตั้งแต่ ๑ ถึง ๓ กลีบ เกสรละเอียด พระหัตถ์และพระบาทมักทำมีส่วนกับพระองค์ไม่ใหญ่เหมือนสมัยทวารวดี ถ้าเป็นพระนั่งโดยมากมีเรือนแก้วด้วย แตกต่างกับสมัยทวารวดีที่มามี

^{๒๐} พระมหาสุรศักดิ์ สุรเมธี, “ชำเลื่องมองลักษณะพระพุทธรูปไทยในสมัยต่างๆ”, <http://www.eduzones.com/knowledge-๒-๓-๒๔๘๐๒.html>, [๒๐ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๒๑} บุริบาล บุริบาลบุรีรักษ์, พระพุทธรูปสมัยต่างๆ ในประเทศไทย, (พระนคร: ศิลปากร, ๒๔๘๖), หน้า ๗-๘.

^{๒๒} พระมหาสุรศักดิ์ สุรเมธี, “ชำเลื่องมองลักษณะพระพุทธรูปไทยสมัยต่างๆ”, [๒๕ ธันวาคม ๒๕๖๐].

เป็นแก้อั สมัยนี้มักทำเป็นรูปใบโพธิ์และมียอดเป็นฉัตร ถ้าเป็นพระยืน ปางที่ไม่มีชายจีวรเลยมีสองข้างเหมือนสมัยทวารวดี และพระพุทธรูปสมัยนี้มีน้อยมากส่วนใหญ่มักเป็นพระโพธิสัตว์^{๒๓}

๓.๓.๓ สมัยอาณาจักรลพบุรี

สมัยอาณาจักรลพบุรีอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๙ อาณาจักรลพบุรีเป็นอาณาจักรของขอม อยู่ในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของประเทศไทย โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดลพบุรีในปัจจุบัน การสร้างพระพุทธรูปในสมัยนี้ ส่วนใหญ่มักนิยมสร้างพระพุทธรูปปางนาคปรกสลักจากหินทราย พระพุทธรูปที่เป็นแบบหล่อด้วยทองสำริดก็มีแต่น้อย พระพุทธรูปในสมัยนี้มีลักษณะที่สำคัญที่ปรากฏพอประมวลได้ คือพระพักตร์เป็นรูปสี่เหลี่ยมและค่อนข้างถ่มึงทั้งพระโอษฐ์แฉะและหนา พระอนุป้าน พระโขมงเกือบเป็นเส้นตรง มีไรพระศกเป็นขอบแบนเล็กๆ อยู่เหนือพระนลาฏ เครื่องอาภรณ์ที่ส่งมักผลิตตามแบบศิลปะขอม มักมีอุษณีย์ทำเป็นรูปกลีบบัวซ้อนครองจีวรห่มเฉียงป้า พระเนตรโปน ในส่วนพระพุทธรูปยืน ได้รับอิทธิพลมาจากสมัยทวารวดี เนื่องจากในสมัยทวารวดีนิยมสร้างพระพุทธรูปยืนมีพระหัตถ์ทั้งสองยกขึ้น นิยมทั้งการแกะสลักและหล่อแบบสำริด^{๒๔}

ลักษณะพระพุทธรูปสมัยลพบุรี

ตำนานพระพุทธรูปของท่านบริบาล บริบาลบุรีภัณฑ์ ว่าพระพุทธรูปสมัยนี้มีพบในตอนกลางของประเทศไทยมากที่สุด แต่ทางเหนือและทางใต้พบกับรายทั่วไป พระพุทธรูปสมัยนี้ยังคงทำพระเกตุมาลาเป็นต่อม เหมือนกับสมัยทวารวดี แต่เปลี่ยนรูปร่างไปหลายอย่างคือ เป็นอย่างกันหอยบ้าง อย่างฝาชีครอบบ้าง อย่างมงกุฎเทวรูปบ้าง อย่างดอกบัวและเห็นเป็นกลีบรอบๆบ้างมีไรพระศกเสมอและรายพระศกเป็นเส้นใหญ่กว่าสมัยศรีวิชัย เส้นพระศกทำอย่างเส้นผมคนบ้างเป็นขมวดละเอียดบ้าง หยาบบ้าง ศิราภรณ์ทำอย่างทรงเทริดบ้าง กระบังหน้าบ้าง พระพักกว้าง พระโอษฐ์แฉะ พระหนูป้าน พระยืนทำเป็นอย่างห่มคลุมทั้งนั้น พระนั่งทำอย่างห่มคลุมและห่มดองชายสังฆาฏิยาวลงไปจดพระนาภีขอบอันตรสาวก (สบง) ข้างบนเผยเป็นสัน พระกรรณยาวย้อยจนจรดพระอังสาที่เป็นขนาดใหญ่ทำเส้นพระศกเป็นอย่างบัวหลังเบี่ยงก็มีเป็นอย่างเส้นผมคนและเป็นหนามขนุนก็มีที่ทรงเครื่องมีฉลองคอ กำไรแขนและประคตเป็นลวดลายแบบขอม ผิดกับสมัยอื่นๆ บัวรอรฐานทำอย่างบัวคว่ำและหงายก็มี บัวคว่ำอย่างเดียวก็มี แต่บัวขอมสังเกตได้ง่ายกว่าสมัยอื่นๆ เป็นอย่างชนิดบัวหลังเบี่ยงหรือปลายกลีบมีขอบทั้งนั้น (พระพุทธรูปสมัยนี้มักมีอิทธิพลของช่างขอมหรือกัมพูชาประสมด้วย)^{๒๕}

^{๒๓} บริบาล บริบาลบุรีภัณฑ์, พระพุทธรูปสมัยต่างๆ ในประเทศไทย, หน้า ๗-๙.

^{๒๔} พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถร), ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ, หน้า ๑๔-๑๕

^{๒๕} บริบาล บริบาลบุรีภัณฑ์, ตำนานพระพุทธรูป, หน้า ๑๕.

ศิลปะสมัยนี้ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลมาจากขอม มีทั้งแบบหินยาน ที่ติดมาจากสมัยทวารวดี แบบมหายานที่ได้รับอิทธิพลจากศรีวิชัยนักปราชญ์ในสมัยนั้นจึงตั้งชื่อว่า สกุลช่างขอมในประเทศไทย เพื่อจำง่าย

๓.๓.๔ สมัยอาณาจักรเชียงใหม่

สมัยอาณาจักรเชียงใหม่อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ถึง ๒๓ อาณาจักรเชียงใหม่เริ่มต้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นอาณาจักรทางภาคเหนือของประเทศไทย โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ อำเภอ เชียงแสน จังหวัดเชียงราย ในปัจจุบัน ก่อนที่ต่อมาจะถูกผนวกเข้ากับเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักร ล้านนาใน พ. ศ. ๑๘๓๙ โดยพระเจ้ามังรายหรือพระเจ้าเม็งราย กษัตริย์ผู้ปกครองอาณาจักรล้านนา ในสมัยนั้น จนทำให้ในปัจจุบันเป็นที่สับสนว่า จะเรียกศิลปะเชียงแสนหรือล้านนาดี ตำราหลายเล่มได้อธิบายว่า ศิลปะเชียงแสนก็คือ ศิลปะล้านนานั้นเอง แต่ในปัจจุบันคนเข้าใจว่าศิลปะล้านนาก็แยกต่างหาก ศิลปะเชียงแสนก็แยกต่างหาก เพราะทำความเข้าใจตรงจุดนี้ว่าศิลปะล้านนาเข้ามาจากศิลปะเชียงแสนเนื่องจากว่า ก่อนหน้าที่อาณาจักรเชียงใหม่จะถูกผนวกเข้ามาเป็นของอาณาจักร ล้านนา ศิลปะดังกล่าวเกิดในบริเวณ อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ในปัจจุบันจึงมีชื่อเรียกว่า ศิลปะเชียงแสน แต่ภายหลังถูกผนวกมาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา แล้วท่านจึงเรียกว่าศิลปะ ล้านนาแทน แต่จะเรียกว่าศิลปะเชียงแสนก็ไม่ถือว่าผิดเราสามารถ interchangeable ได้

ศิลปะเชียงแสนหรือที่นิยมเรียกกันในปัจจุบันว่าศิลปะล้านนานั้น ถือได้ว่าเป็นการเริ่มต้นของศิลปะไทยอย่างแท้จริง เนื่องจากศิลปะในสมัยนี้มีอิทธิพลมาถึงศิลปะในสมัยสุโขทัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตามลำดับอีกด้วย การสร้างพระพุทธรูปสมัยนี้ท่านได้แบ่งออกเป็น ๒ รุ่นมีลักษณะที่สำคัญที่ปรากฏพอประมวลได้คือ

๑) พระพุทธรูปรุ่นแรกเป็นศิลปะเชียงแสนแท้ มีลักษณะที่สำคัญคือ พระพักตร์มีลักษณะกลมสั้นและอมยิ้ม พระเกตุมาลาเป็นรูปดอกบัวตูม ขมวดพระเศวตใหญ่ ไม่มีไรพระศก พระขนงโค้ง พระโขนงเป็นปม พระองค์อวบ พระอุระนูน พระโอษฐ์เล็ก พระนาสิกงุ้ม ขายจีวรอยู่เหนือพระถัน ปลายเป็นเขี้ยวตะขาบ พระพุทธรูปรุ่นแรกนี้ส่วนใหญ่เป็นพุทธรูปปางมารวิชัยนั่งขัดสมาธิเพชร

๒) พระพุทธรูปรุ่นหลังเป็นศิลปะเชียงแสนผสมกับศิลปะสุโขทัย มีลักษณะที่สำคัญที่ปรากฏดังนี้ คือพระพักตร์กลมหรือรูปไข่ มีเกตุมาลาเป็นรูปดอกบัวตูมสูงขึ้นหรือเป็นเปลวรัศมี มีไรพระศก ขายจีวรยาวลงมาถึงพระนาภี พระพุทธรูปรุ่นหลังนี้ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยนั่งขัดสมาธิ ตำนานพระพุทธรูปของท่านบริบาล บริบาลบุริภันท์ว่า ลักษณะพระพุทธรูปสมัยนี้มีพระนั่งเป็นจำนวนมาก พระยืนมีน้อยและสร้างด้วยโลหะเป็นพื้นชั้นแรก ตั้งแต่ราว พ.ศ ๑,๖๐๐ ถึง ๑,๘๐๐ ขึ้นหลัง ตั้งแต่ พ. ศ. ๑๘๐๐ ถึง พ.ศ ๒๐๙๑ คือจากปีที่พระไชยเชษฐาจากเชียงใหม่

ไปครองสัตนาคนหุต อันมีเมืองเวียงจันทน์เป็นราชธานี เพราะตั้งแต่นี้ ศิลปะการทำพระพุทธรูปในล้านนาประเทศเสื่อมลง^{๒๖}

พระพุทธรูปสมัยนี้ทั้งรุ่นแรกและรุ่นหลังที่ได้พบแล้วทำเป็นปางต่างๆได้ ๖ ประการคือ ๑) ปางมารวิชัย ขัดสมาธิเพชร และขัดสมาธิราบ ทำด้วยโลหะและปูนปั้น ๒) ปางสมาธิขัด สมาธิราบ มีน้อยทำด้วยโลหะ ๓) ปาง อุ้มบาตรรุ่นหลังทำด้วยโลหะ ๔) ปรางูรรอยพระบาทรุ่นหลังทำด้วยโลหะ ๕) ปางไสยาสน์รุ่นหลังทำด้วยโลหะและปูนปั้น ๖) ปางนั่งห้อยพระบาทรุ่นหลังทำด้วยโลหะ

สำหรับรุ่นแรกนั้นทำตามแบบช่างอินเดียสมัยราชวงศ์ปาละระหว่าง พ.ศ. ๑๒๗๓ ถึง ๑๗๔๐ ครั้งที่มหาวิทยาลัยนาลันทารุ่งเรืองมาได้แพร่หลายไปในประเทศตะวันออกมาก เช่น พม่า ขวาเป็นต้นส่วนรุ่นหลังนั้นทำตามแบบช่างชาวล้านนาของไทย^{๒๗}

๓.๓.๕ สมัยสุโขทัย

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ อาณาจักรสุโขทัยเป็นอาณาจักรที่อยู่ทางภาคกลางตอนบน หรือทางเหนือตอนล่าง มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองสุโขทัย

ในสมัยนี้พระมหากษัตริย์ทรงทำการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี และบ้านเมืองไม่ค่อยมีการสงครามมากนัก บ้านเมืองสงบร่มเย็น เป็นสุข จึงทำให้สกุลช่างสุโขทัยมีเวลาถ่ายทอดอุดมคติผ่านทางการสร้างพระพุทธรูปได้อย่างเต็มที่ สร้างสรรค์งานด้วยจิตวิญญาณที่มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ทำให้พระพุทธรูปสมัยนี้มีลักษณะเฉพาะตัวมีความวิจิตรงดงามมาก พระพุทธรูปในสมัยนี้เป็นที่ยกย่องทั่วไปว่าเป็นพระพุทธรูปที่สวยงามมากในประเทศไทย เช่น พระพุทธชินราช พระพุทธรูปปางมารวิชัย ประดิษฐานอยู่ที่ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุจังหวดพิษณุโลก เป็นต้น

ลักษณะพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยพระพุทธรูปสมัยนี้ทำพระรัศมียาวเส้นพระศกขมวดกันหอย โดยมากไม่มีพระศก พระขนงโก่ง พระนาสิกงุ้ม พระหูเสี่ยม หัวพระถันโปน ชายสังฆาฏิยาว มักมีปลายเป็น ๒ แฉก ย่นเป็นเชี้ยวตะขาบขัดสมาธิราบ ฐานเป็นฐานหน้ากระดานเกลี้ยง เป็นพื้นตอนกลางแอ่นเข้าไปข้างใน ผิดกับฐานเชียงแสน ซึ่งหน้ากระดานโค้งออกมาข้างนอก ไม่ใคร่ทำบัว ถ้าทำบัวก็เป็นบัวหางยว บัวคว่ำ ชนิดบัวฐานพระพุทธรูปชินราชทำเป็นปางต่างๆตามพระอิริยาบถ

สมเด็จพระมหาพรยาจารย์ราชานุภาพ ทรงสังเกตว่าทำเป็น ๓ ยุค ยุคแรกมักทำวงพระพักตร์กลมตามแบบพระพุทธรูปลังกา เช่น พระอัฐฐารส ในวิหารวัดสระเกศ บัดนี้ ซึ่งเชื่อกันมาจากวัดวิหารทอง จังหวัดพิษณุโลก เป็นต้น ยุคกลางเมื่อฝีมือช่างเชี่ยวชาญขึ้นคิดแบบขึ้นใหม่ ทำวงพระพักตร์ยาว พระหูเสี่ยม เช่น พระร่วงที่พระปฐมเจดีย์และพระสุรภีพุทธพิมพ์ในพระอุโบสถ วัดปริณายก ส่วนยุคที่ ๓ เห็นจะเป็นในรัชกาลพระมหาธรรมราชาลิไท ซึ่งในตำนานกล่าวว่าเอาเป็นธุระบำรุงกิจใน

^{๒๖} บริบาล บริบาลบุรีภัณฑ์, ตำนานพระพุทธรูป, หน้า ๑๘.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

พระศาสนายิ่งกว่ารัชกาลก่อน โดยให้บอกให้เสาะหาบรรดาช่างผู้เชี่ยวชาญทุกภาคมาประชุมทำพระพุทธรูปให้ได้งามที่พิเศษที่สุด จึงเกิดพระพุทธรูปแบบสุโขทัยขึ้นอีกอย่างหนึ่ง เช่น พระพุทธชินราช และพระพุทธชินสีห์ ทำวงพระพักตร์รูปไข่หรือทำนองผลมะตูม คล้ายแบบอินเดียเดิม แต่งามยิ่งนักและแก้ไขพุทธลักษณะที่ให้อื่นตามตำรา^{๒๘}

นักโบราณคดีได้ทำการแบ่งแยกพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยออกเป็น ๕ หมวดตามลักษณะที่ค้นพบดังนี้คือ

๑) หมวดใหญ่มีลักษณะที่สำคัญที่ปรากฏพอประมวลได้คือพระพักตร์เป็นรูปไข่พระรัศมีเป็นแบบเปลวเพลิง ขมวดพระเกศาเล็กแหลม พระโขนงโค้ง บางครั้งเป็นจุดแหลมกลางพระนลาฏ ไม่มีไรพระศก พระโอษฐ์บางเล็ก มีปลายนิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ ไม่เสมอกันและหนาเป็นปม มีเปลวชายจีวรยาวถึงพระนาภีทำเป็นลายเชี้ยวตะขาบ มีรอยขีดบนพระศอ ไหวง่ายงามสง่างาม ฐานเป็นหน้ากระดานเรียบไม่มีเบาะรองรับนั่งขัดสมาธิราบ

๒) หมวดกำแพงเพชรมีลักษณะโดยทั่วไปเหมือนในหมวดใหญ่ แต่มีลักษณะของวงพระพักตร์ตอนบนจะกว้างกว่าตอนล่างมาก อย่างสังเกตเห็นได้ชัด พบที่จังหวัดกำแพงเพชร

๓) หมวดพระพุทธชินราชมีลักษณะที่สำคัญที่ปรากฏข้อมูลได้คือพระพักตร์รูปไข่ มีเปลวบนยอดพระเกตุค่อนข้างสูงกว่าหมวดใหญ่มาก พระพักตร์ค่อนข้างกลม นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ ยาวเสมอกันบางครั้งมีฐานบัวรองด้วย

๔) หมวดพิษณุโลกชั้นหลังมีลักษณะเสื้อทรงยาว ดูไม่มีชีวิตจิตใจ ที่ว่ามีลักษณะแข็งชายจีวรมักทำเป็นริ้วงอๆ เหมือนกับขมวดม้วนของชายผ้า ส่วนใหญ่มักทำเป็นพระยืนสร้างขึ้นหลังจากที่สุโขทัยตกเป็นเมืองขึ้นของอยุธยาแล้ว

๕) หมวดเบ็ตเตล็ดหรือหมวดวัดตะกวนหมดนี้มีลักษณะเป็นแบบผสมคือการผสมระหว่างศิลปะแบบเชียงแสนแบบลังกาและแบบสุโขทัยเข้าด้วยกัน มีลักษณะที่สำคัญที่ปรากฏพอประมวลได้คือพระพักตร์กลม มีรัศมีแบบลังกา บางองค์มีใช้ผ้าสังฆาฏิสั้น พระนลาฏแคบ

จากลักษณะของพระพุทธรูปดังกล่าวข้างต้นสามารถประมวลสรุปเป็นลักษณะที่สำคัญโดยภาพรวมดังนี้ คือ พระพักตร์รูปไข่ พระเกตุมาลาเป็นเปลวรัศมี ขมวดพระเกศาเล็ก เป็นวงกันหอย พระกรรณยาว พระโขนงโค้ง พระหนาเป็นปม พระนาสิกงุ้ม พระโอษฐ์เล็กและบาง พระโอษฐ์ยิ้ม พระอังสาใหญ่ ชายจีวรยาวลงมาถึงพระนาภีไปเป็นเชี้ยวตะขาบ เปลือกพระเนตรอวบอูม มีลักษณะดุจกลีบบัว ไม่มีไรพระศก ขอบทำปางมารวิชัยประทับนั่งขัดสมาธิราบและยังพบพระพุทธรูปปางลีลาอีกด้วย

พระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยถือได้ว่ามีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ถึงแม้ว่าจะมีการผสมผสานกันจากศิลปะหลายแห่ง แต่ก็สามารถนำมาประยุกต์เป็นศิลปะแบบสุโขทัย มีความสวยงามงดงามอ่อน

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

ซ้อย เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ในที่สุดและพระพุทธรูปในสมัยนี้ก็ยังคงเป็นแม่แบบของการสร้างพระพุทธรูปในสมัยต่อมาอีกด้วย^{๒๙}

๓.๓.๖ สมัยอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๓)

การสร้างพระพุทธรูปในสมัยนี้ส่วนใหญ่ยังรับอิทธิพลมาจากสมัยสุโขทัย ได้มีการนำเอาศิลปะดังกล่าวมาประยุกต์ให้เหมาะสมกับท้องถิ่นของอยุธยา จะเห็นได้ว่าลักษณะของพระพุทธรูปสมัยนี้จะเหมือนกับสมัยสุโขทัย สันนิษฐานว่าในสมัยอยุธยาบ้านเมืองอยู่ในภาวะสงครามรบราฆ่าฟันกันอยู่เป็นนิตย์กับอาณาจักรเพื่อนบ้าน เช่น พม่า ยวนหอม เป็นต้น มีศัตรูที่จ้องจะเล่นงานอยู่ตลอดเวลา จึงทำให้สกุลช่างสมัยอยุธยาไม่มีโอกาสที่จะสร้างสรรค์ผลงานได้อย่างเต็มที่ จึงทำให้พระพุทธรูปดูแข็งกระด้าง ไม่อ่อนช้อย เหมือนสมัยสุโขทัยและในสมัยนี้ยังพบพระพุทธรูปทรงเครื่องอีกด้วย การสร้างพระพุทธรูปในสมัยอยุธยา สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ช่วง คือ

พระพุทธรูปศิลปะแบบอู่ทองพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ถึง ๒๐ พระพุทธรูปศิลปะแบบอู่ทองนี้ยังแบ่งออกเป็น ๓ รุ่นอีกคือ

รุ่นแรกมีลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างเหลี่ยม พระนลาฏกว้าง มีไรพระศก ความกว้างของพระนลาฏรับกับแนวพระขนง ที่ต่อกันคล้ายลูกปึกกา พระรัศมีเนื้ออุษณีย์รูปคล้ายดอกบัวตูม ทรงครองจีวรเฉียง มีสังฆาฏีใหญ่ ประทับขัดสมาธิราบพระหัตถ์แสดงปางมารวิชัย

รุ่นที่ ๒ พระรัศมีเปลี่ยนมาเป็นรูปเปลว บางองค์มีพัฒนาการเด่นชัดของชายสังฆาฏีที่แยกออกคล้ายเขี้ยวตะขาบ ซึ่งมีอยู่ก่อนในพระพุทธรูปแบบสุโขทัยรุ่นที่ ๓ อิทธิพลของศิลปะสุโขทัยเพิ่มมากขึ้น พระพักตร์รูปไข่เกิดจากพระนลาฏแคบ เช่นเดียวกับพระพักตร์รูปไข่ของพระพุทธรูปแบบสุโขทัย พระวรกายเพรียวบางกว่ารุ่นก่อน จึงดูเกี่ยวข้องกับความงามของพระพุทธรูปแบบสุโขทัยยิ่งขึ้น พระพุทธรูปในสมัยนี้ส่วนใหญ่มีพระพักตร์เป็นรูปสี่เหลี่ยมแบบอู่ทอง บางองค์พระพักตร์เป็นรูปไข่ตามแบบสมัยสุโขทัย มีเกตุมาลาเป็นรัศมีเปลว ชายจีวรใหญ่และยาวถึงพระนาภี ปลายตัดเส้นตรงส่วนมากมีพระศก และยังพบพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยนี้อีกด้วย^{๓๐}

ลักษณะพระพุทธรูปสมัยกรุงศรีอยุธยาพระพุทธรูปในสมัยนี้ (อู่ทอง) ลักษณะพระรัศมีมีทั้งอย่างเป็นต่อมและเป็นเปลว เส้นพระศกละเอียด มีไรพระศกเป็นกรอรอบวงพระพักตร์ พระหนูป้านเป็นรูปคางคน ชายสังฆาฏียาว ชายอันตรวาสกข้างบนเป็นสัน ขัดสมาธิราบทั้งนั้นไม่มีขัดสมาธิเพชรเลย ฐานหน้ากระดานเป็นร่องและแอ่นเข้าไปข้างในลักษณะเหมือนกันทั้งนั้น ต่างแต่ในชั้นหลังมาทำพระพักตร์ยาวกว่าแต่ก่อนเท่านั้น

^{๒๙} พระมหาสุรศักดิ์ สุรเมธี (เชษมารัมย์), “ชำเลื่องมองลักษณะพระพุทธรูปไทยสมัยต่างๆ”, [๒๕ ธันวาคม ๒๕๖๐].

^{๓๐} พระพิมพ์ธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถร), *ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ*, หน้า ๒๓.

ยุคหลังตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ พ.ศ. ๒๐๓๔ ถึงพ.ศ. ๒๓๒๕ ลักษณะทำางพระพักตร์และพระรัศมีตามแบบอย่างสมัยสุโขทัยทั้งนั้น ต่างแต่โดยมาก มีไรพระศกและสังฆาฏีใหญ่กับทำาทรงเครื่องพระรัศมีธรรมเป็นอย่างกันหอยในหลายๆชั้น บ้างเป็นอย่างมงกุฎเทวรูปสมัยลพบุรีบ้างเท่านั้น^{๓๑}

๓.๓.๗ พระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ (พุทธศตวรรษที่ ๒๓-๒๕)

ลักษณะของการสร้างพระพุทธรูปในสมัยนี้ส่วนใหญ่รับอิทธิพลมาจากศิลปะสุโขทัยและศิลปะอยุธยา นอกจากนั้นแล้ว สมัยนี้ก็มีการรับเอาศิลปะจากต่างชาติเข้ามามากช่วงต้นราชสมัยมีการรับเอาศิลปะแบบจีนเข้ามา แต่ก็ไม่มีผลมาสู่การสร้างพระพุทธรูป ส่วนใหญ่เน้นไปที่องค์ประกอบต่างๆทางด้านอื่นที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่น รูปปั้นยักษ์ ก็มีการนำเอาศิลปะของจีนมาตกแต่งประดับประดาผสมกับศิลปะไทยด้วย พระปรารักษ์ ก็ผสมผสานกันระหว่างศิลปะไทยกับจีนเป็นต้น

ต่อมาในช่วงปลายสมัยรัตนโกสินทร์ ก็ได้รับอิทธิพลศิลปะตะวันตกเข้ามา เนื่องจากชาติตะวันตกเข้ามาเมืองไทยมากขึ้น ก็แนะนำเอาศิลปะของตนเองเข้ามาด้วย ส่วนใหญ่แล้วศิลปะตะวันตกมักจะมีอิทธิพลต่อศิลปะภายในด้านสถาปัตยกรรมเสียส่วนใหญ่ เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร กุฏิ ศาลาการเปรียญ เป็นต้น ส่วนมากเป็นทรงไทยจากตัวอาคารเป็นทรงตะวันตกหรือทรงตะวันตกล้วนๆ เช่น ตึกพาณิชย์ เป็นต้น^{๓๒}

ในด้านประติมากรรมนั้นมีอิทธิพลน้อยมาก การสร้างพระพุทธรูปในสมัยนี้ส่วนใหญ่สกุลช่างผู้สร้างมุ่งเน้นไปที่รายละเอียดของลวดลายบนองค์พระปฏิมา สกุลช่างจะหันไปเอาใจใส่ลายเครื่องประดับมากกว่าที่จะเน้นลักษณะของสีพระพักตร์ขององค์พระปฏิมา ซึ่งเป็นผลทำให้พระองค์พระปฏิมาในสมัยนี้ประดับตกแต่งด้วยความอลังการ มีลักษณะที่สวยงามมาก เช่น พระศรีศากยเทศพลญาณ พระพุทธรูปปางลีลา องค์พระประธานที่พุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม ออกแบบโดย ศาสตราจารย์ศิลปะ พีระศรี เป็นต้น ส่วนลักษณะรายละเอียดที่สามารถบ่งบอกถึงพระพุทธรูปสมัยนี้นั้น มีลักษณะที่ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับช่างผู้ออกแบบ

๓.๔ พุทธลักษณะพุทธรูปในล้านนา

การจำแนกพุทธลักษณะ พุทธรูปมีลักษณะ ๓ แบบ คือ ๑.แบบราชสีห์(สีหลักษณะ/สิงหลักษณะ) ๒. แบบช้าง (คชลักษณะ) และ ๓. แบบต้นนิโครธ หรือแบบต้นไทร (นิโครธลักษณะ)

^{๓๑} บริบาล บุริบาลบุรีภัณฑ์, ตำนานพระพุทธรูป, หน้า ๒๓.

^{๓๒} พระพิมพ์ธรรม (ชอบ อนุจารีมหาเถร), ตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ, หน้า๒๔.

ในต้นฉบับ เขียนสะกดเป็น นิโธธ) ในบางตำรากล่าวถึงลักษณะที่ ๓ ว่า โคนลักษณะ (แบบโคอุสุภราช)

พระพุทธรูปแบบสี่ลักษณะ (สิงห์) ให้วัดจาก ระหว่างเข่า(พระชันนุกา) ทั้งสองข้างขึ้นมาถึง ปลายนาสิก ยาวเท่าใด นำมาแบ่ง ๔ ส่วน เอาส่วนที่แบ่งนั้นมาวัดขนาดสัดส่วนของพระพุทธรูป ดังนี้

๑. จากพระขงฆ์ถึงนาสิก(ท้องน้อย) ๒.จากพระนาสิกถึงกลางพระอุระ(ระหว่างพระถัน/พระ ถัน) ๓. จากพระอุระถึงปลายพระหนุ ๔. จากพระหนุ ถึงไรพระศก(ตีนผม) ๕.จากไรพระศกถึงยอด พระโมลี (จอมผม)

พระพุทธรูปแบบคชลักษณะ ให้วัด จากระหว่างหัวเข่าขึ้นถึงพระโมลี แล้วแบ่งสัดส่วน ให้ ได้องค์พระแบบสี่ลักษณะ

พระพุทธรูปแบบนิโครธลักษณะ ให้วัดจากระหว่างเข่าขึ้นไปถึงไรพระศก (ตีนผม) แล้ว นำมาแบ่งออกเป็น ๔ ส่วน นำส่วนที่แบ่งนั้น ๑.มาวัดสัดส่วนระหว่างพระถัน ๒. จากระหว่างพระถัน ขึ้นมาถึงจะงอยบ่า (พระอังสา) ทั้งสองข้าง สัดส่วนของข้อมือถึงปลายมือ (พระหัตถ์) ป้องแขน (พระ พาหา) ป้องศอก (พระกัปประ) วัดมาหาลำคอ (ลำพระศอก/พระกัณฐ์) ก็ใช้ขนาดเดียวกัน

ถ้าสร้างตามสัดส่วนที่กล่าวมา ปรากฏว่าองค์พระพุทธรูปจะมีขนาดใหญ่เกินไป ก็ให้วัด ความยาวจากระหว่างหัวเข่าทั้งสอง (หน้าตัก/พระเพล) นำมาแบ่งออกเป็น ๔ ส่วน แล้วนำสัดส่วน นั้นมาเป็นความยาวของปล้องแขน ปล้องมือ ระยะระหว่างพระถันทั้งสอง และขะเบ็ดหน้า

การสร้างพระพุทธรูปไม่ว่าเป็นแบบใดแบบหนึ่ง ใน ๓ ลักษณะนี้ ควรเอาปูนกัน (วัดสัดส่วนตรงตามมาตร ของแต่ละแบบ) พระพุทธรูปที่สร้างออกมาจึงจะดูดีแลงงดงาม^{๓๓}

๓.๔.๑ ศิลปะหริภุญชัย(พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘)

อาณาจักรหริภุญชัยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองลำพูนระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓ – ๑๘ ตำนาน ของหริภุญชัยมีการกล่าวถึงการเดินทางของพระนางจามเทวี ธิดาของพระเจ้ากรุงละโว้พร้อมด้วย นักปราชญ์เพื่อขึ้นมาปกครองแคว้นหริภุญชัย ศิลปะหริภุญชัยแบ่งออกเป็น ๓ ระยะ คือ หริภุญชัย ตอนต้นหรือหริภุญชัย-ทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๓ -๑๕) หริภุญชัยตอนกลาง (พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖) และหริภุญชัยตอนปลาย (ยุครุ่งเรืองพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘)

พระพุทธรูปแบบหริภุญชัย

สามารถจำแนกได้เป็น ๒ ลักษณะสำคัญ คือ รูปแบบที่แสดงออกถึงอิทธิพลศิลปะอินเดีย แบบปาละ และรูปแบบที่แสดงอิทธิพลศิลปะทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑) รูปแบบที่แสดงอิทธิพล ศิลปะแบบอินเดียปาละ เป็นกลุ่มพระพุทธรูปที่มักทำ จากศิลา มีแผ่นประภามณฑลอยู่เบื้องหลัง ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร แสดงท่าพระหัตถ์ในปางสมาธิ

^{๓๓} พิสิฐ โคตรสุโพธิ์, พระพุทธรูป คติการสร้างและพิธีกรรมจากเอกสารโบราณเมืองพะเยา, (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๖๐). หน้า ๖๙-๗๐.

ลักษณะพระพักตร์กลม พระขนงเป็นเส้นโค้ง พระเนตรเลียบมองต่ำ พระโอษฐ์แถมเล็กน้อย มีขมวด พระเกศาใหญ่ พระเกตุมาลาทรงต่ำ พระพุทธรูปแบบนี้ได้ส่งอิทธิพลต่อให้แก่พระพุทธรูปในศิลปะ ล้านนารุ่นต่อมา

๒) รูปแบบที่แสดงอิทธิพลศิลปะทวารวดี ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นกลุ่มพระพุทธรูปที่ทำจากสำริด โดยทั่วไปมักอยู่ในท่าประทับนั่งขัดสมาธิราบแบบหลวมๆ พระหัตถ์แสดงปางสมาธิ พระพักตร์ค่อนข้างแบน พระขนงต่อกันเป็นเส้นตรง พระปรางเป็นโหนกสูง พระนาสิกใหญ่ พระโอษฐ์หนา เม็ดพระศกเป็นขมวดแหลม พระเกตุมาลาทรงกรวยสูง

๓) พระพุทธรูปแบบหริภุญชัย ก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๗ มีรูปแบบที่แสดงถึงลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปแบบหริภุญชัยอันเป็นวิวัฒนาการสืบเนื่องมาจากศิลปะทวารวดี ในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีรูปแบบที่อาจกล่าวได้เป็น ๓ กลุ่มด้วยกัน คือ

กลุ่มที่ ๑ ดังตัวอย่างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ทำด้วยศิลาแลงหุ้มด้วยปูน จากแม่น้ำกวัง อำเภอมือง จังหวัดลำพูน มีลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างยาว พระนลาฏโหนก พระนาสิกแบน ปลายใหญ่ พระขนงเป็นรูปปีกกาหุ้มเชื่อมต่อกัน พระเนตรโปนและเหลือบลงต่ำ พระโอษฐ์หนา มีไรพระมัสสุ (หนวด) เม็ดพระศกแหลมและมีขอบเกศา สำหรับพระพักตร์ที่ดูขมึงทึบนั้น ถือเป็นวิวัฒนาการที่สืบเนื่องมาจากพระพุทธรูปอิทธิพลทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งคงสร้างขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ และได้คลี่คลายต่อไปดังจะเห็นได้ในพระพุทธรูปกลุ่มที่ ๒

กลุ่มที่ ๒ พระพุทธรูปในรูปนี้ส่วนใหญ่ทำจากดินเผา เรืองจากดินเป็นวัตถุที่สามารถปรับแต่งรายละเอียดได้ดีกว่าปูนปั้น ทำให้พระพุทธรูปในกลุ่มนี้มีความคมและแสดงรายละเอียดได้มากกว่าในกลุ่มแรก แต่ลักษณะทั่วไปยังคงใกล้เคียงกัน ตัวอย่างพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ เช่น พระพุทธรูปประดับซุ้มเจดีย์วัดกู่กุด จังหวัดลำพูน ซึ่งมีลักษณะพระพักตร์เหลี่ยม มีขอบไรพระศก เม็ดพระศกเป็นขมวดแหลม พระรูปเศียรแบนใหญ่ พระโอษฐ์หนา และมีพระมัสสุ

นอกจากนี้ ยังพบว่าพระพุทธรูปสำริดที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้ คือ พระพุทธรูปจากวัดพระธาตุหริภุญไชย ซึ่งเหลือแต่ส่วนพระเศียรและองค์ มีรูปแบบพระพักตร์ที่ใกล้เคียงกับพระพุทธรูปดินเผาเป็นอย่างมาก

นอกจากอิทธิพลศิลปะทวารวดีแล้ว พระพุทธรูปกลุ่มนี้ยังแสดงถึงอิทธิพลศิลปะร่วมแบบเขมรในภาคกลางของประเทศไทยเนื่องจากมีอาณาเขตติดต่อกัน และหลักฐานทางตำนานได้กล่าวถึงการสงครามระหว่างหริภุญไชยกับละโว้ (ลพบุรี) ที่ถือเป็นศูนย์กลางความสำคัญของวัฒนธรรมร่วมแบบเขมรในภาคกลางของประเทศไทย และยังกล่าวถึงการอนุญาตให้ชาวกัมพูชา (เขมร) กลุ่มหนึ่งเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองหริภุญไชย โดยหลักฐานที่แสดงความสัมพันธ์ดังกล่าวได้แก่ พระพิมพ์ ที่มีรูปแบบใกล้เคียงกับพระพิมพ์ในศิลปะร่วมแบบนครวัด เป็นต้น

กลุ่มที่ ๓ ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปดินเผาทำจากแม่พิมพ์ มีพระพักตร์ค่อนข้างสั้น พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา เม็ดพระศกมีขนาดเล็ก พระเนตรเหลื่อมมองต่ำ พระนาสิกเล็ก และพระโอษฐ์บาง ไม่มีไรพระมัสสุ มีลักษณะองค์ประกอบของพระพักตร์ไม่หนาเทอะทะ จึงทำให้พระพักตร์ดูบาง และมีสีพระพักตร์อ่อนนุ่มกว่ากลุ่มอื่นๆ ส่วนพระเศียรมักมีพระเกตุมาลาเป็นกรวยแหลมเรียบๆ ซึ่งเป็นแบบของพระพุทธรูปที่พบมากในภาคกลาง ตัวอย่างของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้อาจเห็นได้จากเศียรพระพุทธรูปประทับซุ้มเจดีย์สี่เหลี่ยมวัดกุฎี จังหวัดลำพูน โดยนักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่าเป็นเจดีย์มหาผลที่พระเจ้าอาทิตย์ราช (ครองราชย์ราวปีพุทธศักราช ๑๗๐๐) เป็นผู้สร้าง แต่จากจารึกภาษามอญหลักที่ ๒ พบที่วัดกุฎี ระบุว่าเจดีย์ที่พระเจ้าสัพพาสิตีได้บูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นหลังจากพังทลายลงเพราะแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ในราวปีพุทธศักราช ๑๗๘๑

แม้ว่าเมืองหริภุญไชยจะถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรล้านนาในสมัยพญามังรายแต่ก็ยังคงความเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและวัฒนธรรมของอาณาจักรล้านนาจนถึงรัชสมัยของพระเจ้ากือนา (ครองราชย์พุทธศาสนา ๑๙๑๐ - ๑๙๓๑) และคงบทบาทเช่นนั้นต่อมาจนกระทั่งเสียเอกราชให้แก่พระเจ้าบุเรงนอง กษัตริย์พม่า ในปีพุทธศักราช ๒๑๐๑ พระพุทธรูปแบบหริภุญไชยได้ส่งอิทธิพลต่อมายังพระพุทธรูปล้านนาและได้มีวิวัฒนาการอันต่อเนื่องสอดคล้องกับพระพุทธรูปที่พบในเมืองอื่นๆ ของดินแดนล้านนา^{๓๔}

๓.๔.๒ ศิลปะล้านนา (ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙- ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒)

การจัดลำดับยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ศิลปะของล้านนามีแนวความคิดในการจัดคอนข้างต่างจากศิลปะสุโขทัยที่ส่วนใหญ่ใช้รูปแบบและวิวัฒนาการเป็นหลัก แต่ล้านนานอกจากจะพิจารณาจากรูปแบบและวิวัฒนาการเป็นหลักแล้ว ยังใช้เอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกัน ได้แก่ ตำนานพงศาวดาร และจารึก การแบ่งยุคสมัยจึงอิงอยู่กับการจัดลำดับยุคทางประวัติศาสตร์ เราจึงสามารถแยกระยะยุคของล้านนาได้ ดังนี้คือ

ระยะที่ ๑ ล้านนาระยะแรก ยุคแห่งการสร้างบ้านแปงเมือง (สมัยพญามังราย พระเจ้าผายู พ.ศ. ๑๘๙๓ -๑๙๐๐) พระพุทธรูปมีวิวัฒนาการสืบต่อมาจากศิลปะหริภุญไชยตอนปลายส่วนหนึ่ง และส่วนหนึ่งคงกลับไปรับอิทธิพลของปาละจากพุกาม ในล้านนาระยะแรกนี้ พระพุทธรูปมีพระพักตร์กลม ทรงแยมพระโอษฐ์ ขมวดพระเกศาใหญ่ ชายสังฆาฏินเหนือพระกรรณ และพระพุทธรูปนี้ไม่จำเป็นต้องขัดสมาธิเพชรเสมอไป

ระยะที่ ๒ ยุคของการรับอิทธิพลศาสนาพุทธลังกาวงศ์จากสุโขทัย (สมัยพระเจ้ากือนา-พระเจ้าสามฝั่งแกน พ.ศ. ๑๙๐๐-๑๙๔๕) ในระยะนี้ถือเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ

^{๓๔} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๕๔), หน้า ๗๕ - ๗๙

ของล้านนา การสร้างพระพุทธรูปแบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะคือ กลุ่มแรกเป็นงานที่ทำสืบเนื่องมาจาก
ระยะแรก ได้แก่ พระพุทธรูปที่มีอิทธิพลของศิลปะปาละ ส่วนกลุ่มที่สองเป็นอิทธิพลของศิลปะสุโขทัย

-กลุ่มที่ ๑ พระพุทธรูปแสดงอิทธิพลของศิลปะปาละสืบเนื่องมาจากระยะแรก ส่วนใหญ่
แสดงปางมารวิชัย ขัดสมาธิเพชร พระวรกายอวบอ้วน พระพักตร์กลม ทรงแย้มพระโอษฐ์ พระหนุ
เป็นปมขมวด พระเกศาใหญ่ยอดอุษณิษะเป็นแก้วคล้ายดอกบัวตูม ชายสังฆาฏิสั้นเหนือพระถัน
ลักษณะสำคัญที่แตกต่างจากศิลปะปาละ พุกาม และหริภุญชัย คือ ทำชายผ้าที่หน้าตักแยกออกเป็น
สองชาย ไม่ใช่รูปวงกลมคล้ายพัด

-กลุ่มที่ ๒ อิทธิพลศิลปะสุโขทัย พระพุทธรูปล้านนาที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลสุโขทัยนั้นพบ
หลักฐานน้อยมาก ลักษณะที่สำคัญคือ การแสดงรูปแบบที่ใกล้เคียงกับพระพุทธรูปหมวดใหญ่ได้ดีที่สุด
เป็นปางมารวิชัย ขัดสมาธิราบ พระวรกายเพรียวบาง พระอังสาใหญ่ บั้นพระองค์เล็ก หน้าตักกว้าง
พระขนงโก่ง พระโอษฐ์ยิ้มริมพระโอษฐ์เป็นคลื่นเหมือนสุโขทัย รัศมีเป็นเปลว ขมวดพระเกศาเล็ก
สังฆาฏิเป็นแผ่นเล็กๆ ยาวลงมาจรดพระนาภี ^{๓๕}

**ระยะที่ ๓ ยุคทองของล้านนา (สมัยพระเจ้าติโลกราช-พระเมืองแก้ว พ.ศ. ๑๙๙๘ –
๒๐๖๐)** งานศิลปะกรรมมีความหลากหลายทางด้านรูปแบบสามารถจัดกลุ่มตามอิทธิพลที่ปรากฏได้
คือ

-กลุ่มที่ ๑ พระพุทธรูปขัดสมาธิเพชร เป็นกลุ่มพระพุทธรูปขัดสมาธิเพชรที่สืบต่อมาจาก
ระยะแรกระยะที่ ๒ ลักษณะโดยทั่วไปจึงไม่แตกต่างมากนัก จะมีข้อสังเกตบางประการเท่านั้นที่พอ
จะใช้ได้ เช่น ขมวดพระเกศาใหญ่ พระเนตรกลมโตกว่า มีการตกแต่งด้วยลวดลายบัวคว่ำ-บัวหงาย
ที่ฐานมากและเป็นชิ้นเดียวกัน และกลุ่มหนึ่งมีจารึกที่ฐานบอกถึงนามของผู้สร้างและผู้ศรัทธาในการ
อุทิศถวาย

-กลุ่มที่ ๒ อิทธิพลศิลปะสุโขทัย กลุ่มนี้ทำสืบต่อมาจากสายวิวัฒนาการของศิลปะสุโขทัย
ที่เริ่มขึ้นในระยะที่ ๒ เป็นพระพุทธรูปขัดสมาธิราบ พระพักตร์รูปไข่ ขมวดพระเกศาเล็ก พระรัศมีเป็น
เปลว ชายสังฆาฏิยาวลงมาจรดพระนาภี ลักษณะที่ต่างจากพระพุทธรูปสุโขทัยและเป็นรูปแบบเฉพาะ
ของกลุ่มนี้ คือ การทำพระเนตรที่เปิดกว้าง มองตรงไม่ตวัดปลายแบบสุโขทัย พระโอษฐ์ยิ้มและเกือบ
เป็นเส้นตรงต่างจากสุโขทัยที่ทำเป็นหยักโค้งลายคลื่น

-กลุ่มที่ ๓ อิทธิพลจากศิลปะภาคกลางประเทศไทย (แบบอู่ทอง-อยุธยา) ในศิลปะล้านนา
ยังไม่เคยมีการกล่าวถึงอิทธิพลศิลปะอยุธยามากนัก จากหลักฐานพระพุทธรูปว่ามีกลุ่มหนึ่งที่แสดง
ให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะแบบอู่ทองหรืออยุธยาตอนต้น ได้แก่ กลุ่มพระพุทธรูปที่เรียกว่าพระเจ้า

^{๓๕} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ,
๒๕๕๔), หน้า ๙๑ – ๙๔

แข่งคม ต้นแบบคือพระเจ้าแข่งคม วัดศรีเกิด จังหวัดเชียงใหม่ ลักษณะของพระพุทธรูปแข่งคมแตกต่างจากศิลปะล้านนาอย่างเห็นได้ชัด คือ พระชนม์เป็นสัน(แข่งคม) พระพักตร์สี่เหลี่ยม พระเศียรเปิดและมองตรง พระโอษฐ์หนา ขอบพระโอษฐ์ซ้อนกันสองเส้น มีไรพระศก ขมวดพระเกศาเป็นเม็ดเล็ก พระรัศมีเป็นเปลวสูง สันฐานเป็นแผ่นขนาดใหญ่ยาวลงมาจรดพระนาภีปลายเป็นริ้วพับซ้อนกัน พระหัตถ์ขวาวางอยู่กึ่งกลางพระชนม์ นิ้วพระหัตถ์ยาวไม่เสมอกัน มีข้อสังเกตรูปคือ พระอังคุฐ (นิ้วหัวแม่มือ) จะแยกห่างจากนิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่เล็กน้อย อันเป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ จากลักษณะดังกล่าวนี้เองสามารถเปรียบเทียบกับพระพุทธรูปแบบอุทองรุ่นที่ ๒ ซึ่งจัดเป็นสมัยอยุธยาตอนต้น^{๓๖}

ระยะที่ ๔ ยุคเสื่อมของล้านนา ตั้งแต่สมัยพระเอกเขเกศล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ.๒๐๖๗-๒๑๐๑และตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๐๑ เป็นต้นมา) ยุคนี้เกิดปัญหาหลายด้านโดยเฉพาะด้านการเมืองที่ถูกรุกรานจากภายนอกและการเมืองภายในทำให้อาณาจักรเข้าสู่ยุคเสื่อมอย่างรวดเร็ว การสร้างสรรค์งานศิลปกรรมคงหยุดลงตามลำดับ พระพุทธรูปปางขัดสมาธิเพชรแบบพุทธสิงหังการยังมีการทำสืบต่อลงมาจนถึงสมัยนี้แต่ฝีมือช่างนั้นด้อยกว่าเดิมอยู่มาก บางครั้งขาดความเข้าใจในรูปแบบ เป็นเพียงการสร้างเพื่อเลียนแบบ ที่พบมากที่สุดคือ กลุ่มอิทธิพลสุโขทัยที่ผ่านวิวัฒนาการจนเกิดเป็นรูปแบบเฉพาะของล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ได้ทำสืบเนื่องมาจนถึงสมัยหลัง พระพุทธรูปมีลักษณะเฉพาะคือ นิยมฐานสูง ส่วนฐานเป็นลายบัวคว่ำ-บัวหงาย พระวรกายค่อนข้างบอบบางและเตี้ย พระอังสาใหญ่ บั้นพระองค์เล็ก พระเพลาค่อนข้างแคบ นิยมทำนิ้วพระหัตถ์เรียวยาว^{๓๗}

๓.๔.๓ ความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับพระพุทธรูปของชาวล้านนา

ความเชื่อและประเพณีเกี่ยวกับพระพุทธรูปของชาวล้านนานั้น เกิดจากความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา เมื่อมีการสร้างพระพุทธรูปเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า ชาวล้านนาจึงเชื่อว่าพระพุทธรูปนั้นมีชีวิตเหมือนพุทธองค์ มีการปฏิบัติและให้ความเคารพต่อพระพุทธรูปอย่างดียิ่งและสูงสุด บางครั้งเชื่อว่าพระพุทธรูปดลบันดาลสิ่งที่ต้องการได้ และนอกจากนี้ยังมีความเชื่อเรื่องการสร้างพระพุทธรูปที่เรียกว่า “อานิสงส์สร้างพระเจ้า” (อานิสงส์สร้างพระพุทธรูป) ซึ่งทำให้เกิดการสร้างพระพุทธรูปขึ้นอย่างแพร่หลาย

อานิสงส์การสร้างพระพุทธรูป

ชาวล้านนามีความเลื่อมใสในพุทธศาสนาควบคู่กันไปกับความเชื่อดั้งเดิมของตน คือความเชื่อเรื่องผี หรือ เทพยดาต่าง ๆ พระสงฆ์ล้านนามีความรู้และเชี่ยวชาญภาษาบาลีเป็นอย่างดี พระสงฆ์หลายรูปได้แต่งคัมภีร์เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและอานิสงส์การสร้างพระพุทธรูปจำนวน

^{๓๖} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย, หน้า ๙๔-๙๘.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๙-๑๐๐.

มาก คัมภีร์เรื่อง อานิสงส์สร้างพระเจ้า มีความสำคัญต่อการสร้างพระพุทธรูปหรือส่งเสริมให้คนสร้างพระพุทธรูปจำนวนมาก คัมภีร์ดังกล่าว กล่าวถึงบุญกุศลที่ผู้สร้างพระพุทธรูปจะได้รับ ผู้เขียนได้ศึกษาคัมภีร์อานิสงส์สร้างพระเจ้า ฉบับวัดศรีสุพรรณ อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ที่ยังไม่เคยมีผู้ใดปริวรรตเผยแพร่มาก่อนพบว่า ชาวล้านนาในขณะนั้นเชื่อว่า บุคคลใดได้สร้างพระพุทธรูป แม้จะมีขนาดเล็กเท่ากับถั่วหวานหรือเมล็ดพันธุ์ฝักกาด จะได้เสวยสุขในเมืองมนุษย์ประหนึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่มีอำนาจ ทรัพย์สมบัติและข้าทาสบริวาร จะเกิดมีรูปงาม มีลาภยศมาก และเป็นที่รักของคนทั้งหลาย การสร้างพระพุทธรูปด้วยวัสดุต่างๆ จะได้รับผลบุญแตกต่างกันไปตามวัสดุที่สร้าง และเทคนิคการสร้าง เช่น สร้างด้วยใบไม้หรือใบลานจะได้รับ ๑๕ อานิสงส์ ไปเสวยสุข นาน ๕ กัป (๑ กัป เท่ากับ ภูเขาลูกหนึ่งสูง ๑ โยชน์ (๘๐๐๐ วา) ทุกๆ ๑๐๐ ปี เทวดาจะเอาผ้าอ่อนมาลูบภูเขา ลูกนั้น เมื่อใดภูเขาลูกนั้นราบเพียงพื้นดิน จะมาอายุเท่ากับ ๑ กัป สร้างด้วยหิน จะได้เสวยผลบุญ นานถึง ๓๕ กัป ถ้าสร้างด้วยทองคำและสำริด จะได้เกิดมาเป็นพระพุทธรูเจ้าองค์หนึ่งในอนาคต^{๓๘}

๓.๔.๔ คติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธรูปของชาวล้านนา

อานิสงส์การสร้างพระพุทธรูป คติความเชื่อการสร้างพระพุทธรูปของชาวล้านนา พบคัมภีร์อานิสงส์ ว่าเมื่อใช้วัสดุชนิดใดสร้างพระเจ้า แล้วจะได้อานิสงส์เป็นอย่างไร ดังนี้

- ผู้สร้างพระพุทธรูปด้วยดิน (ปูนปั้น) จักได้เป็นเทพยดาผู้มีฤทธิ์
- ผู้สร้างพระพุทธรูปด้วยศิลา (หินแกะสลัก) จักได้เป็นพระอินทร์ผู้เป็นใหญ่ในดาวดึงส์
- ผู้สร้างพระพุทธรูปด้วยเงิน (เขียนรูปภาพ) “พระบฏ” จักได้เป็นท้าวมหาพรหม
- ผู้สร้างพระพุทธรูปด้วยโพธิ์และไม้แก่นจันทร์ จักได้เป็นใหญ่ในประเทศราช ประกอบด้วย

จตุรงคเสนาทั้ง ๔

- ผู้สร้างพระพุทธรูปด้วยทองเหลืองและสำริด จักได้เป็นกษัตริย์ มีสมบัติเป็นอันมาก
- ผู้สร้างพระพุทธรูปด้วยเงิน จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช มีแก้ว ๗ ประการเป็น

แผ่นดินใหญ่

- ผู้สร้างพระพุทธรูปด้วยทองคำ แม้ปรารถนาเป็นพระพุทธรูเจ้า ก็อาจสำเร็จตามความปรารถนา^{๓๙}

การตั้งชื่อพระพุทธรูป ชาวล้านนานิยมเรียกชื่อพระพุทธรูปจากหลายแนวคิดของคนในท้องถิ่น ดังนี้

- พระพุทธรูปที่ได้ชื่อจากความเชื่อ เช่น พระรอด พระเจ้าฝนแสนห่า

^{๓๘} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, พระพุทธรูปในล้านนา, (เชียงใหม่: โรงพิมพ์ตะวันเหนือ, ๒๕๔๔), หน้า ๙๓-๙๔.

^{๓๙} พิสิษฐ์ โคตรสุโพธิ์, พระพุทธรูป คติการสร้างและพิธีกรรมจากเอกสารโบราณเมืองพะเยา, (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๖๐), หน้า ๖๓.

- พระพุทธรูปที่ได้ชื่อจากวัสดุก่อสร้าง เช่น พระแก่นจันทร์ พระแก้วขาว
- พระพุทธรูปที่ได้ชื่อจากตามพุทธลักษณะ เช่น พระเจ้าแจ้งคม พระเจ้าอมลัน
- พระพุทธรูปที่ได้ชื่อตามขนาด เช่น พระเจ้าตนหลวง
- พระพุทธรูปที่ได้ชื่อตามน้ำหนัก เช่น พระเจ้าลานทอง พระเจ้าเก้าตื้อ
- พระพุทธรูปที่ได้ชื่อตามนามพระมหากษัตริย์ เช่น พระเจ้าแสนเมืองมา พระเมืองรายเจ้า
- พระพุทธรูปที่ได้ชื่อจากเทคนิคการสร้าง เช่น พระเจ้าแสนแสว พระหลุบ เป็นต้น

ชาวล้านนามีความเชื่อว่าพระพุทธรูปมีชีวิตเหมือนคนทั่วไป ชาวล้านนาจึงให้การเคารพประหนึ่งเป็นพระพุทธรูปเจ้าจริง ๆ จึงทำผลทำให้เกิดประเพณีเกี่ยวกับพระพุทธรูป ดังต่อไปนี้

สงฆ์น้ำพระเจ้า ชาวล้านนาจะสงฆ์น้ำพระพุทธรูปสำคัญปีละครั้งในประเพณีทำบุญประจำปีของแต่ละชุมชน เช่น ประเพณีสงฆ์น้ำพระเจ้าฝนแสนท่า ในประเพณีบูชาเสาอินทขิลหรือเสาหลักเมืองเชียงใหม่ วัดเจดีย์หลวง ซึ่งงานนี้จัดขึ้นในเดือนพฤษภาคม ถึง มิถุนายน ทุกปี

ประเพณีสงฆ์น้ำพระพุทธรูปโดยทั่วไปจะจัดขึ้นในวันมหาสงกรานต์หรือวันที่ ๑๕ เมษายน ทุกปี ชาวล้านนาจะพิธีสงฆ์น้ำพระพุทธรูปทุกองค์ในวัดของตนก่อน ในช่วงสายของวันนั้น ในช่วงบ่ายกลังจากสงฆ์น้ำที่วัดแล้วสมาชิกในครอบครัวจะจัดหาดอกไม้ธูปเทียน น้ำอบน้ำหอมเพื่อทำพิธีสงฆ์น้ำพระพุทธรูปในบ้านของตน นอกจากนี้ถ้าปีใดฝนแล้ง ชาวล้านนาจะอัญเชิญพระพุทธรูปสำคัญของหมู่บ้าน(ถ้ามี) เช่น พระเจ้าฝนแสนท่า (วัดป่าตึง อำเภอสันกำแพง เชียงใหม่) ออกแห่รอบหมู่บ้านให้ชาวล้านนาช่วยกันสงฆ์น้ำ เพื่อขอให้พระเจ้าฝนแสนทาบันดาลให้ฝนตก อีกตัวอย่างหนึ่งคือชาวล้านนาที่บ้านพระเจ้าสะเลียมหวานเล่าว่า ทุกปีในวันสงกรานต์ ชาวล้านนาในระแวกอำเภอบ้านโฮ่งที่ตั้งอยู่ติดกับบ้านพระเจ้าสะเลียมหวาน จำนวน ๑๘ หมู่บ้านเรียกว่า “โหล่ง” ซึ่งศรัทธาเหล่านี้เคารพเลื่อมใสในพระเจ้าสะเลียมหวานเสมือนเป็นบริวารของพระเจ้าสะเลียมหวานภาษาล้านนาเรียกว่า “อยู่ในสมภาร” พระเจ้าสะเลียมหวาน กรรมการของโหล่งจะร่วมกันจัดขบวนแห่อัญเชิญพระเจ้าสะเลียมหวานออกให้ประชาชนสงฆ์น้ำทุกหมู่บ้าน^{๔๐}

บวชพระเจ้า

พระพุทธรูปประธานในวิหารของวัด เมื่อช่างสร้างหรือซ่อมแซมองค์พระพุทธรูปเสร็จแล้ว ยังไม่ถือว่าเป็นพระพุทธรูปที่สมบูรณ์ ที่ควรแก่การกราบไหว้บูชา จนกว่าจะได้ทำพิธีพุทธาภิเษกแล้ว ชาวล้านนาจึงทำพิธีพุทธาภิเษกพระพุทธรูปคล้ายกับพิธีอุปสมบทพระภิกษุ เรียกว่า “บวชพระเจ้า” ในพิธีบวชจะมีเครื่องบวชเหมือนกันกับเจ้าชายสิทธัตถะทรงออกผนวช เครื่องบวชมีหลายอย่างเป็นต้นว่า เครื่องสูง หรือเครื่องราชกกุธภัณฑ์สำหรับกษัตริย์เรียกว่า “เครื่องท้าว ๕ ประการ” ได้แก่

^{๔๐} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, พระพุทธรูปในล้านนา, หน้า ๙๗.

เพิงฉัตร(ฉัตร) พัดท้าว(พัดยศ) จาวมร(จามร) บังวัน(บังสุรย์) และไม้เท้าหรือไม้วา(ธารพระกร) เครื่องสูงเหล่านี้จะถูกจัดให้อยู่ด้านข้างหรือรายล้อมอาสนะ หรืออาสนะบวชพระเจ้า^{๔๑}

หัวใจพระเจ้า

ในระหว่างทำพิธีบวช หลังเที่ยงคืนไปแล้วจะทำพิธีใส่พระหทัยพระพุทธรูปเรียกว่า “หัวใจพระเจ้า” โดยอาจจะทำเป็นรูปหัวใจและอวัยวะอื่น ๆ เช่น ปอด ม้าม ตับ เป็นต้น ชาวบ้านจะนำสิ่งของมีค่ามาร่วมบรรจุไว้ในหัวใจพระเจ้า ช่างจะทำเป็นโพรงเตรียมไว้เมื่อใส่หัวใจแล้วจะปิดด้วยปูน การใส่หัวใจพระเจ้ายังสะท้อนถึงความเชื่อเรื่องพระพุทธรูปมีชีวิตตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

สายตาพระเจ้า

เมื่อมีพิธีบวชพระเจ้า หรือ พุทธาภิเษก พระพุทธรูปจะถูกปิดพระเนตรไว้ด้วยขี้ผึ้งแผ่นบางๆ ทั้งสองข้าง พระสงฆ์จะสวดมนต์เริ่มตั้งแต่เวลาเที่ยงคืนจนถึงเช้า วันรุ่งขึ้นก่อนพระอาทิตย์ขึ้น พระสงฆ์จะสวดมนต์สำหรับเบิกเนตรพระพุทธรูปเรียกว่า “สวดเบิก” ระหว่างสวดเบิกจะเปิดเอาขี้ผึ้งออกจากพระเนตร เรียกว่า “เปิดตาพระเจ้า” แล้วใช้แว่นเฉพาะเรียกว่า “แว่นสายตาพระเจ้า” คือ แผ่นกระจกเงามีกรอบไม้แกะสลักสวยงาม ถ้าพระพุทธรูปที่ทำพิธีบวชนั้นในวิหารหลังเล็ก พระสงฆ์จะใช้แว่นสายตาพระเจ้า ส่องไปที่แดดแล้วให้แสงแดดสะท้อนไปยังพระเนตรของพระพุทธรูป ถ้าพระพุทธรูปองค์ใหญ่อยู่ในวิหารหลังใหญ่แสงแดดส่องเข้าไม่ถึงพระสงฆ์จะเบิกเนตรในขณะสวดเบิกโดยไม่ต้องใช้กระจก แต่วางกระจกไว้ในพิธีเท่านั้น ดังนั้นพระพุทธรูปล้านนา จึงมีสายพระเนตรที่ร้อนแรง ดังปรากฏในเรื่อง พระเจ้านั่งดิน หลังจากทำพิธีบวชพระพุทธรูปแล้วชาวบ้านจะถวาย “ข้าวพระเจ้าหลวง” พระพุทธรูปองค์ที่ผ่านพิธีบวชแล้วจึงจะถือว่าเป็นพระพุทธรูปที่สมบูรณ์ ควรแก่การกราบไหว้บูชา^{๔๒}

๓.๔.๕ เทคนิคการสร้างพระพุทธรูป

การสร้างพระพุทธรูปในล้านนาจากการศึกษาและวิเคราะห์ ผู้เขียนพบว่ามีเทคนิควิธีการสร้างหลัก ๆ อยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ๕ เทคนิควิธี คือ ปั้น พิมพ์ หล่อ แกะสลัก และ เขียนหรือแต้ม

๑. ปั้น แบ่งเป็น ๒ ลักษณะ คือ ปั้นทั้งองค์ และ ปั้นตกแต่งหุ่น

๒.พิมพ์ เช่น พระรอด พระคง

๓.หล่อ เช่น พระสิงห์ พระเจ้าทองทิพย์

๔.แกะสลัก เช่น พระเจ้าสะเลียมหวาน พระแก้วมรกต

๕.เขียน หรือ แต้ม เช่น พระบฏ จิตรกรรมฝาผนังรูปพระพุทธรูป

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๘.

^{๔๒} แนน้อย ปัญจพรรค และคณะ, *เสน่ห์ไม้แกะสลักล้านนา*, (กรุงเทพฯ : เจริญมัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑๑-๑๑๒.

นอกจากนี้ยังพบว่าชาวล้านนาได้นำเทคนิควิธีหลัก ๆ ทั้ง ๕ มาผสมผสานกันจนเกิดเป็นเทคนิคย่อย หรืออาจเรียกว่า “เทคนิคผสม” ซึ่งผู้เขียนจำแนกได้ ๙ เทคนิคผสม ดังนี้

๑. สร้างพระพุทธรูปโดยการขึ้นหุ่นจากการก่ออิฐ พอปูนแล้วตกแต่งด้วยปูนปั้น เรียกว่า พระพุทธรูปก่ออิฐถือปูน พบโดยทั่วไป เช่น พระเจ้าตนหลวง พระเจ้าแดง พระเจ้าตาเขียว ฯลฯ

๒. สร้างพระพุทธรูปโดยการใช้ดินเหนียวเฉพาะ ปั้น หรือ กดพิมพ์ แล้วนำไปเผาเรียกว่า พระพุทธรูปดินเผา และ พระพิมพ์ดินเผา

๓. สร้างโดยวิธีหล่อแยกส่วนแล้วใช้สลักเป็นตัวเชื่อม หรือ ที่ภาษาล้านนา เรียกว่า “แส่ว” คือ พระเจ้าแสนแส่ว

๔. สร้างพระพุทธรูปด้วยมุกที่เกิดจากการเผาขึ้นเถ้าจากวัสดุต่าง ๆ เช่น ดอกไม้ เกสร ดอกไม้ ข้าวแห้ง กล้วยาคา ฯลฯ แล้วนำมาผสมกับยางรักปั้นเป็นพระพุทธรูป เรียกว่า “พระเจ้ามุก” เช่น พระเจ้ามุกดอกไม้ พระเจ้ามุกดิน พระเจ้ามุกเกสร พระเจ้ามุกข้าว เป็นต้น

๕. สร้างจากวัสดุอื่น อาจจะเป็น ปั้น หรือ แกะสลักก็ได้ แล้วนำมาหุ้มด้วยวัสดุที่เป็นแผ่นโลหะ เช่น แผ่นเงินหรือทองคำ เรียกว่า “หูลบ” คือ พระเจ้าหูลบเงินหูลบคำ

๖. สร้างโดยใช้วิธีสานหุ่นพระพุทธรูปด้วยไม้ไผ่ หรือ หวาย แล้วปั้นแต่งด้วยรักสมุก หรือ มุก เรียกว่า “พระเจ้าสาน” หรือ “พระเจ้าตอกสาน”

๗. สร้างด้วยเทคนิคการใช้มีด หรือ พร้า แกะ เจาะ หรือ สลัก ในรูปแบบเฉพาะ เรียกว่า “พระเจ้าพร้าโต้”

๘. สร้างโดยการนำพระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ ไปจัดเรียง หรือ ตอกติดกับแผ่นไม้แกะสลัก เพื่อจัดเป็นกลุ่ม ไม่เรียกชื่อพระพุทธรูปเป็นองค์ ๆ แต่เรียกชื่อพระพุทธรูปหลายองค์นั้นรวมกลุ่มว่า “พระแผง”

๙. สร้างโดยการวาด เขียน หรือ แต้ม ลงบนผืนผ้าเรียกว่า “พระบนฏ”^{๔๓}

๓.๔.๖ วัสดุที่ใช้สร้างพระพุทธรูป^{๔๔}

วัสดุที่ชาวล้านนาใช้สร้างพระพุทธรูปมีหลายชนิด เดิมรับรู้โดยทั่วกันว่าพระพุทธรูปจะถูกสร้างขึ้นจากวัสดุที่คงทนถาวรและมีราคาสูงเท่านั้น เช่น หิน สำริด ไม้ อัญมณี เงิน ทองคำ งาช้าง เป็นต้น แท้จริงแล้วชาวล้านนาใช้วัสดุหลากหลายมากในการสร้างพระพุทธรูป ผู้เขียนได้ศึกษาคัมภีร์ใบลานเรื่องอานิสงส์สร้างพระเจ้า ต้นฉบับ วัดศรีสุพรรณ อำเภอมะนัง จังหวัดพะเยา (ดูภาคผนวก) พบว่า อานิสงส์ของการสร้างพระพุทธรูปแตกต่างกันไปตามวัสดุที่สร้าง ผู้เขียนขอเสนอวัสดุที่ใช้สร้างพระพุทธรูป ซึ่งได้ค้นพบใหม่รวมไปกับวัสดุที่ทราบกันอยู่แล้วแต่เดิม ดังนี้

^{๔๓} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, พระพุทธรูปในล้านนา, หน้า ๑๓-๑๕.

^{๔๔} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, พระพุทธรูปในล้านนา, หน้า ๑๕.

ใบไม้ ตามคัมภีร์ใบลานอานิสงส์สร้างพระเจ้า กล่าวว่าใบไม้ที่ใช้สร้างพระพุทธรูปคือ ใบลาน และ ใบไม้ประเภทที่สามารถนำมาเขียนหรือวาดภาพพระพุทธรูปได้ ปัจจุบันไม่พบพระพุทธรูป ที่สร้างด้วยใบไม้เนื่องจากใบไม้เสื่อมสลายง่าย

ดิน ดินเป็นวัสดุที่หาง่าย จึงมีการนำมาใช้สร้างพระพุทธรูปอย่างแพร่หลายส่วนใหญ่จะผ่านกระบวนการปั้นและเผาเป็นอิฐ หรือที่ภาษาล้านนาเรียกว่า “ดินจี” นำมาก่อนเป็นหุ่นของพระพุทธรูปและปั้นตกแต่งด้วยปูน พระพุทธรูปต่ออิฐถือปูนในล้านนามีขนาดเล็กใหญ่ต่างกันโดยมากจะนิยมสร้างเป็นพระประธานประจำวิหาร

นอกจากนี้ยังพบว่าดินที่ใช้สร้างพระพุทธรูปที่เรียกว่า พระพุทธรูปดินเผาและพระพิมพ์ดินเผา จะมีกรรมวิธีการเตรียมดินซึ่งเมื่อใช้ดินดังกล่าวสร้างพระพุทธรูปแล้วจะต้องนำไปเผา ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปดินเผาและพระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดี^{๔๕}

ครั้ง ครั้ง หรือ ชี้ครั้ง เป็นวัสดุอีกชนิดหนึ่งที่ชาวล้านนามาสร้างพระพุทธรูปแต่ปัจจุบันมักไม่พบพระพุทธรูปครั้งหลงเหลืออยู่ ครั้งเป็นสัตว์ชนิดหนึ่ง ชี้ครั้งในปัจจุบันถูกนำไปใช้เกี่ยวข้องกับงานตกแต่งทำสี เช่น สีทาบ้าน สีเคลือบเงาเซลแลค เป็นต้น

ไม้ ไม้เป็นวัสดุหาง่ายและมีหลายชนิดในล้านนา ซึ่งมีภูมิประเทศเป็นป่าไม้เบญจพรรณ ไม้ที่นิยมนำมาสร้างเป็นพระพุทธรูปนั้นนิยมแกะสลักองค์พระพุทธรูปทั้งองค์จากไม้เพียงท่อนเดียว แต่สำหรับไม้ไผ่ นั้น จะนำมาสานเป็นโครงแล้วพอกด้วย รักสนุก หรือ วัสดุอื่น จนพื้นผิวเรียบ แล้วจึงทำการลงรักปิดทองอีกครั้งหนึ่ง

งาช้าง งาช้างเป็นสิ่งที่มีความและมีราคาแพง ในการใช้งาช้างสร้างเป็นพระพุทธรูปนั้น จะทำโดยการสลักรูปพระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ ไว้รอบ ๆ งาช้างตั้งแต่โคนจนถึงปลาย ซึ่งพระพุทธรูปงาช้างพบน้อยมาก (ดูในบทที่ ๒ พระเจ้างาช้าง)

หิน หินเป็นวัสดุที่นิยมนำมาสร้างพระพุทธรูปอย่างแพร่หลายอีกชนิดหนึ่งพระพุทธรูปที่สร้างจากหิน จะถูกเรียกว่า “พระเจ้าหิน” หินที่นิยมนำมาแกะสลักเป็นพระพุทธรูปคือหินทราย แหล่งที่พบพระพุทธรูปหินทรายมากที่สุดในล้านนาได้แก่เมืองพะเยา

ตะกั่ว และ ดีบุก ตามคัมภีร์อานิสงส์สร้างพระเจ้า กล่าวว่า พระพุทธรูปบางองค์จะสร้างด้วย ตะกั่ว หรือ ชิน (ภาษาล้านนาเรียกว่า จิน) และดีบุก (ภาษาล้านนาเรียกว่า ชะหังว)

สำริด สำริดเป็นโลหะผสม ส่วนใหญ่ประกอบด้วยทองแดงกับดีบุก การหล่อพระพุทธรูปสำริดจะมีพิธีการที่แยบยล เริ่มจากการปั้นหุ่นด้วยดินเหนียวในขั้นแรกและนำขี้ผึ้งมาพอกทับแล้วตกแต่งรายละเอียด จากนั้นนำดินเหนียวมาพอกทับอีกครั้งหนึ่งโดยเว้นช่องที่ฐานพระพุทธรูปไว้ เมื่อหุ่นพร้อมที่จะหล่อสำริดแล้วจะหยางหุ่นที่เทสำริดที่หลอมละลายลงในช่องนั้น สำริดที่ร้อนจัด

^{๔๕} ดูเพิ่มใน สุรพล ดำริห์กุล. ประวัติศาสตร์และศิลปะทวารวดี. (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๗.)

จะไหลเข้าไปแทนที่ขี้ผึ้ง จากนั้นรอให้สาริตแข็งตัวแล้วแกะพิมพ์ดินเหนียวและหุ่นออก จะได้พระพุทธรูปสาริตที่มีลักษณะตามละเอียดที่ทำไว้บนขี้ผึ้งทุกประการ

ทองคำ ทองคำ ภาษาล้านนาเรียกว่า “คำ” เป็นวัสดุที่หายากและมีราคาสูง ผู้ที่ใช้วัสดุนี้สร้างพระพุทธรูปมักเป็นผู้ที่มีฐานะในสังคม เช่น กษัตริย์ ราชวงศ์ พระสงฆ์ ชั้นสูง และขุนนางระดับสูง การสร้างพระพุทธรูปจากทองคำนั้น ส่วนมากจะมีลักษณะใช้แผ่นทองคำบุคุนอยู่ด้านนอกของหุ่นพระพุทธรูป หรือคุนรูปพระพุทธรูปลงบนแผ่นทองคำ มีบ้างที่หล่อเป็นองค์ ซึ่งพบน้อยมาก

เงิน เงินเป็นวัสดุที่มีค่ามากรองมาจากทองคำ และยังใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าต่าง ๆ เงินที่ใช้สร้างพระพุทธรูป ส่วนใหญ่เป็นเงินแท้ หรือ เงินบริสุทธิ์ พระพุทธรูปที่สร้างด้วยเงินทั้งองค์ในล้านนาพบหลักฐานว่ามีอยู่น้อยมากทั้งนี้อาจเป็นเพราะเงินนั้นเป็นวัสดุที่เปลี่ยนสภาพเร็ว ต้องอาศัยวิธีการดูแลรักษาโดยเฉพาะ ส่วนใหญ่มักถูกใช้เทคนิคบุคุนเป็นแผ่น และบุคุนบนหุ่น เช่นเดียวกับทองคำ

อัญมณี อัญมณีไม่ว่าจะเป็นชนิดใดก็ตาม ภาษาล้านนาจะเรียกรวมกันว่า “แก้ว” พระพุทธรูปที่สร้างจากอัญมณีจึงถูกเรียกว่า “พระแก้ว” อัญมณีเป็นของหายากมีความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจของอัญมณีแต่ละชนิดแต่ละประเภท ซึ่งเชื่อว่าจะดลบันดาลความสิริมงคลให้แก่ผู้ปกครอง อัญมณีมักตกอยู่ในความครอบครองของผู้มีฐานะในสังคม

ขี้เถ้า ขี้เถ้าเป็นวัสดุผงละเอียดได้จากการเผาไฟที่มอดแล้ว ชาวล้านนานิยมเผาวัสดุต่าง ๆ เพื่อนำมาสร้างเป็น “มุก” ทำพระพุทธรูป เช่น ขี้เถ้าดอกไม้ ขี้เถ้าเกสรดอกไม้ ขี้เถ้าหญ้าคา ขี้เถ้า ใบลาน ขี้เถ้าเขี้ยวช้าง ขี้เถ้าไม้มงคลไม้หอมต่าง ๆ ฯลฯ

ผ้า นอกจากวัสดุข้อต้นที่กล่าวมาแล้ว ผ้า ยังเป็นวัสดุอีกชนิดหนึ่งที่ชาวล้านนานำมาสร้างพระพุทธรูป โดยการนำสีมาแต้ม เขียน หรือ วาด ลงบนผืนผ้า มักนำไปแขวนในพิธีกรรม หรือในวิหารเรียกว่า พระบฏ^{๔๖}

^{๔๖} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, พระพุทธรูปในล้านนา, หน้า ๑๙.

(เข้าถึงเมื่อ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๐)

๓.๕ พระพุทธรูปสำคัญในล้านนา

พระพุทธรูปสำคัญในล้านนา

๓.๕.๑ พระพุทธสิหิงค์ วัดพระสิงห์ อ.เมือง จ.เชียงใหม่

ประวัติความเป็นมา

“พระสิง” หรือ “พระพุทธสิหิงค์” เดิมประดิษฐานที่วัดชื่อ “วัดลีเชียงพระ” บริเวณนี้ ก่อนที่พญาผายูจะนำพระอิฐพญาคำฟูมาบรรจุนั้น ตำนานกล่าวว่าตั้งอยู่ใกล้กับตลาด (ลี) ซึ่งอาจจะ เป็นตลาดที่พญามังรายทรงสร้างแต่แรกตั้งเมืองเชียงใหม่ ต่อมาพญาผายูทรงสร้าง กู่ หรือ เจดีย์ สำหรับบรรจุพระอิฐพญาคำฟูและสร้างบริเวณเป็นวัดชื่อว่า “วัดลีเชียงพระ” , “วัดพระสิง” หรือ “วัดพระสิงห์” ในปัจจุบัน^{๔๗} คำว่า “ลีเชียงพระ” ได้มาจากคำ ๓ คำรวมกันคือ คำว่า “ลี” หมายถึงตลาด “เชียง” มีความหมายแตกต่างกันไปในแต่ละภาษา โดยทั่วไปภาษาล้านนาคำว่า “เชียง” หมายถึง เมือง หรือ หมู่บ้าน ^{๔๘} ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึง “เชียง” ป่า หรือ ดง เช่น เชียงหมั่น ประเสริฐ ณ นคร อธิบายว่า “เชียง” และ “แซ่” เทียบได้กับ อำเภอ และ จังหวัด ใช้ อยู่ในกลุ่มคนไทในมณฑลยูนนานมาก่อน

^{๔๗} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและเดวิด วัยอาจ, ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, (เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์มบุคส์, ๒๕๔๗), หน้า ๖๕.

^{๔๘} บรรจบ พันธุมธา, “ภาษาสัมพันธ์ คนไท-ไทย”, สตรีสาร, ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๒๘ (กรกฎาคม ๒๕๒๖): ๑๒๕.

ภาษาไทยคำในเวียดนามคำว่า “เชียง” หมายถึง บริเวณป่าดงไม้ใหญ่อยู่กลางเวียง ถือว่าเป็นที่อยู่ของผีบ้านผีเมือง เป็นที่บูชาผีเมือง^{๔๙} ตามความหมายนี้สอดคล้องและช่วยอธิบายความหมายของคำว่า “ลือเชียงพระ” ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นว่า วัดลือเชียงพระตั้งอยู่ใกล้ตลาดและตั้งอยู่ในป่าใหญ่ ซึ่งเป็นที่สถิตของ “ผีสิง” หรือ “ด้า” ซึ่งเป็นผีเมืองหรืออารักษ์เมืองเชียงใหม่ ผิดคนหนึ่งในป่านี้คือ “ผีพญาคำฟู” ซึ่งเป็นด้าหรือสิงของพญาผายู บริเวณวัดลือเชียงพระ(พระสิงห์) นั้น เดิมคงเป็นป่าใหญ่ที่ของผีเมืองของพวกกลั้วมาก่อน เนื่องจากพญามังรายทรงสร้างเมืองจากเมืองร้างของกลั้วชื่อว่า “เวียงนพบุรี”^{๕๐} วัดพระสิงห์ปัจจุบันมีร่องรอยว่าเคยเป็นป่าใหญ่มาก่อน เพราะไม่มีถนนตัดผ่านวัดพระสิงห์ไปถึงประตูสวนดอก แต่มีถนนอ้อมรอบวัดพระสิงห์ทั้งด้านทิศเหนือทิศใต้ไปบรรจบกันที่หลังวัดพระสิงห์ตัดตรงไปสู่ประตูสวนดอก ซึ่งถนนทุกสายในกำแพงเมืองเชียงใหมจะตัดตรงไปสู่ประตูเมืองทั้ง ๔ ประตูยกเว้นประตูสวนดอกประตูเดียว

คำสุดท้ายของ “ลือเชียงพระ” คือคำว่า “พระ” หมายถึงอะไร “พระ” เป็นคำที่ชาวล้านนาใช้เรียก สามเณร ส่วนพระสงฆ์ชาวล้านนาเรียกว่า “ตุ้” หรือ “ตุ” บางครั้งเรียกรวมกันทั้งภิกษุและสามเณรว่า “ตุพระ” แต่คำว่า “พระ” ที่มีความหมายสอดคล้องกับคำว่า “ลือเชียงพระ” นั้นเป็นคำกร่อนมาจากคำเต็มว่า “พระเป็นเจ้า” ซึ่งเป็นคำที่ขุนนางหรือไพร่เมืองใช้เรียกแทนพระนามของกษัตริย์ดังนั้นคำว่า “พระ” ในที่นี้จึงหมายถึง “พระเป็นเจ้าคือพญาคำฟู” นั่นเอง สรุปว่า “ลือเชียงพระ” หมายถึง วัดที่ตั้งอยู่ใกล้ตลาด(ลือ) และวัดตั้งอยู่ในป่า (เชียง) ที่มีวิญญานของ “พระ” คือวิญญานพญาคำฟูสถิตอยู่ ดังนั้นพระพุทธรูปที่เรียกว่า “พระสิง” หมายถึง พระพุทธรูปที่มีวิญญานของพญาคำฟูซึ่งเป็น “ด้า” และ “สิง” สถิตอยู่^{๕๑}

ความสัมพันธ์ระหว่างพระสิงห์ และ ผีสิงเมือง

เมื่อพญาผายูนำพระอัฐิพระราชบิดาคือพญาคำฟูหรือ “สิง” จากเมืองเชียงแสนมาไว้ที่เมืองเชียงใหม่ เนื่องจาก ตั้งแต่ครั้งนั้นพญามังรายสวรรคตที่เมืองเชียงใหม่แล้ว กษัตริย์พระองค์ต่อ ๆ มา ได้แก่ พญาไชยสงคราม (พ.ศ. ๑๘๕๔-๑๘๗๙) พญาแสนพู (พ.ศ. ๑๘๖๘-๑๘๗๗) และพญาคำฟู (พ.ศ. ๑๘๗๗-๑๘๗๙) มิได้ประทับอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ ๆ จึงมีฐานะเป็นเมืองหลวงถาวรตั้งแต่นั้นนับเป็นต้นมา พญาผายูได้อาพรอัฐิของพญาคำฟูซึ่งเป็น “ด้า” หรือ “สิง” มาด้วย พญาผายูทำพิธีแบ่ง “ด้า” และ “สิง” หรือผีพญาคำฟูมาเชียงใหม่นี้ล้านนาเรียกว่า “การแบ่งผีตระกูล” เพราะพญา

^{๔๙} ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพิเชษฐ สายพันธ์, **ทฤษฎีบ้านเมือง ศาตราจารย์คำจงกับการศึกษาชนชาติไท**, (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, ๒๕๕๓), หน้า ๓๑.

^{๕๐} สงวน โชติสุขรัตน์, **ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม ๑**, (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๕), หน้า ๑๔๘.

^{๕๑} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, **พระพุทธรูปตามคติชาวล้านนา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑๙๙ – ๒๐๒.

ผาญทรงแยกมาปกครองเมืองเชียงใหม่ ซึ่งห่างไกลจากเมืองเชียงแสน พระองค์จึงต้องนำเอาด้าและสิง มาช่วยปกป้องรักษาคุ้มครองพระองค์และเมืองเชียงใหม่ ประกอบกับการเดินทางไปเช่นไหว้ผีบรรพ บุรุษที่เมืองเชียงแสนทุกปี อาจจะไม่สะดวก พญาผาญอัญเชิญผีพญาคำฟูมาสถิตที่ป่าศักดิ์สิทธิ์กลาง เมืองเชียงใหม่ ผีพญาคำฟูจึงเป็นผีหรืออารักษ์เมืองเชียงใหม่ด้วยวิธีการแบ่งฝึมาจากเชียงแสน

วรรณกรรมโบราณของล้านนากล่าวถึงผีเมืองเชียงใหม่ที่วัดพระสิงห์ว่าเมืองเชียงใหม่”ด้า” และ”สิง” หรือ ผีโคตรตระกูล ๒ องค์ คือพญามังราย และพญาคำฟู ผีเมืองหรืออารักษ์ทั้ง ๒ องค์ มี อิทธิฤทธิ์มากสามารถปกป้องคุ้มครองบ้านเมืองได้ดี เนื่องจากเป็นวิญญาณที่สวรรคตผิดปกติ (ผีตาย โหง) ทั้ง ๒ พระองค์คือ พญามังรายทรงถูกฟ้าผ่าสวรรคตที่กลางเมืองเชียงใหม่ พญาคำฟูสวรรคต เพราะถูกเงือก ทำร้าย เชื่อกันว่าวิญญาณของผีตายโหงจะดุร้ายและมีอิทธิฤทธิ์มากกว่าผีทั่วไป ผีสิง เมืองในลักษณะเช่นนี้ชาวพม่าเรียกว่า “ผีนัต”(nut) ผีเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นอารักษ์เมืองซึ่งภายหลัง อาจยกฐานะเป็นเทพหรือเทวดาประจำเมือง ผู้แต่งโคลงนิราศหรืออุโฆษกราบไหว้และอธิษฐาน ขออารักษ์พญามังรายผู้สูงศักดิ์ว่า เขาไม่ลืมที่จะไหว้พระองค์ซึ่งเป็นเทวดาอารักษ์ของเมือง ขออัญเชิญพญามังรายช่วยปกป้องเขาและสิ่งที่เขาคิดไว้ เมื่อเขาได้นางศรีทิพมาอยู่ด้วยเขาจะได้ถวาย เครื่องดื่มฉลองชัย และ ขออัญเชิญพญามังรายซึ่งเป็นเทพารักษ์ให้ช่วยนางศรีทิพด้วย เขาจะถวาย เทียนและธูปบูชาและอัญเชิญพญามังรายไปสู่เมืองฟ้าสวยสุขในสวรรค์ ชาวเชียงใหม่ ยังเคารพ กราบไหว้พญามังรายในฐานะผีสิงเมืองอารักษ์เมืองเชียงใหม่^{๕๒}

นอกจากนี้ ในปี พ.ศ.๒๓๕๔ ชาวเมืองเชียงใหม่ทำพิธีดำนํ้าพิสูจนตนเองก่อนที่จะดำนํ้า เพื่อแสดงความบริสุทธิ์ของตน ทั้งสองฝ่ายได้กล่าวอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเทพดาอารักษ์บ้านเมือง เชียงใหม่มาเป็นพยาน ชาวเชียงใหม่ในสมัยนั้นถือว่าพระวิญญาณของพญามังรายเป็นหัวหน้า หรือประธานอารักษ์ทุกคนในเชียงใหม่ “...เทพดาอารักษ์เจ้าเซนเมืองทุกคนทุกพระองค์ มีอารักษ์ เจ้ามังรายเป็นเค้าว และอารักษ์เจ้าคำแดง...จึงมาเป็นสักขีพยานสกลกับด้วยผู้ข้าทั้งหลายผู้อันชื่อแลบ ชื่อนั้นบัดนี้แล จักดำนํ้าต่อกับด้วยกัน...”^{๕๓}

เมื่อวัดลีเชียงพระเป็นวัดของพระพุทธศาสนาแล้ว ในปี พ.ศ.๑๘๘๘ พญาผาญ ได้อาราธนา พระอภัยจุฬเอรและพระภิกษุอีก ๑๐ รูป จากเมืองหริภุญไชยมาจำพรรษาที่วัดแห่งนี้ พุทธศาสนานิกายพื้นเมือง ที่มีมาแต่สมัยพระนางจามเทวีได้มาเผยแผ่ถึงเมืองเชียงใหม่

เมื่อสร้างวัดย่อมต้องมีพระพุทธรูป สันนิษฐานว่าพระพุทธรูปที่ประดิษฐานในวัดเมื่อแรก สร้างอาจจะมีชื่อ พญาผาญอาจจะสร้างพระพุทธรูปเพื่ออุทิศบุญกุศลถวายแด่พระวิญญาณของพญา คำฟูเพื่อประดิษฐานในวิหารวัดลีเชียงพระ สันนิษฐานว่า พระพุทธรูปองค์นั้นต่อมาอาจจะเรียกชื่อว่า

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๒-๒๐๔.

^{๕๓} สรัสวดี อ๋องสกุล, **หลักฐานประวัติศาสตร์ ใน หลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนาจากเอกสารคัมภีร์ใบลานและพหุหนังสือ**, (ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙), หน้า ๑๒๒.

“พระสิงเมือง” หรือ “พระสิง” ที่ไม่มี “ห์” ก็เป็นไปได้เพราะชาวล้านนามีจารีตเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปเพื่ออุทิศถวายแด่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ และนิยมเรียกชื่อพระพุทธรูปตามชื่อหรือพระนามของกษัตริย์ที่ตนสร้างถวายบุญกุศลไปให้ เช่น พระพุทธรูปชื่อ “พระเมืองรายเจ้า” สร้าง พ.ศ. ๒๑๐๘ ประดิษฐานที่วัดชัยพระเกียรติ อันส์ เพนซ์ สันนิษฐานว่า ผู้สร้างต้องการถวายพระเกียรติแด่พระวิญญูณของพญามังรายที่เป็น “อารักษ์เมือง” ผู้ใดบูชาพระพุทธรูป “พระเมืองรายเจ้า” ก็เท่ากับได้บูชา “อารักษ์เมือง” พร้อมกันไปด้วย^{๕๔} นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปชื่อ “พระแสนเมืองมา” เป็นพระพุทธรูปสำริดที่ได้ชื่อตามพระนามพญาแสนเมืองมา (พ.ศ. ๑๙๒๘-๑๙๔๔) กษัตริย์เชียงใหม่ผู้เป็นราชนัดดาของพญาผายู พระพุทธรูปองค์นี้สร้างขึ้นเพื่ออุทิศบุญกุศลถวายแด่พญาแสนเมืองมาปัจจุบันประดิษฐานในวิหารวัดแสนเมืองมาหลวง (วัดหัวข่วง) เชียงใหม่ และพระพุทธรูปชื่อ “พระศรีบุญเรือง” เป็นพระพุทธรูปสำริดได้ชื่อตามท้าวบุญเรืองซึ่งเป็นพระราชบิดาพญาอดเชียงรายกษัตริย์เชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๐๓๒-๒๐๓๘) พระพุทธรูปองค์นี้พญาอดเชียงรายทรงสร้างถวายแด่ท้าวบุญเรือง^{๕๕} ปัจจุบันประดิษฐานที่วัดพระธาตุทุ่งต้อม อำเภอสันป่าตอง เชียงใหม่ เป็นต้น

พระสิง ที่ไม่มี “ห์” นี้ หลักฐานจารึกวัดพระธาตุจอมทอง พ.ศ. ๒๑๐๐ กล่าวถึงการสงฆ์น้ำพระพุทธรูปสำคัญ ๒ องค์ คือ พระแก้ว และ พระสิงห์ ความว่า “สงฆ์พรแก้วพรสิง” เช่นเดียวกับจารึกบนระฆังใหญ่ที่วัดพระสิงห์เชียงใหม่ พ.ศ. ๒๑๗๒ สมัยพม่าปกครองล้านนา “พระสิง” ไม่มี “ห์” เช่นกัน ดังจารึกความว่า “หมื่นอินทะช่างครูเจ้า หล่อตั้งบูชาพระสิงเจ้า”^{๕๖} ถึงแม้ว่า “พระสิง” จะจารึกหลังจากพระสิงห์มาประดิษฐานในเมืองเชียงใหม่แล้ว แต่ชาวล้านนาสมัยนั้นยังคุ้นเคยกับคำดั้งเดิมที่ไม่ใช่ภาษาบาลี จะเขียนตามคำและเสียงดั้งเดิมว่า “สิง” ไม่มี “ห์” ดังที่ได้สันนิษฐานแล้วว่า อาจจะมาจากรากคำว่า “สิงเมือง” ประกอบกับชาวล้านนานิยมสร้างพระพุทธรูป “พระสิง” มากทั้งในเมืองและชนบทโดยที่พวกเขาอาจจะไม่ได้อ่านหรือไม่ได้ทราบเรื่องราวของพระพุทธรูปลี้ซิงค์ หรือ “ลี้ซิงคินทาน” ที่พระโพธิ์รังสีรจนามาก่อนก็เป็นได้ ดังนั้น “พระสิง” ที่หมายถึงพระพุทธรูปที่เป็นทั้งตัวแทนของพระพุทธเจ้าและเป็นสถิตของ “สิง” หรือ ฝี่ ประจำตระกูลและฝี่เมืองเชียงใหม่

^{๕๔} อันส์ เพนซ์, คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่, (คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๙), หน้า ๑๐๒.

^{๕๕} อันส์ เพนซ์ และคณะ, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑๒ จารึกในจังหวัดเชียงใหม่ภาค ๔, (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๐), หน้า ๓๔๓.

^{๕๖} อันส์ เพนซ์, ประชุมจารึกล้านนา เล่ม ๑๑ จารึกในจังหวัดเชียงใหม่, (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙), หน้า ๒๑๘.

แกะรอยปราสาทสร้อยสิงห์สอง ในวัดพระสิงห์

โคลงนิราศหริภุญไชย และ โคลงพื้นวัดพระสิงห์ กล่าวว่า ที่วัดพระสิงห์มีพระพุทธรูป คือ “พระสิง” ที่สัณฐิตของอารักษ์เมืองหรือผีสิงเมือง มี ๒ องค์ คือพระสิงที่เป็นตัวแทนพระพุทธรูป และเป็นที่สัณฐิตของอารักษ์พญามังราย และอารักษ์พญาคำฟู

นบพระวรเชษฐช้อย	ศรีสิงห์
สาเทพแบ่งเบงจาจริง	จิ้งผ้าย
เชียวานเทพดลกลิง	ถลากระหม่อม บารา
เทาดำเนินเยื้อนย้าย	พริ้วพร้อมเดินเดียว
ลาเถิงปราสาทสร้อย	สิงห์สอง
โอนอำรุงทิพทอง	ที่อ้าง
เบญจาจำเนียรปอง	ปดตำ งนรา
จำจากแล้วแล้งร้าง	ชาตินันฤาติ ^{๕๗}

นอกจากนี้ยังพบวรรณกรรมเรื่อง “โคลงพื้นวัดพระสิงห์” หรือ “กัณโถงส่อสัทธาราม” ซึ่งคัดลอกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๐ สมัยเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่เจ้าพุทธวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๖๙-๒๓๘๙) กล่าวถึง พระสิง ๒ องค์ เช่นกันว่า ในปราสาท หรือ มณฑล มีพระพุทธรูป “สิง” ๒ องค์ มีข้อความเหมือน โคลงนิราศหริภุญไชย ดังนี้

ลาเถิงปราสาทสร้อย	สิงห์สอง
ติดแทบขี้มคือคลอง	ฝ่ายใต้
ขาทรายคือคูของ	รอยฤกษ์ ยังเอ
จำจ้องนั่งงอไ้	แต่งตั้งปฐมถวาย ^{๕๘}

และโคลงบทที่ ๒๐๗ และ ๒๐๘ กล่าวถึงการอุทิศบุญกุศลให้แก่อารักษ์หรือผีเมืองในโคลง เรียกว่า “ปีศาจ” ที่วัดพระสิงห์ มี ๒ ตนคือ อารักษ์พญามังราย และ อารักษ์พญาคำฟู พร้อมกับ บริวารที่เป็นผียักษ์ผีเียน หรือกุมภภัณฑ์ อีก ๔ ตน สันนิษฐานว่าพระพุทธรูป “พระสิง” อาจจะมีองค์ เดียว หรือ ๒ องค์ก็ได้ ตีอารักษ์มี ๒ องค์ ดังนี้

ข้าสองพิศาจ	ตอนต่อ
ดินแผ่นผืนยงยอ	ยาตรห้อย
กุมภภัณฑ์สี่ตนพอ	พาพ่อ เพื่อนแอ
พาเพื่อนทั้งสองฉ้อ	เผื่อแอด้ายบุญ

^{๕๗} ประเสริฐ ณ นคร, โคลงนิราศหริภุญไชย, (กรุงเทพฯ : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖), หน้า ๙๐-๙๑.

^{๕๘} พรรณเพ็ญ เครือไทย, โคลงพื้นวัดพระสิงห์. (เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๓๙), หน้า ๔๑.

อารักษ์อาราธเรื่อง	รักษา
ท้าวท่นสองทเวา	ฝ่ายเฝ้า
เชิญเจียรจ่งเร็วร่า	รับส่วน สักเอ๋
พิศาจเย็นยักซ์เร้า	ร่วมรู้ถปุ่นนา ^{๕๙}

โคลงสองบทนี้อธิบายว่า อารักษ์ทั้งสองคนที่ปกป้องดูแลเมืองเชียงใหม่ขอให้กุมภัณฑ์ทั้ง ๔ ช่วยพาพ่อและเพื่อนทั้งสองมารับผลบุญด้วย อารักษ์ทั้ง ๒ องค์ที่เฝ้ารักษาเมืองเชียงใหม่ ขออัญเชิญมารับส่วนบุญที่ถวายโดยเร็ว และขอส่วนปีศาจฝ้ายักษ์ฝืนร่วมรับรู้ด้วย

จากโคลงทั้งสองเรื่องสะท้อนให้เห็นว่า แม้ว่าเวลาจะล่วงเลยมานานถึง ๓๑๐ ปี ชาวเชียงใหม่ยังมีความเชื่อเรื่องอารักษ์มี ๒ องค์คือ พญามังรายและพญาคำฟู ซึ่งสถิตที่พระพุทธรูป “พระสิงห์” และเชื่อว่าทั้งสองคงปกปักรักษาชาวเมือง และเมืองเชียงใหม่ และมีอำนาจบันดาลความสงบสุขให้กับผู้ที่อาศัยอยู่ในบ้านเมืองนี้ตลอดไป

พระสงฆ์แปลงพระพุทธรูป “พระสิงห์” เป็น “พระสิงห์” และ “พระพุทธรูปสิงห์”

พระพุทธรูปที่ชาวบ้านเรียกว่า “พระสิงห์” ที่อาจจะสร้างโดยพญาผายูพร้อมกับสร้างวัดลีเชียง เพราะนั้น ชาวเมืองกราบไหว้บูชาในฐานะอารักษ์เมืองตามความเชื่อดั้งเดิมตั้งแต่กษัตริย์จนถึงประชาชน ชาวเมื่อนับถือผีมากกว่าคำสอนของพุทธเจ้า ทำให้พระรัตนปัญญาเถระผู้รจนานา “ชินกาลมาลีปกรณ์” ได้เขียนตำหนิพญาสามฝั่งแกน (พ.ศ. ๑๙๔๕-๑๙๔๘) ในชินกาลมาลีปกรณ์ว่า พระองค์และประชาชนชาวเชียงใหม่มีศรัทธาในภูติผีปีศาจ ภูเขา ป่าไม้ สิ่งเหนือธรรมชาติ และเช่นไหว้ด้วยโค กระบือ ความว่า

“...เจ้าติศกุมาร(สามฝั่งแกน)นั้น มีศรัทธาในศาสนาน้อยนัก ทรงเลื่อมใสแต่สิ่งภายนอกศาสนา ไม่คบหาสัตบุรุษ บวงสรวงแต่ภูติผีปีศาจ สวณ ต้นไม้ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ภูเขา และ ป่า พระองค์เช่นไหว้บวงสรวงด้วยโคกระบือ เป็นต้น ประชาชนอาศัยอยู่ในราชอาณาจักรของพระองค์ มีชื่อเสียงว่าเป็นยักษ์ทาส...”^{๖๐}

พระสงฆ์ในเชียงใหม่สมัยนั้นโดยเฉพาะพระสงฆ์ที่ทรงความรู้คงไม่พอใจกษัตริย์และประชาชนนับถือผีและสิ่งนอกศาสนา พระพุทธรูปในทัศนะของคนล้านนามีฐานะเป็นทั้งพระพุทธรูปและผีสถิตอยู่ด้วยกัน ซึ่งความคิดนี้ปรากฏใน “พื้นแสนหวี ฉบับหอคำเมืองใหญ่” ตำนานเมืองใหญ่ในรัฐชาน กล่าววว่า คนไทใหญ่เมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๔ เรียกพระพุทธรูปว่า “หุ่นผี” เจ้าฟ้าหอคำหีบเจ้าเมืองใหญ่ ได้นำพระสิงห์จากเมืองเชียงใหม่ไปเมืองแสนหวี พวกเขาเกรงกลัวอำนาจ

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒-๕๓.

^{๖๐} กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๔, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๙), หน้า ๓๕๘.

ของพระพุทธรูป “พระสิง” องค์นั้นมาก เขาจะสร้างหอให้พระพุทธรูปเป็นผีเมือง และจะเซ่นไหว้ด้วยการฆ่าวัวควาย ดังความว่า

“...หุ่นผีเมืองยวนนี้บุญใหม่ ศักดิ์สิทธิ์ ยิ่งเกรงว่าเราจะทำไม่ถูกใจผีดังนั้น ควรเอาไว้เป็นเสื่อบ้านเสื่อเมืองเสีย ทำหfangหอให้หุ่นผีอยู่ ฆ่าหมู ปิ้งไก่ ฆ่าวัว ฆ่าควายสังเวยเถิด เขาจึงช่วยกันตั้งหอผีให้เป็นที่อยู่...”^{๖๑}

นอกจากนี้ในตำนานพื้นเมืองแสนหวี ฉบับบันทึกที่ บ้านทีกว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๓ พระญาณคัมภีร์พระสงฆ์จากเชียงใหม่ไปติดตามหา “พระสิง” ที่เจ้าฟ้าคำหีบลักไป และพระญาณคัมภีร์ได้ถือโอกาสเผยแผ่พุทธศาสนาไปด้วย^{๖๒} เมื่อชาวไทใหญ่ นำพระสิงห้ไปบ้านเมืองของตนและเขาเข้าใจว่า “พระสิง” เป็นหุ่นผีมีอิทธิฤทธิ์เช่นเดียวกับผีเมือง อำมาตย์พรองเมืองได้นำเอา “พระสิง” ลงแช่ในน้ำพุร้อน น้ำนั้นเย็นลงทันที

“...น่ากลัวจริงหนอ หุ่นผีนี้เราเอาไว้ข้างหลังพักเดียวก็กลับมาอยู่ข้างหน้าน่ากลัวแท้ แต่ว่าไหน ๆ ก็ได้นำมาแล้ว เรากลั่นใจ อดทนเอาไปให้ถึงบ้านเมืองเราเถิด...” และ “...หุ่นผีนี้ดีหรือไม่ดี มีบุญใหญ่เพียงใด เราลองไปแช่โป่งน้ำร้อนดูทันใดนั้นน้ำก็เย็นลงทันที เขาจึงลงความเห็นว่ หุ่นผีเมืองยวนนี้บุญใหญ่หนอ...”^{๖๓}

ชาวอยุธยาที่มีความเชื่อเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ของ “พระสิง” เช่นกัน คำให้การชาวกรุงเก่ากล่าวว่า พระสิงสามารถเหินเดินอากาศได้

ด้วยความเชื่อที่สืบทอดมาดังกล่าวทำให้พระพุทธรูป “พระสิง” มีความสำคัญต่อเมืองเชียงใหม่เช่นเดียวกับ “ผีสิงเมือง” ที่ปกป้องคุ้มครองเมืองเชียงใหม่ “พระสิง” ชาวเมืองคงนับถือเช่นเดียวกันกับหุ่นผีหรือผีสิงเมือง การเซ่นสังเวยพลีกรรมสิ่งนอกศาสนาของกษัตริย์และประชาชนเชียงใหม่ ทำให้พระสงฆ์ที่เคร่งพระธรรมวินัยไม่พอใจสันนิษฐานว่าคณะสงฆ์คงจะต้องทำอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้พระพุทธรูปผีเมืองกลายเป็นตัวแทนของพระพุทธรูปอย่างแท้จริงพระศาสดามี จึงได้อาราธนาพระโพธิ์รังสีรจนาประวัติของพระพุทธรูป “พระสิง” ให้เป็นตัวแทนของพระพุทธรูปอย่างแท้จริง

ก่อนที่พระโพธิ์รังสีจะแต่งตั้งหิงคนิทานนั้น ท่านน่าจะทราบมาก่อนแล้วว่า พระพุทธรูปสิงเมืองนั้น ความเป็นมาอย่างไร มีเรื่องเล่าในอดีตอย่างไร และชาวเมืองมีความเชื่อเกี่ยวกับ “ผีสิงเมือง” ท่านจึงได้นำเอาผีเมืองมาผนวกเข้ากับพุทธศาสนาได้อย่างแนบเนียน โดยยก

^{๖๑} เรณู วิชาติศิลป์, **พื้นเมืองแสนหวี ฉบับหอคำเมืองใหญ่**, (เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุ๊ก, ๒๕๕๐), หน้า ๓๔๗.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๔๙.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๔๗.

เอาคัมภีร์มหาวงศ์ของลังกา ที่กล่าวถึงกาลนาคราชเนรมิตรูปพระพุทธรูปเจ้าอย่างอันเป็นที่เกิดอภินิหาร มาแต่งในสิหิงคนิทาน เพื่ออธิบายการกำเนิดของพระสิงห์ ดังนี้

“...ครั้นแล้ว ทนไฉนนั้นเองพญานาคจึงเนรมิตรูปของตนเองอันประกอบด้วยการเล่นแต่อิทธิฤทธิ์ซึ่งเกิดจากการสะสมกุศลสุจริตที่บำเพ็ญมาแต่ชาติปางก่อน ให้เห็นเป็นรูปพระพุทธรูปท่าองค์จริง แล้วเนรมิตเขตวันมหาวิหาร และสิ่งทั้งหมดในเขตวันมหาวิหาร ให้เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์แก้ว ๗ ประการในวิหารนั้น บริบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ งามด้วยอวयวะใหญ่หน่อย ๘๐ ประการ เปล่งรัศมี ๖ สี มีพระอิติมหาสาวก เช่น พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะนั่งแวดล้อม สิ่งทั้งหมดนี้แสดงให้ปรากฏแก่มหาชนเหล่านั้น ครั้นประชาชนเกาะสืบลึงลิ้น มีพระราชาและอุปราชเป็นประธาน เห็นรูปพระพุทธรูปนั้นแล้ว ต่างก็มีใจเลื่อมใสเหลือประมาณ แซ่ซ้องสาธุการหลายร้อยหลายพัน เป็นต้นว่าโยนผ้า บูชาด้วยแก้วแหวนเงินทอง...”^{๖๔}

ด้วยพระพุทธรูปนั้นมีพุทธลักษณะเหมือนราชสีห์จึงเรียกว่า “สิหิงค” อีกนัยหนึ่ง ราชสีห์เหมือนพุทธลักษณะของพระผู้มีพระภาคจึงเรียกว่า “สิหิงค” คำว่าพระสิงเมือง หรือ พระสิง จึงค่อยเปลี่ยนความหมายและประวัติความเป็นมามีคำว่า “พระพุทธรูปสิหิงค” มาแทนที่ แต่ประชาชนก็ยังคงเรียกว่า “พระสิง” เช่นเดิม และ “พระผิสิง” พระโพธิ์รังสีท่านได้เขียนให้เป็นพระพุทธรูปซึ่งตัวแทนพระพุทธรูปเจ้าเป็นที่เรียบร้อยแล้ว แม้อิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ ที่แสดงไว้ในสิหิงคนิทานก็กล่าวว่า เป็นอิทธิฤทธิ์ของ “พระพุทธรูปสิหิงค” โดยแท้ มิได้เกิดจากอิทธิฤทธิ์ของเทพหรือผี และไม่ใช่ว่า “ผิ” อย่างที่เล่ามา^{๖๕}

ความสำคัญของพระสิงห์

พระสิงห์กับความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง

นอกจากพระสิงจะเป็นที่บูชาของคนที่เกิดในปัมะโรงแล้ว ชาวล้านนาก็มีความเชื่อว่าพระสิงห์เป็นพระพุทธรูปธาตุดินซึ่งสัมพันธ์กับงูใหญ่ หรือนาคที่อาศัยอยู่ใต้พื้นดินหรือบาดาลนาคนาคจะบันดาลให้ฝนตกตามฤดูกาลในแต่ละปี ความเชื่อนี้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันโดยการคำนวณจากปฏิทินพื้นบ้านล้านนา ก่อนถึงสงกรานต์หรือปีใหม่เมือง ถ้าคนล้านนาต้องการทราบว่าปีนี้ฝนจะตกมากน้อยเท่าใด พืชพันธุ์ธัญญาหารจะเป็นอย่างไร คนล้านนาจะสืบค้นหรืออ่านได้จาก “ปฏิทินปีใหม่เมือง” ซึ่งโหรท้องถิ่นจะพิมพ์เผยแพร่และจัดจำหน่ายในท้องตลาดตามหมู่บ้านต่าง ๆ ทุกปีช่วงก่อนสงกรานต์ โหรจะคำนวณว่าปีนี้ปริมาณฝนที่ตกจะมีปริมาณมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับจำนวนนาคพ่นน้ำทำเป็นฝนกี่ตัว ถ้าจำนวนนาคหลายตัว ปีนั้นฝนจะตกน้อย หรือน้ำจะน้อย เนื่องจากนาคหลายตัวเกี่ยวกันพ่นน้ำทำฝนหรือ “ให้น้ำ” ในทางตรงกันข้าม ถ้านาคมีจำนวนน้อย ปีนั้นฝนจะตกมาก น้ำจะมาก และมีความเชื่อว่า ฝนที่นาคให้น้ำนั้นจะตกลงมาสู่โลกมนุษย์, ป่าหิมพานต์

^{๖๔} เจริญ วิชาศิลป์, *พื้นเมืองแสนหวี ฉบับหอคำเมืองใหญ่*, หน้า ๕๓-๕๔.

^{๖๕} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, *พระพุทธรูปตามคติชาวล้านนา*, หน้า ๒๑๕.

และ มหาสมุทร สิ่งเหล่านี้สะท้อนถึงความเชื่อเรื่องนาคในฐานะที่เป็นเจ้าของน้ำฝน และนาคจะเป็นผู้บันดาลให้ฝนตก ดังนั้นงูใหญ่ หรือนาค และพระสิงห์ ซึ่งเป็นธาตุดินจึงมีความสัมพันธ์ต่อกัน และมีความสำคัญต่อชีวิตของชาวล้านนา พระสิงห์จึงเป็นสัญลักษณ์ของชีวิตและความอุดมสมบูรณ์ด้วย

เนื่องจากชาวล้านนาเชื่อว่า พระสิงห์มีธาตุประจำเป็นธาตุดินปีมะโรง (งูใหญ่ หรือนาค) กิจกรรมที่เกี่ยวกับพื้นดินชาวล้านนาจะพิจารณาทิศทางของนาคพร้อมไปด้วย เช่น ถ้าจะปลูกเรือนก็ให้คำนวณหาว่าปีนี้นาคหันหัวไปทิศทางใดหรือรอให้ถึงฤกษ์ที่นาคหันหัวกลับให้ถูกทิศก่อน จึงจะสามารถกำหนดได้ว่าควรปลูกเรือนอย่างไร หรือตั้งบ้านเรือนหันหน้าเรือนไปทิศใด ซึ่งสะท้อนถึงความเคารพนาคในฐานะที่เป็นเจ้าของพื้นดิน ความเชื่อเรื่องนี้ตำนานพื้นเมืองเชียงรายได้กล่าวไว้ว่า เมื่อพญามังราย สร้างเมืองเชียงรายได้พญานาคได้ออกมาซื้อสถานที่สร้างและเขตเมืองเชียงรายได้ด้วย เป็นต้น^{๖๖}

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าตามความเชื่อของชาวล้านนา พระสิงห์สัมพันธ์กับธาตุดิน และเป็นที่ “บูชา” ของคนเกิดปีมะโรงหรืองูใหญ่ การนำพระอัฐิพญาคำพูมาบรรจุไว้ในกุหรือเจดีย์ในป่าใหญ่ในเมืองเชียงใหม่ ตามคติโบราณถือว่าเป็นการทำศพครั้งที่สองและเป็นคติความเชื่อเกี่ยวกับสวรรค์ ซึ่งเป็นโลกหลังความตายและเป็นที่อยู่ของผีบรรพบุรุษ เชื่อว่าการเปลี่ยนสภาพจากคนเป็นผีหรือวิญญาณเป็นกระบวนการค่อยเป็นค่อยไป^{๖๗} โดยมีนาคเป็นตัวเชื่อมโยงวิญญาณบรรพบุรุษที่อยู่ในโลกแห่งความตาย ดิน ฟ้า กับผู้คนที่ยังมีชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์^{๖๘}

พระสิงห์กับการปกป้องเมืองเชียงใหม่

ปัจจุบันพระสิงห์ประดิษฐานในวิหารลายคำซึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออกมิได้หันหน้าไปทางทิศใต้ซึ่งเป็น “ประตูผี” หรือ ประตูสวนปรุง อีกต่อไปแล้ว ดังนั้น พระสิงห์จึงไม่ได้ช่วยป้องกันความชั่วร้ายอัปมงคลที่จะผ่านเข้ามาสู่เมืองเชียงใหม่อีกต่อไป

สายพระเนตรของพระสิงห์ กับ การป้องกันเมือง

ชาวล้านนามีความเชื่อว่าพระพุทธรูปทุกองค์มีชีวิตจริงเหมือนเมื่อครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ทุกประการ เมื่อสร้างพระพุทธรูปสำเร็จโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธรูปประธานในวิหารหรืออุโบสถจะต้องทำพิธีพุทธาภิเษก เรียกว่า “บวชพระเจ้า” ในพิธีนี้จะใช้พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์หลายรูปสวดตลอดคืน พร้อมกับกว่นข้าวมธุปายาสเพื่อถวายแด่พระพุทธรูปไปด้วยในเวลาตีกว่นพระสงฆ์จะทำพิธีใส่อวัยวะภายในของพระพุทธรูป ได้แก่ หัวใจ ตับ ไต ลำไส้ ฯลฯ โดย

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๗-๒๑๘.

^{๖๗} ปราณีย์ วงษ์เทศ, *สังคมและวัฒนธรรมไทยในอุษาคเนย์*. (กรุงเทพฯ: เรือนแก้ว. ๒๕๔๓). หน้า ๒๓๘-๒๓๙.

^{๖๘} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, *พระพุทธรูปตามคติชาวล้านนา*, หน้า ๒๑๘.

นำมาใส่ไว้ในโพรงด้านหลังพระพุทธรูปที่ข้างจะเจาะไว้โดยเฉพาะเมื่อใส่อวัยวะทุกอย่างที่เตรียมมาแล้วข้างปิดโพรงนั้นด้วยปูนเรียบร้อย

ในเวลาใกล้รุ่งพระสงฆ์ก็จะสวดเพื่อเบิกพระเนตรพระพุทธรูปเรียกว่า “สวดเบิก” เมื่อฟ้าสว่างแสงแดดออกส่องเข้ามาในวิหารซึ่งนิยมสร้างหันหน้าไปทิศตะวันออก พระสงฆ์จะนำเอากระจกหรือ “แว่นสายตาพระเจ้า” ออกมาหน้าวิหารให้แสงแดดสะท้อนแสงแว่นสายตาพระเจ้าไปที่ดวงพระเนตรของพระพุทธรูป ๆ จะมีสายพระเนตรเช่นคนทั่วไป ชาวล้านนาเชื่อว่าสายพระเนตรของพระพุทธรูปมีความศักดิ์สิทธิ์และมีอิทธิฤทธิ์มาก สถานที่โดยอยู่ตรงสายพระเนตรของพระพุทธรูปในวิหารทอดมาถึง สถานที่นั้นไม่เหมาะที่จะสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เชื่อว่าสายพระเนตรของพระพุทธรูป(พระพุทเจ้า)จะทำให้สมาชิกในบ้านเรือนหลังนั้นอยู่ไม่มีความสุขความเจริญหรืออาจจะเจ็บป่วย คนล้านนาจึงหลีกเลี่ยงที่จะไม่ปลูกบ้านตรงกับสายพระเนตรของพระพุทธรูปที่ทอดมาถึงบริเวณนั้น

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ เสนอไว้ในเรื่อง “ประตูดุ๊ยและหน้าที่ของพระแก้วมรกตที่กรุงเทพมหานคร”^{๒๙} ว่า พระแก้วมรกตประดิษฐานในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามในพระบรมมหาราชวัง พระอุโบสถหันหน้าตรงกับประตูผีของกรุงเทพฯ (ข้างวัดสระเกศ หรือ ภูเขาทอง) การวางผังอาคารเช่นนี้เหมือนว่ากำหนดหน้าที่ให้แก่พระแก้วมรกตในฐานะสิ่งที่ปกป้องรักษากรุงเทพมหานครให้พ้นจากความชั่วมิให้กลักราชเข้ามาในกรุงเทพฯ พิเศษ กล่าวว่า พระสิงห์ที่วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ก็หันหน้ามาทางทิศใต้ (เมื่อประดิษฐานในอุโบสถสองสงฆ์) ตรงกับประตูสวนปรง ซึ่งเป็นประตูผีของเชียงใหม่เช่นกัน พระสิงห์จะคอยเฝ้าระวังมิให้สิ่งชั่วร้าย อัปมงคลต่าง ๆ เข้ามาสู่เมืองเชียงใหม่ได้

ความเห็นของ พิเศษ ดังกล่าวสอดคล้องกับความเห็นของผู้เขียนที่ได้เสนอไว้ในประเด็นที่ได้กล่าวมาข้างต้นว่า พระวิญญานของพญาคำฟูเป็น “ผีสิงเมือง” เชียงใหม่สถิตอยู่ในบริเวณวัดพระสิงห์ ทำหน้าที่เฝ้าดูมิให้สิ่งชั่วร้ายผ่านประตูเมืองเชียงใหม่ได้เช่นกัน ดังนั้นสายพระเนตรของพระสิงห์จึงป้องกันสิ่งชั่วร้ายที่จะเข้ามาในเมืองเชียงใหม่

พระเนตรของพระสิงห์มีความสำคัญมาก ตำนานพระสิงห์พุทธปฏิมาเจ้ากล่าวไว้ว่า ผู้ใดทำบุญเกี่ยวกับพระเนตรของพระสิงห์จะเป็นมหากุศล มีขุนนางคนหนึ่งชื่อเจ้าหมื่นสาดคำถึงมีศรัทธาในพระสิงห์มากถึงกับขายตัวเองลงเป็นทาส เพื่อให้ได้เงินมาซื้ออัญมณีสำหรับใส่เป็นพระเนตรของพระสิงห์ เรื่องพระเนตรของพระสิงห์นี้มีบันทึกในคำให้การของชาวกรุงเก่าว่า พระเนตรของพระสิงห์หายไป เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มีชัยชนะเหนือเชียงใหม่แล้ว พระองค์ได้อัญเชิญ พระสิงห์ (พุทธสิหิงค์) และ พระนาคปรกที่แกะสลักจาก

^{๒๙} พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ประตูดุ๊ย และหน้าที่ของพระแก้วมรกต, ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ พระแก้วมรกต, (กรุงเทพฯ: มติชน ๒๕๔๖), หน้า ๓๔๓,๓๔๖-๓๔๗.

ไม้จันทน์ ไปประดิษฐานที่พลับพลา ก่อนจะนำลงมากรุงศรีอยุธยา พระองค์ตรัสถามพญาแสนหลวงขุนนาง เชียงใหม่ว่า พระพุทธสิหิงค์มีอานุภาพเหาะเหินเดินอากาศได้จริงหรือ พญาแสนหลวงกราบทูลว่า เดิมเมื่อพระพุทธสิหิงค์ประดิษฐานที่เมืองปาตาลีบุตร นั้นเหาะเหินเดินอากาศได้จริง ต่อมามีคนร้าย คว้าพระเนตรออกไป พระพุทธสิหิงค์จึงเหาะเหินเดินอากาศไม่ได้^{๗๐}

ชาวเชียงใหม่นับถือบูชาพระสิงห์ในฐานะพระพุทธรูปซึ่งเป็นตัวแทนสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเป็นเทวดาอารักษ์เมืองไปด้วยพร้อมกัน ผู้แต่ง โคลงนิราศหริภุญไชย^{๗๑} มากกราบไหว้พระสิงห์ขอให้คุ้มครองการเดินทางไปเมืองหริภุญไชย สอดคล้องกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านล้านนา เมื่อจะเดินทางจากบ้านไปไกลหรือต่างเมือง เช่น พ่อค้าวัวต่างที่เดินทางจากบ้านไปไกลและยาวนาน เป็นต้น ผู้เดินทางจะกราบไหว้บอกกล่าวผิบรรพบุรุษเพื่อให้คุ้มครองผู้เดินทางไกลนั้นให้เดินทางโดยความปลอดภัย

พระสิงห์คือพระคู่บ้านคู่เมืองเชียงใหม่

พระสิงห์เป็นพระคู่บ้านคู่เมืองเชียงใหม่จะหายไปจากเชียงใหม่ไม่ได้หากหายไปจะต้องติดตามเอากลับคืนมา เพราะเชื่อว่าพระสิงห์เป็นทั้งอารักษ์เมืองเชียงใหม่และเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่คอยป้องกันเมืองจากสิ่งชั่วร้าย และดลบันดาลให้บ้านเมืองมีความอุดมสมบูรณ์ มีหลักฐานอยู่มากกล่าวว่า เมื่อ พระสิงห์หายไปจากเมืองเชียงใหม่ ผู้เขียนเชื่อตามนิทานพระพุทธสิหิงค์ หรือ “สิหิงคนิทาน” ว่า พระพุทธสิหิงค์เป็นพระพุทธรูปขนาดเล็กซึ่งสามารถอัญเชิญย้ายไปตามเมืองต่าง ๆ ได้โดยง่าย ขนาดของพระพุทธสิหิงค์ที่พระโพธิ์รังสีแต่งไว้คงจะมีขนาดฐานเล็กประมาณ ๖-๗ นิ้ว พระร่วงแห่งกรุงสุโขทัยได้อัญเชิญไว้บนเศียรของพระองค์ การสูญหายหรือเคลื่อนย้ายพระสิงห์ จึงทำได้ง่ายพระสิงห์จึงหายไปจากเมืองเชียงใหม่หลายครั้ง^{๗๒}

พระสิงห์หายไปครั้งแรกกล่าวไว้ใน ประวัติศาสตร์ไทใหญ่ พื้นที่ตอนกลางฉบับนั้นทสิห์เมืองหนอง^{๗๓} ความว่า พ.ศ. ๒๐๑๔ เจ้าหลวงคำทิบฟ้า เจ้าฟ้าแสนหวี ตรงกับสมัยพญาติโลกราช เชียงใหม่ ได้ลักลอบนำเอาพระสิงห์จากขังใหม่ ไปเมืองแสนหวี ต่อมาพระสงฆ์เชียงใหม่คือพระญาณคัมภีร์ได้ออกติดตามหาพระสิงห์ และพระญาณคัมภีร์ได้ถือโอกาสไปเผยแผ่พระพุทธศาสนานิกายป่าแดงที่เมืองแสนหวีด้วย ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด ว่าพระญาณคัมภีร์ได้นำพระสิงห์กลับมาหรือไม่ เพราะตำนานกล่าวว่า พระสิงห์หายไป

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๔๕-๑๔๖.

^{๗๑} ประเสริฐ ณ นคร, โคลงนิราศหริภุญไชย, (กรุงเทพฯ: พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐.

^{๗๒} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, พระพุทธรูปตามคติชาวล้านนา, หน้า ๒๒๓-๒๒๔.

^{๗๓} สมปอง ไตตุ้มแก่น และฉัตรทิพย์ นาถสุภา (แปล), ประวัติศาสตร์ไทใหญ่ พื้นที่ตอนกลาง (กรุงเทพฯ: ตรัสวิน, ๒๕๔๔) หน้า ๓๐-๓๑.

ครั้งที่สอง พระสิงห์หายไปจากเชียงใหม่ เมื่อพระไชยเชษฐาธิราชกษัตริย์เชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๐๘๙ – ๒๐๙๐) เชื้อสายพระโพธิสารหลวงท่าล้านช้าง ได้เสด็จกลับล้านช้างเพื่อถวายเพลิงพระศพพระราชบิดา พระองค์ได้อัญเชิญพระสิงห์และพระแก้วมรกตไปล้านช้างด้วย ต่อมาพระไชยเชษฐาธิราชส่งสาส์นมาแจ้งว่าพระองค์ไม่เสด็จกลับมาปกครองเชียงใหม่แล้ว ทางเชียงใหม่ได้เฝ้าราชสมบัติให้พญาแม่กุ (เมกุฏวิสุทธิวงศ์) เป็นกษัตริย์เชียงใหม่แทน(พ.ศ. ๒๐๙๔ – ๒๑๐๗) พญาแม่กุมีราชสาส์นมาถึงล้านช้างขอติดตามพระสิงห์กลับเชียงใหม่ ล้านช้างได้ส่งคืนพระสิงห์ให้เชียงใหม่

ข้อความจากตำนานพระแก้วมรกตฉบับหลวงพระบางบันทึกว่า ชาวเชียงใหม่นับถือพระสิงห์ มากกว่าพระแก้วมรกต ดังนั้นพระสิงห์จึงเป็นพระพุทธรูปสำคัญของเมืองเชียงใหม่ตลอดมา^{๗๔}

พระสิงห์หายไปครั้งที่สาม ภายหลังที่พระพุทธรูปสิงห์อัญเชิญจากล้านช้าง มาประดิษฐานที่เมืองเชียงใหม่นานถึง ๒๕๕ ปี สมเด็จพระนารายณ์มหาราช เสด็จมาตีเมืองเชียงใหม่ได้ใน พ.ศ. ๒๒๐๕ สมัยพม่าปกครองเชียงใหม่ เป็นเมืองประเทศราช สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดให้อัญเชิญพระพุทธรูปสิงห์ไปกรุงศรีอยุธยาและประดิษฐานไว้ที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ สืบมาจนถึง ๑๐๕ ปี สันนิษฐานว่าระหว่างที่พระสิงห์ประดิษฐานที่กรุงศรีอยุธยา เรื่องพระสิงห์มิได้หายไปจากเชียงใหม่ ชาวเชียงใหม่คงเล่าเรื่องพระสิงห์สู่กันฟังตลอดมา หรือสันนิษฐานว่าชาวเชียงใหม่อาจจะสร้างพระสิงห์ขึ้นมาใหม่แทนองค์เดิมก็เป็นได้ เพราะชาวเชียงใหม่และล้านนานิยมเรียกชื่อพระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะศิลปะเชียงแสน ปางมารวิชัย ชัดสมาธิเพชรว่า “พระสิงห์” ทุกองค์ เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ชาวเชียงใหม่ร่วมกับพม่าทำสงครามกับอยุธยา เมื่ออยุธยาแตกแล้วชาวเชียงใหม่อัญเชิญพระพุทธรูปสิงห์กลับมาบ้านเมืองเชียงใหม่ตามเดิม^{๗๕}

พระสิงห์หายไปครั้งที่สี่ สมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๓๘ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงยกกองทัพหลวงมาช่วยขับไล่พม่าออกจากเมืองเชียงใหม่กองทัพสยามตีกองทัพพม่าแตกพ่ายไปแล้ว เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจะเสด็จกลับได้อัญเชิญพระพุทธรูปสิงห์จากเชียงใหม่ลงมาประดิษฐานที่กรุงเทพมหานคร พระพุทธรูปสิงห์จึงหายไปจากเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่งและครั้งนี้ชาวเชียงใหม่ไม่ได้ติดตามเอากลับคืนมาแต่อย่างใด คงเนื่องด้วยเหตุผลทางการเมืองที่เชียงใหม่เป็นเมืองประเทศราชของกรุงเทพฯ ผู้เขียนสันนิษฐานว่า ชาวเชียงใหม่ เรียกพระพุทธรูปทุกองค์ที่มีพุทธลักษณะเป็นศิลปะเชียงแสน ปางมารวิชัยชัดสมาธิเพชรว่า “พระสิงห์” ทั้งหมด แต่พระสิงห์องค์ที่ถูกอัญเชิญไปกรุงเทพมหานครนั้น เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ชัดสมาธิราบ ตรงตามพุทธลักษณะของพระพุทธรูปแบบลังกา และตรงตามที่พระโพธิรังสีจนาไว้ว่าพระพุทธรูปสิงห์มาจากลังกา และชาวเชียงใหม่อาจจะเชื่อตามคำเล่าว่า พระสิงห์องค์จริงยังประดิษฐานอยู่ในเชียงใหม่จนปัจจุบัน อนึ่ง พระสิงห์ถูกสร้าง

^{๗๔} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, พระพุทธรูปตามคติชาวล้านนา, หน้า ๒๒๕.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๖.

จำนวนมหาศาลกระจายอยู่ตามวัดต่าง ๆ ทั้งชนบทและในเมืองทั่วล้านนา เนื่องจากพระสิงห์เป็นพระพุทธรูปสำคัญและทุกคนเชื่อว่ามีศักดิ์สิทธิ์สามารถปกป้องคุ้มครอง บันดาลความอุดมสมบูรณ์หรือทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลได้^{๗๖}

พิธีบูชาพระสิงห์ ๗ วัน ๗ คืน

“สิทธิคนิทาน” กล่าวถึงประเพณีบูชาพระสิงห์ว่า พระเจ้าสีหล(ลังกา)บูชาพระพุทธรูปสิงห์ ๗ วัน ๗ คืน ๘๒ พระพุทธรูปหามาถึงเมืองนครศรีธรรมราชแล้ว เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชทรงบูชา ๗ วัน ๗ คืน เช่นกัน ต่อมาพระพุทธรูปหามาประดิษฐานที่เมืองกำแพงเพชร ได้บูชาพระสิงห์ ๗ วัน ทำวมหาพรหมได้อัญเชิญพระสิงห์ไปเมืองเชียงใหม่ ได้บูชาพระสิงห์ ๗ วัน เมื่อพระสิงห์มาประดิษฐานที่เมืองเชียงใหม่ ตั้งแต่สมัยพญาเกือนาเป็นต้นมา จนถึงสมัยพญาติโลกราช พระองค์ได้บูชาพระพุทธรูปสิงห์ ด้วยการสร้างน้ำพระสิงห์ด้วยน้ำหอมข้าวตอกดอกไม้ เล่นมหรสพทุกปี ๗ วัน ๗ คืน เช่นกัน^{๗๗} สันนิษฐานว่าการบูชาพระสิงห์ทุกปีเช่นนี้ คงจะถือปฏิบัติสืบมาจนถึงสมัยใดไม่ปรากฏ ปัจจุบันนี้ประเพณีสร้างน้ำพระสิงห์มีเพียง ๓ วัน ส่วนการละเล่นฉลองพระสิงห์เช่นนี้ได้สูญหายไปแล้ว

สมภารพระสิงห์เจ้า

ในปี พ.ศ. ๒๑๙๐ สมัยพม่าปกครองเชียงใหม่ เจ้าอาวาสวัดพระสิงห์ดำรงตำแหน่ง “สมเด็จพระอัครราชครูจุฬามณีตรีวณสวร สังฆปริณายกวรสิงหามหาสาสนาบดีเจ้า” ได้ออกคำสั่งในฐานะประธานฝ่ายสงฆ์ให้นำ “ทาสวัด” ที่ทำหน้าที่ส่งน้ำมันสำหรับจุดบูชาในวัด ซึ่งนางท้าวอโนชาราชเทวีได้ถวายไว้กับวัดป่าไผ่หลวง พันนาพุดา ต่อมาวัดป่าไผ่หลวงกลายสภาพเป็นวัดร้าง ให้รวบรวมสิ่งของทั้งหลายของวัดนี้ไปไว้ที่วัดพระสิงห์ เสมือนหนึ่งไปขอพึ่งหรืออยู่ใต้บารมีของพระสิงห์ เรียกว่า “เข้ามาสู่สมภารพระสิงห์เจ้า” และให้ทาสเหล่านี้ส่งน้ำมันมาบูชาพระสิงห์ ห้ามท้าวพญาและขุนนางเกณฑ์แรงงาน หรือให้ไปศึกสงคราม ขอให้แก่บารมีหรือ สมภารของพระสิงห์เจ้า ดังปรากฏความว่า

จากข้อความดังกล่าวข้างต้นสะท้อนถึงความเคารพนับถือในบารมีหรือสมภารของพระสิงห์เจ้าในสมัยนั้น แม้ว่าจะเป็นสมัยพม่าปกครองเชียงใหม่ก็ตามทุกวัดที่ร้างไปพระสงฆ์ ข้าทาสบริวาร โบราณวัตถุต่าง ๆ และส่วยของวัดร้างจะให้รวบรวมไว้ที่วัดพระสิงห์ตามบารมีของพระพุทธรูปสิงห์ ปัจจุบันความคิดเรื่อง “สมภารพระสิงห์” ไม่ปรากฏหรือหลงเหลืออยู่ในความทรงจำของพุทธศาสนิกชนชาวเชียงใหม่

เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เสด็จมาที่ วัดพระสิงห์ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นพระพุทธรูปที่รวบรวมมาจากวัดร้างต่าง ๆ จำนวนมากวางไว้ในวัด

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๗.

^{๗๗} สวอน โชติสุขรัตน์ (ปวีรบรรต), ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม ๒, (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๕), หน้า ๔๘-๔๙.

พระองค์จึงทรงเลือกพระพุทธรูปแล้วทรงนำเอาไปกรุงเทพฯ หลายองค์ กล่าวได้ว่าวัดพระสิงห์จึงเป็นที่ชุมชนพระพุทธรูปที่มาจากวัดร้างในเมืองเชียงใหม่ในสมัยนั้น ซึ่งพระพุทธรูปเหล่านั้นมาพึ่งพิง “สมภารพระสิงห์เจ้า” ปัจจุบันความคิดเรื่องนี้ได้สูญหายไปแล้วเช่นกัน

ผ้ายันต์พระสิงห์

ศรีเลา เกษพรหม อธิบายว่า พระพุทธสิหิงค์ จะมีคำจารึกที่ฐาน พระพุทธรูปทั้ง ๔ ด้าน ถือเป็นสัญลักษณ์ของพระสิงห์คือ “คาถาปฐมนิ” ๔ ด้าน พระพุทธรูปทุกองค์ที่สร้างตาม “ศิลปะเชียงแสน” และมีจารึก “คาถาปฐมนิ” ที่ฐานทั้ง ๔ ด้าน ชาวล้านนาเรียกว่า “พระสิงห์” ทั้งสิ้น ถ้าไม่มีคาถาปฐมนิ อาจจะมีคำจารึกชื่อโดยตรงว่าพระพุทธรูปองค์นี้คือ “พระสิงห์” เช่น พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย ศิลปะแบบเชียงแสนสิงห์หนึ่ง วัดพระเจ้าเม็งราย อำเภอเมืองเชียงใหม่ สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๐๑๒ (สมัยพญาติโลกราช) ไม่มีคาถาปฐมนิที่ฐานแต่จารึกชื่อที่ฐานพระพุทธรูปว่า “สิหิงคพุทธ รูโปจ”^{๗๘} (สิหิงคพุทธรูปเจ้า)

^{๗๘} อันส์ เพนธ์ , คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่ , หน้า ๕๘.

(เข้าถึงเมื่อ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๐)

๓.๕.๒ พระพุทธรัตน (พระแก้วหยก) วัดพระแก้ว อ.เมือง จ.เชียงราย

วัดพระแก้วตั้งอยู่ถนนไตรรัตน์ตำบลเวียงอำเภอเมืองเชียงรายจังหวัดเชียงรายกรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ ปัจจุบันมีฐานะเป็นพระอารามหลวงชั้นตรีชนิดสามัญโดยได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวงเมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๒๑^{๗๙}

มูลเหตุที่ได้ชื่อว่า “วัดพระแก้ว”

วัดพระแก้วแต่เดิมมีชื่อว่าวัดป่าเยี้ยะหรือวัดป่าญะ (ไม้เยี้ยะ เป็นไม้ไผ่พันธุ์พื้นเมืองชนิดหนึ่งชาวบ้านนิยมนำไม้ชนิดนี้ไปทำหน้าไม้ยูคาธนู) จนกระทั่งเมื่อ พ.ศ. ๑๙๗๗ และค้นพบพระแก้วมรกต ณ วัดแห่งนี้ชาวบ้านจึงขนานนามว่า “วัดพระแก้ว”^{๘๐}

พระแก้วมรกตก่อนที่จะนำมาประดิษฐานเมืองเชียงราย

พระแก้วมรกตก่อนที่จะมาประดิษฐานเมืองเชียงราย พระแก้วมรกตซึ่งได้จัดสร้างขึ้นตามความละเอียดในหนังสือ รัตนพิมพวงศ์ แล้วว่า สร้างโดยเทวดาเพื่อถวายพระนาคเสนเถระที่เมืองปาฏลีบุตร (ปัจจุบันรัฐปัตนะ ประเทศอินเดีย) พระแก้วมรกตได้สถิตที่เมืองปาฏลีบุตรประมาณ ๓๐๐๐ ปี ถึงสมัยพระเจ้าสิริกิตติกุมาร เมืองปาฏลีบุตร เกิดสงครามกับพวกนอกศาสนา ชาวเมืองปาฏลีบุตร

^{๗๙} วิจิตรา อุ่นกาศ, วัดพระแก้วเชียงราย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ราษฎร์ไทยเพรสเซนเตอร์, ๒๕๓๔),

เกรงว่า พระแก้วมรกตจะเป็นอันตรายด้วยน้ำมือของคนนอกศาสนา จึงมอบหมายให้อัญเชิญไปประดิษฐานไว้ที่เกาะลังกา ซึ่งนับถือพุทธศาสนาเหมือนกัน ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒^{๘๑}

พระแก้วมรกตได้สถิตที่เกาะลังกาเป็นเวลานาน ถึงสมัยพระเจ้าอนรุทมหาราช หรือ อโนรธามังคล์ ขึ้นครองเมืองพุกาม พระองค์เป็นกษัตริย์ที่ทรงเดชาญาณมากและเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงได้ส่งพระเถระราชามาไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่เกาะลังกา เมื่อได้ทราบกิตติศัพท์อภินิหารของพระแก้วมรกต ก็มีความประสงค์อยากได้ จึงส่งพระเถระไปขอพระไตรปิฎก และพระแก้วมรกตให้รลบรรทุกสำเภามา แต่เมื่อสำเภาและมาถึงกลางทะเลเกิดมีลมพัดแรงจัดพัดพาเอาสำเภาไปตามกระแสนลม จนคนในสำเภาไม่ทราบว่ายู่ในแห่งหนตำบลไหน^{๘๒}

สู่กัมพูชา ศรีอยุธยา ละโว้ และกำแพงเพชร

สำเภาบรรทุกพระไตรปิฎกกับพระแก้วมรกตถูกพายุพัดมาเกยอ่าวเมืองกัมพูชา เมื่อพระเจ้าอนรุทมหาราชทราบจึงเป็นคนไปขอคืน พระเจ้ากรุงกัมพูชาให้คืนแต่พระเถระกับพระไตรปิฎกเท่านั้น ส่วนพระแก้วมรกตนั้นยึดไว้ พระแก้วมรกตซึ่งสถิต ณ เมืองกัมพูชา จนถึงสมัยพระเจ้าแสนะราชได้ครองเมืองกัมพูชาพระองค์ไม่ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมจึงเกิดอุทกภัยน้ำท่วมกรุงกัมพูชาจึงได้อัญเชิญพระแก้วมรกตไปไว้ยังเมืองอินทาบังได้ ๓ เดือนเศษต่อมาคราวประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ คือ พ.ศ. ๑๘๙๖ ได้มีผู้อัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานไว้ยังกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง)และต่อมาได้ย้ายไปที่เมืองละโว้ (ลพบุรี) และเมืองวชิรปราการ (กำแพงเพชร)

การนำพระแก้วมรกตมาประดิษฐานไว้ที่เมืองกำแพงเพชรนี้ ประมาณรัชสมัยของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพระงั่ว) หรือสมเด็จพระราเมศวร (ครั้งที่ ๒) เพราะได้มีการแต่งตั้งพระยาญาณดิส (ในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์เรียกว่าตรีปัญญาเมตย์) ให้ไปปกครองเมืองกำแพงเพชร อันเป็นหัวเมืองใหญ่ของอาณาจักรสุโขทัยซึ่งถูกสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ปราบปรามออกเป็นหัวเมืองขึ้นเมื่อ พ. ศ. ๑๘๙๐ และพระยาญาณดิสผู้นี้ เป็นเชื้อพระวงศ์ผู้ใหญ่ของกษัตริย์สุโขทัยอยู่ด้วย ซึ่งเป็นผู้ที่ชาวเมืองเคารพนับถือมาก เมื่อพระยาญาณดิสจากกรุงศรีอยุธยามาแล้ว ต่อมาภายหลังพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงทราบว่าพระแก้วมรกตหายไปจากหัวพระในพระราชวังทรงสอบสวนผู้รับสารของพระได้ความว่านางจันทรมารดาของพระยาญาณดิส เป็นผู้นำไปจึงทวงถามไปทางเมืองกำแพงเพชร นางจันทรก็มีหนังสือกราบทูลไปว่าจะขอพระราชทานยืมพระแก้วมรกตไว้สักการบูชาสักระยะหนึ่งก่อนแล้วจะนำมาถวายคืน พระแก้วมรกตจึงตกอยู่ที่เมืองกำแพงเพชรตลอดจนสิ้นรัชกาลสมเด็จพระราเมศวร^{๘๓}

^{๘๑} วิจิตร อนุภาส, วัดพระแก้วเชียงราย, หน้า ๑.

^{๘๒} อ้างแล้ว

^{๘๓} วิจิตร อนุภาส, วัดพระแก้วเชียงราย, หน้า ๑- ๒.

เชียงรายรบกับเชียงใหม่ครั้งที่ ๑

ทางด้านอาณาจักรล้านนาในระยะเวลาที่พยายามอดีตเป็นเจ้าเมืองกำแพงเพชรนั้นตรงกับรัชสมัยของพระเจ้ากือนา กษัตริย์องค์ที่ ๘ แห่งราชวงศ์เม็งราย พระเจ้ากือนาได้ครองเมืองเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๙ อยู่ในราชสมบัติ ๓๐ ปีสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๘ พระเจ้ากือนามีพระอนุชาพระนามว่าเจ้ามหาพรหม ซึ่งพระเจ้ากือนาทรงแต่งตั้งให้ไปครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ ๓ หัวเมือง คือ เมืองเชียงราย เมืองเชียงแสนและเมืองฝาง

ในหนังสือตำนานเมืองเชียงใหม่กล่าวไว้ว่าเมื่อ พ. ศ. ๑๙๒๙ พระเจ้ากือนาและสวรรคตลง เจ้านายฝ่ายทหารและเสนาอำมาตย์ในเชียงใหม่และอัญเชิญ เจ้าแสนเมืองมา หรือ เจ้ารักษานุราคม โอรสของพระเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์สมบัตินครเชียงใหม่ ซึ่งเป็นการฝ่าฝืนโบราณราชประเพณีที่เคยยึดถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่สมัยพ่อขุนเม็งรายมหาราช องค์ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์ ที่ได้กำหนดให้เจ้าเมืองเชียงรายเป็นตำแหน่งอุปราชสำหรับสืบราชสมบัติเมืองเชียงใหม่ เรื่องนี้ทำให้เจ้ามหาพรหมเจ้าเมืองเชียงรายโกรธ จึงได้แต่งกองทัพใหญ่จากเมืองเชียงรายเพื่อมาประชิดเมืองเชียงใหม่ แต่แสนผานอง แม่ทัพคนสำคัญของเมืองเชียงใหม่และเตรียมกำลังรบเพื่อรับมือหรือ ๒ กองทัพคือทัพที่ ๑ แต่แสนผานองเป็นผู้คุมทัพไปรับมือ ทัพของเจ้ามหาพรหมที่เวียงกุมกาม (ปัจจุบันอยู่ในท้องที่อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่) ส่วนอีกทัพหนึ่ง อ้อมไปสกัดต้นทางเพื่อมิให้ทัพของเจ้ามหาพรหมกับไปเมืองเชียงรายได้^{๘๔}

เจ้ามหาพรหมแพ้ หนีไปพึ่งเมืองกำแพงเพชร

เมื่อกองทัพได้ประชิดกัน กองทัพของเจ้ามหาพรหมได้พ่ายแพ้อย่างยับเยิน จึงรีบล่าถอยกลับเมืองเชียงราย แต่ก็ถูกทัพเชียงใหม่อีกทัพหนึ่ง สกัดไว้จึงนำทัพเข้าตีหัก แต่ไพร่พลบอบช้ำมาก ไม่อาจตีฝ่าออกได้จึงได้ถอยเท้าไปทางใต้เรื่อยๆ จนพ้นอาณาแผ่นดินอาณาจักรล้านนาไทย ไปอาศัยพระยาญาณดิส เจ้าเมืองกำแพงเพชร ซึ่งก็ได้รับการปฏิสันถารด้วยอัธยาศัยไมตรีอันดียิ่ง เมื่อได้อยู่คุ้นเคยเป็นอันดีแล้ว เจ้าเมืองกำแพงเพชรเห็นว่าเจ้ามหาพรหมมีอัธยาศัยต้องกัน จึงแนะนำไปนมัสการพระแก้วมรกตและพระพุทธสิหิงค์ถึงท้องพระโรงภายใน ต่อมาเจ้ามหาพรหมทราบว่าพระพุทธรูปสำคัญทั้ง ๒ องค์นี้ นางจันทร์ มารดาของพระยาญาณดิส เจ้าเมืองผู้เป็นคู่แลร์รักษา จึงพยายามเข้าหาฝากเนื้อฝากตัวตบสนนิตสนมกับนางจันทร์ โดยที่เจ้ามหาพรหมนั้นเป็นขัตติยตระกูลของเมืองเหนือ มีกิริยาสุภาพอ่อนน้อม ทำให้นางจันทร์มีจิตปฏิพัทธ์ เนื่องจากนางเป็นหญิงหม้ายเมื่อมีความสนนิตสนมกันมากขึ้นตามลำดับ ต่อมาเจ้ามหาพรหมได้ขอให้นางจันทร์ช่วยเหลือในการที่จะนำพระพุทธรูปทั้งสององค์ไปเผยแพร่กฤษฎาภินิหารในแผ่นดินล้านนา เส้นทางฝายนางจันทร์ก็รับที่จะให้ความช่วยเหลือด้วยความเต็มใจ^{๘๕}

^{๘๔} อ้างแล้ว

^{๘๕} วิจิตรา อุ่ณภาศ, วัดพระแก้วเชียงราย, หน้า๑- ๒.

กุศโลบายของเจ้ามหาพรหม

กว่าเจ้ามหาพรหมจะประสบความสำเร็จ เวลาที่ล่วงเลยมารวม ๒ ปีภายหลังที่สองนัดหมายกับนางจันทรแล้ว เจ้ามหาพรหมก็ออกปากขอยืมพระพุทธรูปสักองค์ต่อพระยาญาติสวามี จะนำมาเป็นแม่แบบ สำหรับหล่อจำลองขึ้นใหม่ให้เหมือนองค์จริง เพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนา พระยาญาติสวามีได้แนะนำให้ไปขอขมาบิดาของตนเพราะเป็นผู้นำมาจากกรุงศรีอยุธยา แผนการของเจ้ามหาพรหมจึงลุล่วงไปได้โดยราบรื่น สำหรับพระแก้วมรกตนั้น นางจันทรได้สั่งให้คนสนิทเอาไม้มะเดื่อมาแกะเป็นองค์พระขนาดเชื่อง คว้านภายในจนกลวงแล้วสวมองค์พระแก้วมรกตได้สนิท จึงได้มอบให้คนสนิทนำไปมอบให้เจ้ามหาพรหม

เมื่อเจ้ามหาพรหมได้พระพุทธรูปทั้ง ๒ องค์แล้ว ก็อาสาพระยาญาติสวามีผู้เป็นพระสหาย กลุ่มกองทัพออกจากเมืองกำแพงเพชรมุ่งหน้าสู่นครพิงค์ โดยมีได้ชักช้า เจ้ามหาพรหมทรงนำพระพุทธรูปสำคัญทั้ง ๒ องค์ ไปจากเมืองกำแพงเพชรตามพงศาวดารโยนกประมาณ พ.ศ. ๑๙๓๓^{๘๖}

อา-หลาน ปรับความเข้าใจ

ครั้นถึงเมืองเชียงใหม่เจ้ามหาพรหมก็ทรงนำพระพุทธรูปองค์ เข้าไปเฝ้าพระเจ้าแสนเมืองมา ซึ่งมีศักดิ์ในราชันดดา เพื่อปรับความเข้าใจกันฉันญาติกันแล้ว ก็ส่งมอบพระพุทธรูปองค์แต่พระเจ้าแสนเมืองมา ทั้งนี้คงเป็นเพราะการดำเนินกุศโลบายทางการเมืองของเจ้ามหาพรหม ซึ่งพระเจ้าแสนเมืองมาก็มีความยินดีและทรงอภัยในพระเจ้าอ้าว และโปรดให้เจ้ามหาพรหมไปปกครองเมืองเชียงรายตามเดิม

ถึงปี พ.ศ. ๑๙๓๔ เจ้ามหาพรหมมาขอยืมพระพุทธรูปองค์คืนจากพระเจ้าแสนเมืองมา เพื่อนำไปเป็นแบบหล่อพระพุทธรูปจำลองที่เมืองเชียงรายเมื่อหล่อแล้วได้ทำการสมโภชฉลองที่เกาะดอนแท่นกลางแม่น้ำโขงแล้วนำมาประดิษฐานไว้ที่วัดสิงห์จังหวัดเชียงรายจนกระทั่งปัจจุบัน^{๘๗}

วิธีซ่อนพระแก้วมรกตของพระเจ้ามหาพรหม

ต่อมาเมื่อเจ้ามหาพรหมได้ชราภาพลงและเริ่มประจวบ พระอาการมีแต่ทรงกับทรุด ทรงห่วงใยในพระแก้วมรกตที่ได้มาด้วยความยากลำบากยิ่งและเกรงว่าจะถูกพวกคนใจบาปหยิบเข้าทำลายเสีย อีกประการหนึ่งในระหว่างเมืองพี่เมืองน้อง คือ เชียงรายกับเชียงใหม่แม้ว่าจะปรับความเข้าใจกันแล้ว แต่ก็ยังหาสนิทสนมเหมือนเดิมไม่ จึงหาวิธีซ่อนพระแก้วมรกตให้พ้นภัยต่างๆ คือเอาปูนขาวผสมกับทรายอ่อน เคล้าด้วยน้ำผึ้งน้ำอ้อย พอกทาทั่วองค์แล้วลงรักปิดทอง เสร็จแล้วบรรจุลงในย่ามขนาดใหญ่ใบหนึ่ง เย็บปากถุงย่ามอย่างแน่นหนาแล้วทรงเรียกทหารคนหนึ่งมาเฝ้า โดยรับสั่งว่า ตอนค่ำๆวันนี้ จงนำถุงย่ามใบนี้ขึ้นไปไว้ในโพรงที่คอร่องขององค์เจดีย์วัดป่าเยี้ยะ

^{๘๖} เรื่องเดียวกันหน้า, หน้า ๓.

^{๘๗} อ้างแล้ว

เมื่อทหารผู้นั้นไปแล้วสั้เรียกทหารขมังธนูคนหนึ่งแล้วรับสั่งว่าตอนหัวค่ำวันนี้จงเข้าไปซ่อนตัวอยู่ในวัดป่าเยใกล้พระเจดีย์ถ้าเห็นคนป็นองค์เจดีย์ให้เตรียมขึ้นสายธนูไว้คอย เมื่อมันลงมาแล้วให้ยิงทันทีอย่าไว้ชีวิตและแล้วให้ตัดหัวนำมาถวายพระองค์

ครั้นทหารขมังธนูคนนั้นกลับไปแล้วได้รับสั่งเรียกทหารคนที่ไว้วางใจมากที่สุด ซึ่งเป็นทหารมือดีชั้นเยี่ยม แล้วรับสั่งว่าตอนค่ำวันนี้เจ้าจงไปซ่อนอยู่ที่ประตูดวัดและเห็นคนหัวศรีษะคนออกมาจากวัด จงข้ามันเสียแล้วตัดศรีษะของมันกับศรีษะที่มันหัวมาทั้งสองหัวมาด้วย จะปูนบำเหน็จความชอบให้อย่างเต็มที่ ทหารผู้นั้นก็น้อมรับโองการด้วยความเต็มใจ

แผนการอนุญาตขายของเจ้ามหาพรหมได้สำเร็จลงทุกประการพอตกค่ำก็มีทหารดับชั้นเยี่ยมคนนั้นนำศรีษะมาร ๔ สักคนมาถวายทรงหัวโดยที่ตนเองไม่รู้ระแคะระคายว่าตนต้องฆ่าคนแปลกหน้าตามรับสั่งด้วยเรื่องอันใดและต่อมาไม่นานเจ้ามหาพรหมก็ถึงแก่พิราลัย^{๘๘}

เชียงรายกับเชียงใหม่รบกันเป็นครั้งที่ ๒

เมื่อสิ้นเจ้ามหาพรหมแล้วพระเจ้าแสนเมืองมาเจ้าเมืองเชียงใหม่จึงได้โปรดให้ท้าวຍິ่กุกมาม พระโอรสที่ประสูติจากพระมเหสีองค์ก่อนไปครองเมืองเชียงรายสืบแทน

ครั้นต่อมา พ. ศ. ๑๙๔๕ พระเจ้าแสนเมืองมาได้สวรรคตเจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่และอัยเยญเจ้าฝ่ง สามแกนพระโอรสของมเหสีองค์ที่ ๒ ขึ้นครองเมืองเชียงใหม่แทนซึ่งทำให้ท้าวຍິ่กุกมามไม่พอพระทัยจึงยกทัพจากเชียงรายมาประชิดเมืองเชียงใหม่เพื่อแย่งราชสมบัติแต่ก็ไม่สามารถตีได้อีกกลับถูกทัพเชียงใหม่ตีถอยกลับไปส่วนท้าวຍິ่กุกมามได้หนีเตลิดไปพึ่งพระเจ้าไสยลือไทกษัตริย์เมืองสุโขทัย ซึ่งพระเจ้าไสยลือไทก็ส่งต้อนรับด้วยไมตรีเพื่อเห็นแก่ความสัมพันธ์ที่มีมาตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหงกับพ่อขุนเม็งรายมหาราชจึงได้โปรดให้ท้าวຍິ่กุกมามไปปกครองเมืองซากตั้งอยู่ริมน้ำซาก แควน้ายม

ตั้งแต่นั้นมาเมืองเชียงรายจึงว่างเจ้าผู้นครเมือง มีแต่ผู้รักษาการเมืองที่พระเจ้าฝ่งสามแกนทรงตั้งไว้เท่านั้น^{๘๙}

พบพระแก้วมรกต เปลี่ยนชื่อวัดป่าเยยะเป็นวัดพระแก้ว

ครั้นต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๑๙๗๗ พระเจดีย์วัดป่าเยยะ ได้ถูกอัสนีบาตร (ฟ้าผ่า) พังทลายลง เจ้าอธิการและพุทธศาสนิกชนชาวเชียงรายได้พบพระพุทธรูปปั้นองค์หนึ่ง ครั้งแรกเข้าใจกันว่าเป็นพระพุทธรูปธรรมดา จึงได้อัยเยญไปไว้ในพระวิหาร ต่อมาปูนที่พอกไว้ตรงพระนาสิกจุมกแตกกะเทาะออก จนเห็นเป็นแก้วสีเขียวจึงได้กระทำกระเทาะออกทั้งองค์ ปรากฏเป็นพระแก้วมรกต หมิ่นค่อมผู้รักษาการเมืองเชียงรายจึงได้ทูลรายงานไปยังเจ้าเมืองเชียงใหม่ให้ทรงทราบ ซึ่งต่อมาพระเจ้าฝ่งสามแกนเจ้าเมืองเชียงใหม่ จึงได้ตกแต่งขบวนช้างมารับพระแก้วมรกตไปเมืองเชียงใหม่ แต่พอถึงเมืองแจ้

^{๘๘} วิจิตร อนุภาศ, วัดพระแก้วเชียงราย, หน้า ๓

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

ลัก (อยู่ในท้องที่ อำเภอพัว จังหวัดเชียงใหม่) ช่างไม่ยอมไปเมืองเชียงใหม่ จึงต้องนำไปเมืองลำปาง
สรุปแล้วพระแก้วมรกตและประดิษฐานอยู่ตามเมืองต่างๆดังต่อไปนี้

เมืองเชียงรายประดิษฐาน ๔๕ ปีตั้งแต่ พ. ศ. ๑๙๓๔ ถึง ๑๙๗๙

เมืองลำปางประดิษฐาน ๓๒ ปีตั้งแต่ พ. ศ. ๑๙๗๙ ถึง ๒๐๑๑

เมืองเชียงใหม่ประดิษฐาน ๘๕ ปีตั้งแต่ พ. ศ. ๒๐๑๑ ถึง ๒๐๙๖

เมืองเวียงจันทน์ประดิษฐาน ๒๒๕ ปีตั้งแต่ พ. ศ. ๒๐๙๖ ถึง ๒๓๒๑

กรุงรัตนโกสินทร์ประดิษฐานตั้งแต่ พ. ศ. ๒๓๒๑ จนถึงปัจจุบัน

ครั้งหลังสุดเมื่อ พ. ศ. ๒๓๒๑ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเมื่อครั้งดำรงพระยศ
เป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ได้เสด็จเป็นจอมทัพไปปราบเมืองเวียงจันทน์จะได้เชิญพระ
แก้วมรกตมาประดิษฐานไว้ ณ วัดอรุณราชวราราม ต่อมาได้สร้างกรุงรัตนโกสินทร์เสร็จ แล้ว พระองค์
ได้เถลิงถวัลยราชสมบัติตั้งปฐมราชวงศ์จักรี จึงได้โปรดให้อัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานไว้ใน
พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๓๒๗ “จะได้ถวายนามว่าพระพุท
มหายานนิรัตนปฏิมากร”

นับแต่ที่ได้มีการค้นพบพระแก้วมรกตหน้าวัดแห่งนี้ชาวจริงเราจึงได้ขนานนามว่าวัดพระ
แก้วตั้งแต่ พ. ศ. ๑๙๗๐๗ เป็นต้นมาและเป็นวัดคู่บ้านคู่เมืองของจังหวัดเชียงรายได้โดยตลอดเจ้า
อาวาสวัดพระแก้วเกือบทุกรูปเป็นผู้ดำรงตำแหน่งทางการปกครองคณะสงฆ์จังหวัดเชียงรายได้
ค้นพบหลักฐานเมื่อ พ. ศ. ๒๔๒๔ ครุบาสมณะโสภณได้เป็นเจ้าอาวาสวัดพระแก้วและดำรงตำแหน่ง
เป็นราชครูเมืองเชียงรายอันเป็นตำแหน่งเทียบเท่าเจ้าคณะจังหวัดในสมัยปัจจุบันครุบาสมณะท่านได้
ปรับปรุงพระอารามขึ้นใหม่และได้สร้างพระอุโบสถหลังปัจจุบันเมื่อ พ. ศ. ๒๔๓๓ พระอุโบสถหลังนี้ได้
ทำการซ่อมแซมใหญ่อีกครั้งหนึ่ง พ.ศ. ๒๕๐๔^{๙๐}

พระประธาน

พระประธานที่ประดิษฐานในพระอุโบสถวัดพระแก้วเป็นพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยหน้า
ตักกว้าง ๒ เมตร สูงจากทับเกษตรถึงยอดพระรัศมี ๒.๘๐ เมตร รอบพระเศียร ๑.๖๐ เมตร นั่งขัดสมาธิ
ราบพระรัศมีเป็นลักษณะมีดอกบัวตูม หรือภายในเปลวเพลิงชายสังฆาฏีสั้น เนื้อรากษฐาน เม็ดพระศก
ใหญ่ พระหนุสองชั้นเป็นปมใหญ่ และขัด พระพุทธรูปองค์นี้แต่เดิมเป็นของวัดพระเจ้าล้านทอง ตำบล
เวียง อำเภอเมืองเชียงราย แต่ได้มีสภาพเป็นวัดร้าง จึงได้รื้อไป ปัจจุบันอยู่บริเวณโรงเรียนอนุบาล
เชียงรายและจวนผู้ว่าราชการ จังหวัดเชียงราย เมื่อวัดพระเจ้าล้านทอง ถูกรื้อ จึงได้อัญเชิญ
พระพุทธรูปไปไว้ วัดดอยงำเมืองหรือดอยงามเมือง ต่อมา พระครูธรรมวงศ์วิวัฒน์ (พระพุทธิวงศ์
วิวัฒน์) ได้ขออนุญาตกรมศิลปากรอัญเชิญมาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถ วัดพระแก้ว

^{๙๐} วิจิตรา อุ่นกาศ, วัดพระแก้วเชียงราย, หน้า ๔

เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๐๔ เนื่องจากเคยประจำอยู่วัดพระเจ้าล้านทองมาก่อน ชาวเชียงรายจึงนิยมเรียกกันว่า “พระเจ้าล้านทอง”^{๙๑}

สกุลศิลปะต่างชาติพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๔ (สกุลศิลปะปาละวะ)

สกุลศิลปะต่างชาติพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๔ นี้เป็นสกุลศิลปะที่สร้างพระพุทธรูปตามแบบอย่างของสกุลศิลปะและวัดโอมห์อินเดียโดยตรง พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นด้วยสกุลศิลปะนี้แพร่หลายในประเทศไทย ไม่แพ้สกุลศิลปะคุปตะ ที่สกุลศิลปะนี้ได้พัฒนาการต่อเนื่องมาในระยะเวลาใกล้เคียงกับการเริ่มต้นของสกุลศิลปะคุปตะด้วยก็มี เช่นนั้นบางทีก็ทำให้เกิดการเข้าใจผิดว่าเป็นสกุลศิลปะคุปตะ สำหรับพระพุทธรูปที่สร้างในระยะหลังแล้วก็มีลักษณะแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด

เชื้อชาติของศิลปิน ศิลปินที่สร้างพระพุทธรูป ตามแบบอย่างสกุลศิลปะปาละวะ ในประเทศไทยมีอยู่ ๔ ชาติด้วยกัน คือ อินเดีย มอญ ขอม มลายู การแยกลักษณะของพระพุทธรูปนั้นแยกตามหลักเกณฑ์ของวิชามานุษยวิทยาทางร่างกาย ดังได้กล่าวมาแล้วในสกุลศิลปะคุปตะ

เขตที่พบเขตที่พบมากที่สุด คือ ภาคเหนือของประเทศไทย มีจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ภาคตะวันตกมีจังหวัดสุโขทัย สวรรคโลก ภาคตะวันออกมีเมืองต่ำ ใกล้กับจังหวัดสุรินทร์ เมืองศรีเทพ ปลายเขตจังหวัดลพบุรี ต่อกับจังหวัดเพชรบูรณ์ ภาคกลางมีจังหวัดลพบุรี นครปฐม ภาคใต้มีไชยา นครศรีธรรมราชและตะกั่วป่า โดยเฉพาะทางภาคใต้มีรูปเคารพในศาสนาพราหมณ์และลัทธิมหายานมาก

พระพุทธรูปสกุลศิลปะระวางด้วยโลหะผสมองค์ใหญ่ที่สุดและงามที่สุดในประเทศไทย หน้าตักกว้างประมาณ ๓ เมตร อยู่บนยอดเขางามเมือง จังหวัดเชียงราย เป็นวัดเก่า ที่มีศตวรรษพระยาเม็งรายสร้างไว้ เป็นพระพุทธรูปที่สร้างในสมัยแรก องค์ขนาดรองลงมาอยู่ที่บนเขาที่วัดติดกับเขางามเมืองนี้ นอกจากนั้นเป็นพระพุทธรูปปั้นกับภาพพระโพธิสัตว์ รายรอบฐานสลับ วัดป่าสัก พระพุทธรูปรายรอบฐานทั้งหมด ปฏิสังขรณ์ใหม่ โดยเอาปูนพอกตลอดองค์ ในสมัยหลังเมื่อไทยมาครอบครองนี้ต่อเมื่อปูนที่พ่อปะทะร่อนออก จึงเห็นองค์เดิมภายใน ว่าเป็นฝีมือของศิลปินปาละวะอย่างชัดเจน ที่จังหวัดเชียงรายนั้ยังมีพระพุทธรูปโลหะขนาดเล็กอีกหลายองค์ซึ่งอยู่ในสกุลศิลปะนี้ ทั้งที่เป็นของเอกชนและศาสนสมบัติ ที่จังหวัดสุโขทัย มีผู้พบพระพุทธรูปสกุลนี้งามอีกองค์หนึ่ง ขนาดหน้าตักประมาณ ๑.๒๐ เมตร เป็นฝีมือของศิลปินรุ่นหนึ่งที่ได้ไปสร้างในอาณาจักรสยามเทศะ (ชื่ออาณาจักรเดิมก่อนสุโขทัยได้ปกครองอาณาจักรนี้) เศียรด้านหลังชำรุดหายไป เวลานั้นท่านเจ้าของคือ คุณสม พ่วงภักดี ได้ทำการซ่อมเรียบร้อยแล้ว ถ้าได้เทียบพระพุทธรูปองค์นี้กับพระพุทธรูปสกุลปาละ เสนาซึ่งสร้างต่อมา จะเห็นว่าลักษณะของความอ่อนช้อยไปในทางประดิษฐ์ของสกุลปาละ เสนาจะมีมากกว่าพระพุทธรูป

^{๙๑} วิจิตรา อุ่นภาศ, วัดพระแก้วเชียงราย, หน้า ๕.

องค์ของคุณสม พ่วงรักดีมาก ซึ่งจะทำให้นักศึกษาพระพุทธรูปสามารถเปรียบเทียบลักษณะได้เป็นอย่างดี^{๙๒}

พระเจดีย์

พระเจดีย์องค์นี้ได้ถูกอสนีบาตฟ้าผ่าเมื่อพ. ศ. ๑๙๗๗ เมื่อพระเจดีย์พังทลายลงจึงได้ค้นพบพระพุทธรูปหามณีนรัตนปฏิมากรพระแก้วมรกตจะมาได้ชำรุดทรุดโทรมลงเช่นตอนบนและตอนกลางมีต้นโพธิ์เถาวัลย์และหญ้าขึ้นรกเต็มไปด้วยหนวดตอนล่างอิฐปูนที่บอกรักหักและพังลงเพราะความเสื่อมสภาพและขาดการบำรุงรักษาและครุธรรมะวงศ์วิวัฒน์จึงได้มีหนังสือขออนุญาตกรมศิลปากรเพื่อซ่อมแซมบูรณะปฏิสังขรณ์ เมื่อได้รับอนุญาตแล้วจึงได้เริ่มดำเนินการเมื่อพ. ศ. ๒๔๙๖ โดยรักษาทรวดทรงเดิมไว้ทุกประการพระเจดีย์องค์นี้มีฐานเป็นรูปแปดเหลี่ยมแต่ละเหลี่ยมกว้าง ๖.๐๐ เมตรองค์พระเจดีย์วัดผ่าศูนย์กลางได้ ๙.๖๐ เมตรลักษณะของพระเจดีย์มีดังนี้เนื้อฐานเป็นลักษณะบัวคว่ำมีลูกแก้วชั้น ๒ ชั้นขึ้นไปเป็นรูปบัวหงายเหนือขึ้นไปจึงเป็นหน้ากระดานซ้อน ๓ ชั้นลดหลั่นกัน ถัดจากหน้ากระดานนี้จึงเป็นส่วนหนึ่งบัวหงายของตัวเจดีย์ ซ้อนลดหลั่นกันไปอีกหลายชั้นด้วย ส่วนตัวบัลลังก์นั้นมียอดไม้สิบสองเหนือขึ้นไปจึงเป็นส่วนตัวบัลลังก์นั้นมียอดไม้ ๑๒ เหนือขึ้นไปจึงเป็นส่วนของกลองโชนซ้อนลดหลั่นขึ้นไปถึง ๙ ชั้น ๙ ชั้นจึงเป็นส่วนของปลียอดซึ่งมีส่วนสูงเท่าครึ่งหนึ่งของปล้องโชน ถัดจากปลียอดขึ้นไปเป็นยอดฉัตรโลหะครอบอยู่ การปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ได้เสร็จและสมโภชเมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๔๙๗^{๙๓}

พระอุโบสถ

พระอุโบสถวัดพระแก้วแต่เดิมเป็นพระวิหารสร้างเมื่อพ. ศ. ๒๔๓๓ โดยครูบาสมณะโสภณเจ้าอาวาสและพระราชครูเมืองเชียงรายได้ในสมัยนั้นต่อมาเมื่อพ.ศ. ๒๔๙๖ พระครูธรรมวงศ์วิวัฒน์จึงได้ขอพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้วจึงได้ประกอบพิธีผูกพัทธสีมาเมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๔๙๖ ต่อมาอุโบสถได้ชำรุดทรุดโทรมลงมากเสารั้วในส่วนที่ฝังดินได้ขาดทุกต้นเครื่องไม้เครื่องบนด้ายผูกพันเนื่องจากถูกฝนร้าวรดพระครูธำรงวงศ์วิวัฒน์เจ้าอาวาสจึงได้มีหนังสือขออนุญาตกรมศิลปากรเพื่อปฏิสังขรณ์ใหม่ เมื่อได้รับอนุญาตแล้วจึงได้เริ่มปฏิสังขรณ์เมื่อพ. ศ. ๒๖๐๓ โดยเปลี่ยนเสาจากไม้เป็นเสา ค.ส.ล. และก่อผนังขึ้นใหม่ส่วนเครื่องไม้และสิ่งจำหลักลวดลายต่างๆยังคงของเดิมไว้ทุกประการการปฏิสังขรณ์เสร็จเรียบร้อยเมื่อพ. ศ. ๒๖๐๔ เป็นพระอุโบสถกว้าง ๙.๖ ๐ เมตรยาว ๒๑.๘๖ เมตร^{๙๔}

^{๙๒} วิจิตร อุ่นกาศ, วัดพระแก้วเชียงรายได้, หน้า ๕-๖.

^{๙๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

^{๙๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

ประวัติการสร้างพระพุทธรัตนาร นวติวัสสานุสรณ์มงคล“พระหยกเชียงราย”

ความเป็นมาเบื้องต้นเนื่องในมหามงคลสมัยที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงเจริญพระชนมายุ ๙๐ พระชันษาเมื่อวันที่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๓๓ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรกรรมการมหาเถรสมาคมในฐานะเจ้าคณะใหญ่หนเหนือได้มีบัญชาให้คณะสงฆ์ในหนเหนือ ๑๖ จังหวัดได้จัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อเฉลิมพระเกียรติและถวายเป็นพระราชกุศลคณะสงฆ์จังหวัดเชียงรายจึงได้จัดทำโครงการสร้างพระแก้วหยกเชียงรายมีขึ้น^{๙๕}

มูลเหตุที่สร้าง

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์และหนังสือรัตนพิมพวงศ์ได้กล่าวไว้ว่าพระพุทธรูปมหารัตนปฏิมากรพระแก้วมรกตได้ถูกค้นพบ ณ วัดพระแก้วอำเภอเมืองเชียงรายจังหวัดเชียงรายเมื่อพุทธศักราช ๑๙๗๗ หรือเมื่อ ๖๖๗ ปีที่ผ่านมาตามาได้ถูกอัญเชิญไปไว้ที่เมืองลำปาง เชียงใหม่หลวงพระบางและเวียงจันทน์จนกระทั่งเมื่อพ. ศ. ๒๓๒๑ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชรัชกาลที่ ๑ ได้เสด็จราชการทัพปราบเมืองเวียงจันทน์จึงได้ทรงอัญเชิญพระแก้วมรกตกับสู่ประเทศไทยจะได้อัญเชิญประดิษฐานไว้ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามพระบรมมหาราชวังจนกระทั่งปัจจุบัน^{๙๖}

วัตถุประสงค์

๑ เพื่อเป็นอนุสรณ์ว่าวัดพระแก้วแห่งนี้เคยเป็นที่ค้นพบพระแก้วมรกตมาก่อนจึงได้สร้างพระแก้วหยกเชียงรายขึ้นเพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายและสักการบูชาและน้อมจิตรำลึกถึงว่าวัดพระแก้วนี้ก็มีมีความสำคัญคู่พระบารมีของพระองค์

๒ เพื่อเฉลิมพระเกียรติและถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีเนื่องในมหามงคลสมัยที่ทรงเจริญพระชนมายุ ๙๐ พระชันษาพระองค์ทรงเปรียบประดุจประเทศนำความเจริญก้าวหน้ามาสู่เมืองเชียงราย^{๙๗}

ขนาดวัสดุหุ่นต้นแบบและผู้แกะสลัก

คณะสงฆ์จังหวัดเชียงราย ได้จัดสร้างพระพุทธรูปพระแก้วหยกเชียงราย ขนาดหน้าตักกว้าง ๔๗.๙ ซม. สูง ๖๖.๙ ซม. ซึ่งเป็นสัดส่วนที่ใกล้เคียงกับพระแก้วมรกต (กว้าง ๔๘.๓ ซม. สูง ๖๖ ซม.) สร้างด้วยหยกชนิดที่ดีที่สุดจากประเทศแคนาดาซึ่งมีสเตอร์ ฮูเวิร์ด โล เป็นผู้นำมาถวายเจ้าคณะจังหวัดเชียงราย โดยให้อาจารย์กนก วิศวกุล แห่งวิทยาลัยอาชีวศึกษา

^{๙๕} วิจิตรา อุ่นภาส, วัดพระแก้วเชียงราย, หน้า ๒๓.

^{๙๖} อ้างแล้ว

^{๙๗} อ้างแล้ว

เชียงรายเป็นผู้ปั้นหุ่นต้นแบบ และส่งให้มิสเตอร์ เหยน หุน ฮุย นายช่างแกะสลักหยกของ โรงงานวารินนานกุ เมืองปักกิ่ง ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนเป็นผู้แกะสลัก^{๙๘}

ผู้อุปถัมภ์การสร้าง

คณะสงฆ์จังหวัดเชียงรายได้รับอุปถัมภ์จาก ฯพณฯ พลเอกชาติชาย ทานผู้หญิง บุญเรือน ชุณหะวัณ เป็นประธานอุปถัมภ์และบริจาคเงิน เป็นค่าใช้จ่ายในการสร้าง “พระ แก้วหยกเชียงราย” โดยเฉพาะท่านผู้หญิงบุญเรือน ชุณหะวัณ ได้กรุณาเดินทางมาเป็น ประธานในพิธีบวงสรวง เริ่มสร้างเมื่อวันที่ ๒๘ ตุลาคม ๒๖๓๓ และเป็นประธานพิธีมอบหุ่น ต้นแบบ เมื่อวันที่ ๒๖ มกราคม ๒๖๓๔ หน้าวัดพระแก้วอำเภอเมืองเชียงรายจังหวัด เชียงราย^{๙๙}

การเดินทางไปรับมอบ

เมื่อโรงงานวารินนานกุ ได้แกะสลัก “พระแก้วหยกเชียงราย” เป็นที่เรียบร้อยแล้ว มิสเตอร์ฮูเวิร์ด โล ได้กราบอาราธนาเจ้าประคุณ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์พร้อมด้วย พระราช รัตนกรเจ้าคณะจังหวัดเชียงรายได้และคณะจำนวน ๑๖ ท่าน เดินทางไปรับมอบถวาย ซึ่งได้ ประกอบพิธีขึ้น ณ พระวิหารวัดกวางจี มหานครปักกิ่ง ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน เมื่อ วันที่ ๒๙ เมษายน ๒๖๓๔ ในพิธีนี้ได้มีพระสงฆ์จีนและชาวพุทธเมืองปักกิ่ง มาร่วมพิธีจำนวน หลายร้อยคน^{๑๐๐}

สมเด็จพระราชทานนาม

เมื่อวันที่ ๘ กันยายน ๒๖๓๔ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ได้ พระราชทานนามพระพุทธรูปหยกว่า “พระพุทธรัตนกร นฤตวิสุตานุสรณ์มงคล” แปลว่า พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นอากรแห่งรัตนเป็นอนุสรณ์ ๙๐ พรรษา และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานนามสามัญว่า “พระหยกเชียงราย”

พิธีมหาพุทธาภิเษก

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรม พุธานุญาตหรือญาติประกอบพิธีมหาพุทธาภิเษก ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบรมมหาราชวังในวันศุกร์ที่ ๒๐ กันยายน ๒๖๓๔ และได้เสด็จพระราชดำเนินในพิธี ตั้งแต่ทรงเจิม ทรงพระสุหร่าย และทรงจุดเทียนชนวนถวายสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช เพื่อทรงจุดเทียนชัย^{๑๐๑}

^{๙๘} วิจิตรา อุ่นกาศ, วัดพระแก้วเชียงราย, หน้า ๒๓

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๑๐๐} อ้างแล้ว

^{๑๐๑} อ้างแล้ว

(เข้าถึงเมื่อ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๐)

๓.๕.๓ พระเจ้าแก้วตื้อ วัดสวนดอก อ.เมือง จ.เชียงใหม่

ประวัติความเป็นมา

ในสมัยที่พระเมืองแก้ว รัชกาลที่ ๑๑ แห่งราชวงศ์มังรายได้ขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ เป็นใหญ่ในล้านนาไทยประเทศ สืบต่อจากพระยอดเชียงรายพระราชบิดา พระองค์ได้เจริญรอยตามพระเจ้าติโลกราช และเนื่องด้วยพระองค์เป็นกษัตริย์ที่ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา และทรงทำนุบำรุงการพระศาสนาให้เจริญ รุ่งเรืองยิ่ง ในยุคของพระองค์นี้เอง พระสังฆราชาคณะทั้งหลายพร้อมด้วยอาณาประชาราษฎร จึงพร้อมใจกันทำราชาภิเษกเฉลิมพระอภิไธยพระองค์เป็น พระเจ้าศิริธรรมจักรพรรดิราช ในปี พ.ศ.๒๐๖๑ พระเมืองแก้วได้ทรงสร้างปูชนียวัตถุสถานหลายแห่ง ซึ่งในจำนวนนี้มีพระเจ้าแก้วตื้อด้วยองค์หนึ่ง

พระเจ้าแก้วตื้อเป็นพระพุทธรูปฝีมือช่างเชียงแสน ที่งดงามที่สุดในล้านนาไทย ประดิษฐานอยู่ในพระวิหารเล็กวัดสวนดอก เชียงใหม่ สร้างขึ้นในรัชสมัยพระเมืองแก้ว เมื่อ พ.ศ.๒๐๔๗ (จ.ศ. ๘๖๖) เริ่มทำพิธีตั้งแต่วันพฤหัสบดีขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๘ ปีชวด ฉศก หล่อแล้วทำการตกแต่ง จนถึงพฤหัสบดี ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๕ ปี ฉลู สัปตศก พ.ศ.๒๐๔๘ (จ.ศ. ๘๖๗) จึงสำเร็จบริบูรณ์ องค์พระหนัก ๑ ต่อ มีที่ต่อ ๘ แห่ง หน้าตักกว้าง ๓ เมตร สูงแต่ฐานถึงยอดพระเมาฬา ๔ เมตร ๗๐ เซนต์ครั้นถึงวันพุธ เดือน ๕ ค่ำ ปีมะเส็ง เอกศก พ.ศ.๒๐๕๒ (จ.ศ. ๘๗๑) จึงได้มีการชักลากนำพระพุทธรูปปฏิมากรองค์นี้ เข้ามาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดบุปผาราม (วัดสวนดอก)

ต่อมาประชาชนเชื่อกันว่าพระพุทธรูปนี้มือน้ำหนัก ๙ ตี๋ จึงเรียกกันว่า “พระเจ้าเก้าตี๋” เป็นประติมากรรมฝีมือช่างเชียงแสนที่งดงามและประณีตมาก ยากที่จะหาพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในยุคใดเทียม^{๑๐๒}

วัดสวนดอก เป็นวัดที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ากือนา (หรือกิลนา, ตี๋อานา) เมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๔ (จุลศักราช ๗๓๓) เพื่อให้เป็นอารามของพระสมุทสุวรรณรัตนมหาสวามีพระสังฆราชในยุคนั้น และได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ณ ที่นั้น ตามตำนานกล่าวว่า

ในครั้งนั้น พระเจ้ากือนาได้แต่งให้หมื่นเงินกอง กับปะขาวยอต ปะขาวสาย เป็นทูตอัญเชิญพระราชสาส์นไปถวายพระยาศรีธรรมราช (พระเจ้าไชยฤทธิ์หรือลือไท) กรุงสุโขทัย ขอนิมนต์พระมหาสมณเถระไปสืบพระศาสนาในนครพิงค์เชียงใหม่ เนื่องด้วยอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรล้านนาไทยมีสัมพันธไมตรีต่อกันมาแต่ครั้งพระเจ้าเม็งรายมหาราช พระเจ้าศรีธรรมราชจึงอนุญาตให้ความตามประสงค์ พระมหาสมณเถระจึงได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุที่ขุดได้มาแต่เมืองปางจานั้น พร้อมด้วยคณะสงฆ์ของท่านและสามเณรภิกษุสัพพะผู้เป็นหลานซึ่งมีอายุย่างเข้า ๒๐ ปีเพื่อจะมาเข้าพิธีอุปสมบทในนครเชียงใหม่ด้วย^{๑๐๓}

เมื่อพระเจ้ากือนาได้ทรงทราบข่าวว่าพระมหาสมณเถระเจ้ามาดีก็มีความดีพระทัยเป็นอันมาก พระองค์เสด็จออกไปต้อนรับอยู่ที่ตำบลแสนข้าวห่อเชียงเรื่อน นครลำพูน และส่งนิมนต์ให้พระมหาเถระเจ้าพักอยู่ที่วัดพระยืน ทิศตะวันออกเมืองลำพูน แล้วพระเจ้ากือนาก็ได้อาราธนาพระมหาสมณเถระเจ้า ทำวินัยกรรมอุปสมบทกุลบุตรชาวลำพูน ตามแบบลังกาและพร้อมกันนี้ได้ทำการอุปสมบทสามเณรภิกษุสัพพะ ผู้เป็นหลานด้วย พระเจ้ากือนาทรงเลื่อมใสในศีลาธิคุณของพระสมณเจ้าเป็นอันมาก จึงได้ทำพิธีอุสสาภิเษกให้เป็น “พระสมณบุพรัตน์สุวรรณมหาสวามี” เป็นใหญ่แก่สงฆ์ทั้งหลายในล้านนาไทย (คือเป็นพระสังฆราชองค์แรกตั้งแต่พระพุทธศาสนาตั้งถาวรได้เข้ามาตั้งในล้านนาไทย)^{๑๐๔}

พระมหาสวามีเจ้า จึงได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุที่นำมาด้วยนั้น ถวายพระเจ้ากือนาทอดพระเนตร พระเจ้ากือนาทรงบังเกิดความโสมนัสยินดีเป็นอย่างยิ่ง พระองค์ทรงทำสักการบูชาและสงฆ์พระธาตุเจ้าๆ ก็ได้แสดงปาฏิหาริย์ให้ประจักษ์เป็นสององค์ สามองค์ แปลงฉัพพรรณรังสี ให้เป็นที่น่าอัศจรรย์ หลังจากที่ทำบุญในเมืองลำพูนแล้ว พระเจ้ากือนาก็เสด็จกลับนครเชียงใหม่ ดำริจะสร้างอารามใหม่ให้เป็นที่พักของพระสมณบุพรัตน์สุวรรณมหาสวามีเจ้า ทรงทอดพระเนตรเห็นที่ ๑ ทิศตะวันตกเมืองเชียงใหม่ ห่างจากตัวเมือง ๕๐๐ ชั่วชาตุน เห็นสมควรจะตั้งเป็นอารามได้

^{๑๐๒} สงวน โชติสุขรัตน์, *ตำนานเมืองเหนือ*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๒), หน้า ๓๗๙-๓๘๐.

^{๑๐๓} สงวน โชติสุขรัตน์, *ตำนานเมืองเหนือ*, หน้า ๔๗๕.

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๖.

พระองค์จึงให้แผ้วถางที่นั่น เสร็จแล้วทรงอธิษฐานว่าหากสถานที่นี้จัดเป็นอารามสงฆ์และพระธาตุเจ้าแท้และจัดตั้งมั่นอยู่ตราบเท่า ๕,๐๐๐ พระวัสสา ขอบใจให้เห็นนิมิตอันดีเกิดในราตรีนี้พระองค์ก็สุบินนิมิตเห็นดอกพยอม มีในที่นั้นแวดล้อมด้วยดอกบัว ๕ จำพวกมีดอกบัวดอกทองดอก ๑ ใหญ่เท่ากงเกวียน อยู่ท่ามกลางดอกบัวทั้งหลาย และมีหม่อมมรทั้งหลาย มาไต่ตอมกลืนเกสรเป็นอันมาก เมื่อทรงตื่นสุบินขึ้น ทรงมีพระทัยยินดีเป็นอย่างยิ่ง พระองค์ทรงสร้างพระอารามขึ้น เมื่อเสร็จแล้วทรงสร้างพระเจดีย์ขึ้น ที่บริเวณที่พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็น ในสุบินว่าเป็นดอกบัวแดงนั้น และทูลขอพระบรมสารีริกธาตุจากพระมหาสวามีเจ้า บรรจุ ณ ที่นั้น พระบรมธาตุที่บรรจุในวัดสวนดอกนี้ในตำนานกล่าวว่า เมื่อพระเจ้ากือนาทำสักการบูชาสงฆ์พระธาตุที่เมืองลำพูนนั้น พระบรมธาตุได้แยกออกเป็น ๒ องค์และพระองค์ได้นำมาบรรจุไว้ที่สวนดอกองค์หนึ่ง อีกองค์หนึ่งนั้น ทรงอัญเชิญไปบรรจุไว้ที่บนดอยสุเทพ เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๐๒๒๗ ในสมัยต่อมา วัดสวนดอกและเป็นพระอารามของพระสังฆราชและพระมหาเถระผู้ใหญ่ทั้งหลาย ดังปรากฏในตำนานมูลศาสนาดังต่อไปนี้ ๑ พระมหาสมณเถระเจ้าสองพระมหาภุมมการกัสสปะ (หลานพระมหาสมณเถระเจ้า) ๓.พระมหานันทปัญญา ๔ พระมหาพุทธยาน ๕ พระมหาพุทธคัมภีร์มงคล ๖ พระมหาญาณรังษี ๗ พระปิฎกสังฆราช ๘ พระมหาพุทธรักขิต ๙ พระมหาญาณสาคร ๑๐ พระมหาสังฆราชานาคเสน ๑๑ พระมหาวชิรโพธิ์ ๑๒ พระมหาญาณสาร ๑๓ พระมหากษัตริย์ไทย ๑๔ พระมหาธรรมโพธิ์^{๑๐๕}

การทำพิธีผูกพัทธสีมาวัดสวนดอกนี้ได้ทำกันหลายครั้ง คือ ครั้งที่ ๑ พระมหาสมณเถระเจ้าเป็นผู้ทำพิธีผูก พระมหานันทปัญญาให้ทำพิธีผูกอีก เป็นครั้งที่ ๒ ต่อมาพระมหาพุทธจารย์และพระมหานาคเสน ได้ทำพิธีผูกเป็นครั้งที่ ๓ ต่อมาเมื่อพระมหาปิฎกสังฆราชได้เข้าผูกสีมาอีก เป็นครั้งที่ ๔ โดยอ้างว่า วันที่ผูกสีมาครั้งก่อนนั้น ท่านเป็นโรคลงท้องไม่ได้เข้าหัดถบาตร ท่านจึงถอนเสีย แล้วปลูกใหม่ ต่อจากนั้นมาท่านพระมหาพุทธรักขิตเถระมาว่า สีมานี้ผูกไม่ถูกวิธี จึงถอนเสีย แล้วปลูกใหม่เป็น และต่อมาพระนาคเสนเถระได้ทำพิธีผูกสีมาเป็นครั้งที่ ๖^{๑๐๖}

ในสมัยพระเมืองแก้ว พระเจ้าฟิสิกปนัดดาธิราชรัชกาลที่ ๑๑ แห่งราชวงศ์เม็งรายได้ครองราชสมบัติ นครเชียงใหม่ราชธานีแห่งล้านนาไทยวัดสวนดอกหรือวัดบุปผารามได้เจริญรุ่งเรืองเป็นอันมากหลังจากที่พระองค์ได้ขึ้นครองราชย์ได้ ๑ ปี จึงโปรดให้เริ่มการปฏิสังขรณ์วัดบุปผารามวิหาร ในปี พ.ศ. ๒๐๓๙ (จ.ศ. ๘๕๘ ปีมะโรงอัฐศก) และต่อมาในปี พ. ศ. ๒๐๔๑ (จ.ศ.) ๘๖๐ ได้สร้างมณฑปสำหรับไหว้พระพุทธรูปปฏิมากรและสร้างหอมณเฑียรธรรมถึงปี พ.ศ. ๒๐๔๓ (จ.ศ. ๘๖๒) จึงสำเร็จบริบูรณ์ได้ทำการฉลองอย่างมโหฬาร^{๑๐๗}

^{๑๐๕} สงวน โชติสุขรัตน์, ตำนานเมืองเหนือ, หน้า ๕๗๗.

^{๑๐๖} อ้างแล้ว

^{๑๐๗} อ้างแล้ว

ครั้นถึงปี พ.ศ ๒๐๔๗ (จ.ศ. ๘๖๖ ปีชวด ฉศก) พระองค์โปรดให้หล่อพระพุทธรูปปฏิมากรใหญ่สำหรับเป็นพระประธานในอุโบสถ ถูษเททองหล่อพระในวันพฤหัสบดีเดือน ๘ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีชวดพ.ศ ๒๐๔๗ จส ๘๖๖ หล่อแล้วตั้งมาจนถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีฉลูสัปตศก พ.ศ ๒๐๔๘ (จ.ศ. ๘๖๗) หนักทอง ๑ ตื้อ มีที่ห่อ ๘ แห่งครั้นถึงวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ จุลศักราช ๘๙๑ ปีมะเส็ง จึงให้ชักเข้าประดิษฐานในพระอุโบสถวัดบุพผาราม(สวนดอก)แล้วโปรดให้มีงานฉลองสมโภชอย่างสนุกสนานยิ่งพระพุทธรูปองค์นี้ใช้ในปัจจุบันเรียกว่า “พระเจ้าเก้าตื้อ”

ในกาลต่อมาประมาณ พ.ศ ๒๓๑๐ วัดสวนดอกไม่กลายเป็นวัดร้างไปเพราะบ้านเมือง ตกอยู่ในภาวะจลาจล เกิดสงครามรบราฆ่าฟันกัน ไม่มีผู้ใดเอาใจใส่ทำนุบำรุง จนกระทั่งปี พ. ศ. ๒๔๒๙ พระราชชายาเจ้าดารารัศมีทรงเห็นว่า “กู” (อนุสาวรีย์ที่บรรจุอัฐิ) ของพระญาติวงศ์ที่สร้างไว้ที่ ต้นลุงฝั่งตะวันตกแม่น้ำปิง ไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย จึงโปรดให้ย้ายกูเจ้านายญาติวงศ์ทั้งหลาย ไปตั้งไว้ที่วัดสวนดอก นับแต่นั้นมา พระในราชสกุล ณ เชียงใหม่ ก็ได้ทำนุบำรุงวัดนี้สืบมา ครั้นถึง พ. ศ. ๒๔๗๔ ครูบาศรีวิชัย ได้เป็นประธานพร้อมด้วยศรัทธาชนิกุญทั้งหลาย ได้ร่วมมือกันสร้างพระเจดีย์ขึ้นใหม่ และสร้างพระวิหารหลวงขึ้นเมื่อปี พ.ศ ๒๔๗๕ นับแต่นั้นมาวัดสวนดอก ก็เจริญขึ้นอีกครั้งหนึ่งตราบกระทั่งทุกวันนี้

หลังจากยุคทองของล้านนา บ้านเมืองก็ระส่ำระสายตกอยู่ใต้อำนาจปกครองของพม่า งานก่อสร้างเครื่องมืออยู่น้อยมาก รูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังที่สร้างขึ้นใหม่หลายแห่งจำลองจากแบบของเจดีย์พม่ายุคหลัง เช่นที่วัดบุพผารามสร้างในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๕ พระธาตุแช่แห้งแห่งน้อย ในวัดพระธาตุแช่แห้ง เมืองน่าน ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ ๒๔๕๑^{๑๐๘}

๓.๖ พุทธลักษณะพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา

๓.๖.๑ พุทธลักษณะของพระสิหิงค์ วัดพระสิงห์ จ.เชียงใหม่

พระพุทธรูปสิหิงค์

พระพุทธรูปสิหิงค์เป็นพระพุทธรูปสำคัญของบ้านเมือง ปรากฏอยู่ด้วยกัน ๓ องค์ คือ

องค์ที่ ๑ ประดิษฐานในวิหารลายคำ วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร อยู่ในศิลปะล้านนา เรียกว่า แบบสิงห์หนึ่ง หรือแบบเชียงแสนสิงห์หนึ่ง อายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐

องค์ที่ ๒ ประดิษฐานในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ประทับนั่งขัดสมาธิราบ เชื่อกันว่ามีลักษณะทางศิลปกรรมแบบสุโขทัยที่มีอิทธิพลศิลปะลังกา

^{๑๐๘} สงวน โชติสุขรัตน์, ตำนานเมืองเหนือ, หน้า ๔๗๗-๔๗๙.

องค์ที่ ๓ ประดิษฐานในหอพุทธสิหิงค์ จังหวัดนครศรีธรรมราช แสดงปางและประทับนั่ง เช่นเดียวกับองค์ที่สอง แต่พระองค์อ้วนเตี้ยมากกว่านิยมเรียกว่า แบบขนมต้ม จัดอยู่ในช่วงสมัยอยุธยา สกุลช่างนครศรีธรรมราช กำหนดอยู่ในยุคราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑

พระพุทธรูปที่ประดิษฐานที่ วัดพระสิงห์ จ.เชียงใหม่ เป็น ๑ ใน ๓ ของพระพุทธรูปสำคัญในประเทศไทย เป็นพระพุทธรูปแบบเชียงแสนสิงห์หนึ่ง มีลักษณะของสี่ลักษณะ เป็นศิลปะล้านนาระยะที่ ๒ มีลักษณะพุทธศิลป์เป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร พระวรกายอวบอ้วน พระพักตร์กลม ทรงแยมพระโอษฐ์ พระหนุเป็นปม ขมวดพระเกศาใหญ่ ยอดอุษณิษะเป็นลูกแก้ว คล้ายดอกบัวตูม ชายสังฆาฏีสั้นเหนือพระถัน ลักษณะสำคัญที่แตกต่างจากศิลปะปาละ พุกาม และทริภุชชัย คือชายผ้าที่เปลวแยกออกเป็นสองชาย ในขณะที่ทั้งสามสมัยที่กล่าวข้างต้นนั้นจะเป็นรูป) ครึ่งวงกลมคล้ายพัด ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นรูปของศิลปะปาละที่ล้านนากำลังจะรับมาจากพุกามของพม่า^{๑๐๙}

๓.๖.๒ พุทธลักษณะของพระแก้วหยก วัดพระแก้ว จ.เชียงราย

พระแก้วหยก ที่ประดิษฐานอยู่ที่ วัดพระแก้ว จังหวัดเชียงรายในปัจจุบันนี้ ถูกสร้างขึ้นใหม่ เพื่อเป็นที่ระลึกถึงพระแก้วมรกตแทนองค์เดิม ที่ถูกอัญเชิญไปประดิษฐานที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยยึดพุทธลักษณะของพระแก้วมรกตองค์เดิมเป็นต้นแบบ ดังนั้นพุทธลักษณะของพระแก้วหยกเชียงรายปัจจุบันจะอิงตามลักษณะพระแก้วมรกต จากที่ผู้วิจัยศึกษาพบว่า นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะได้มีข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับการกำหนดอายุพระแก้วมรกตอยู่ ๒ ข้อ คือข้อแรก เชื่อว่าสร้างขึ้นในอินเดียหรือลังกาและได้อัญเชิญมายังเมืองต่างๆตามตำนาน และอีกข้อหนึ่งเชื่อว่าเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในอาณาจักรล้านนา จากลักษณะพุทธศิลป์ ของพระแก้วมรกตจัดเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ประทับนั่งขัดสมาธิราบเหนือฐานหน้ากระดานเกลี้ยง พระพักตร์ค่อนข้างกลม จัดอยู่ในกลุ่มของพระพุทธรูปล้านนาระยะแรกซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ ขัดสมาธิเพชร พระพักตร์กลม พระรัศมีเป็นตุ้มคล้ายดอกบัวตูมและชายสังฆาฏีสั้นเหนือพระถันตามนิยมที่เรียกว่า แบบเชียงแสนสิงห์หนึ่ง แต่ต่างกันตรงที่พระแก้วมรกตประทับนั่งขัดสมาธิราบ มีชายสังฆาฏียาวจรดพระนาภี ซึ่งเป็นลักษณะที่ได้รับอิทธิพลสุโขทัยเข้ามาผสมแล้ว

ด้วยเหตุผลดังกล่าว นักวิชาการส่วนใหญ่จึงเชื่อว่าพระแก้วมรกตเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในอาณาจักรล้านนา ช่วงที่ล้านนาเริ่มรับอิทธิพลของศิลปะสุโขทัย สันนิษฐานว่าพระแก้วมรกตน่าจะสร้างระหว่าง พ.ศ. ๑๙๓๓-๑๙๗๙ และต่อมาภายหลังได้พบหลักฐานสนับสนุนว่าน่าจะสร้างขึ้นในล้านนา และเป็นฝีมือช่างในแหล่งที่พบในแถบเมืองเชียงราย พะเยา กล่าวคือได้พบพระพุทธรูปหิน

^{๑๐๙} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปสำคัญและพระพุทธรูปศิลป์ในดินแดนไทย, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔๖-๑๔๘

ทรายในสกุลช่างพะเยากลุ่มหนึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับพระแก้วมรกตทั้งทางลักษณะทางศิลปกรรม และเทคนิคการสร้าง จึงน่าจะสนับสนุนทางด้านรูปแบบได้แนวทางหนึ่ง^{๑๑๐}

๓.๖.๓ พุทธลักษณะพระเจ้าแก้วตื้อ วัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่

พระเจ้าแก้วตื้อ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ขัดสมาธิราบ ในศิลปะล้านนาแบบเชียงใหม่ สิ่งที่สอง คือ พระพุทธรูป ที่มีอิทธิพลของศิลปะสุโขทัย ประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานหน้ากระดาน เกตุีย พระพักตร์รูปไข่ค่อนข้างเล็ก ขมวดพระเกศาเล็ก พระรัศมีเป็นเปลวทรงสูง พระวรกายบอบบาง สันหาญเป็นแผ่นใหญ่และยาวลงมาจรดพระนาภีตามแบบอย่างพระพุทธรูปล้านนาที่พบเป็นจำนวนมาก ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ (ตรงกับรัชสมัยของพระเมืองแก้ว) โดยรูปแบบพิเศษคือสันหาญเป็นแผ่นใหญ่ยาวลงมาจรดพระนาภีนั้นเป็นอิทธิพลศิลปะของอยุธยาแล้ว ดังนั้นพระเจ้าแก้วตื้ออยู่ในยุครุ่งเรืองสูงสุดหรือยุคทองของล้านนาในสมัยพระเมืองแก้ว ซึ่งสอดคล้องกับเอกสารที่กล่าวถึง^{๑๑๑}

สรุป

จากการศึกษาพุทธลักษณะพระพุทธรูปสำคัญในล้านนา พบว่า พระพุทธรูปล้านนามีความแตกต่างทางด้านพุทธศิลป์กับพุทธรูปในภาคอื่นเล็กน้อย แต่มีเอกลักษณ์และพุทธลักษณะที่ชัดเจน จากการศึกษาพบว่า พระพุทธรูปจะที่มีความสำคัญมักขึ้นอยู่กับตำนาน ประวัติ ประเพณีนิยม และความศรัทธาในท้องถิ่น ความสำคัญของพระพุทธรูปจึงไม่ขึ้นอยู่กับรูปแบบทางศิลปกรรมหรือความงดงามในการสร้างให้ตรงกับมหาปुरुสลักษณะเท่าใดนัก เช่น พระพุทธรูปสำคัญในล้านนาที่ผู้วิจัยนำมาศึกษา คือ พระพุทธสิหิงค์ พระแก้วมรกต(พระแก้วหยกเชียงราย) เป็นพระพุทธรูปที่สำคัญในล้านนามากเพราะเกิดจากตำนาน และพระเจ้าแก้วตื้อเป็นพระพุทธรูปที่สำคัญในล้านนาเพราะประวัติการก่อสร้าง ซึ่งแสดงถึงบริบทสังคม อารยธรรมของคนในสมัยนั้น ทำให้เป็นที่พึ่งที่ระลึกและศรัทธาของชาวไทยพุทธมาช้านาน แม้พุทธลักษณะมิได้ตรงกับมหาปुरुสลักษณะทุกประการก็ตาม

^{๑๑๐} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปสำคัญและพระพุทธรูปในดินแดนไทย, หน้า ๑๔๑-๑๔๒

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๑- ๒๗๓